

ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ
ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ
НАУКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ**

*III Всеукраїнська науково-практична конференція
до Дня науки*

м. Київ, 15 травня 2025 року

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 34(062.552)
А 43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту правотворчості та науково-правових
експертиз Національної академії наук України
29 травня 2025 року, протокол № 7*

*Редакційна колегія: Атаманчук Н. І., Гриняк А. Б., Міловська Н. В.
Відповідальний редактор: Міловська Н. В.*

**Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях
молодих вчених** : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-
практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 15 травня 2025 р.).
Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 212 с.
ISBN 978-617-8574-23-9

15 травня 2025 року в Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України Радою молодих вчених проведено III Всеукраїнську науково-практичну конференцію до Дня науки «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених», у якій взяли участь молоді вчені, аспіранти та студенти, а також працівники з практичним досвідом роботи.

У рамках конференції обговорено питання тенденцій розвитку законодавства України у сфері публічно-правових та приватноправових відносин, гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством ЄС та інші проблемні питання.

Видання адресоване науковим та науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти і наукових установ, докторантам, аспірантам, студентам, практикуючим юристам та всім, хто цікавиться актуальними питаннями юридичної науки.

УДК 34(062.552)

© Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України, 2025
© Видавництво «Юридика», 2025
© Автори, 2025

ISBN 978-617-8574-23-9

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Досвід Республіки Естонії щодо здійснення оцінки впливу в правотворчому процесі Атаманчук Н. І.	8
Про світогляд та світорозуміння в юриспруденції Костицький М. В.	12
Окремі аспекти порядку розроблення проекту нормативно-правового акта Міловська Н. В.	15
Вимоги формальної визначеності права Гончар Ю. В.	20
The sense of justice: an intuitive journey to the Ukrainian local court Hrubá A. I.	23
Структурні елементи судової політики як правового інституту та їх вплив на правову систему Калараш Р. А.	27
Вплив Литовських статутів на розвиток альтернативного вирішення спорів в Україні Нурищенко Р. С.	30
Особливості наближення українського законодавства до <i>acquis</i> Європейського Союзу Расторгуєва Н. О.	33
Чинники правового нігілізму у сучасному суспільстві Резнік А. Б.	36

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Деякі питання реалізації суддями конституційного права на оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя Борденюк В. І.	40
--	-----------

Аналіз окремих законодавчих ініціатив щодо захисту прав національних меншин Токарчук О. В.	46
Автономія закладів вищої освіти як передумова покращення якості освіти та розвитку науки Алмаші І. М., Каретін О. І., Кіш І. Л.	52
Конституційно-правові аспекти визнання одностатевих шлюбів в Україні Бондарчук М. Д.	56
НАПРЯМ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО	
Захист прав споживачів на продовольчих ринках та ярмарках: адаптація європейського досвіду місцевого самоврядування Горіславська І. В., Троценко В. О.	59
Категорія правовідношення в Проекті європейського приватного права (DCFR) Карнаух В. С.	63
Реєстр збитків як складова міжнародного компенсаційного механізму: реалії та перспективи Кравчук Д. В.	68
Фідучіарний обов'язок лояльності як фактор трансформації забезпечувальних довірчих правовідносин у банківській сфері Трубаков Є. О.	70
Проведення юридичної експертизи проєктів розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру в юридичних особах приватного права Редько В. В., Боровенська Т. В.	75
Договір страхування здоров'я на випадок хвороби в корпоративному сегменті Бакун С. С.	81
Патент як інструмент охорони прав на винаходи Василяко Р. О.	84
Правова природа зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури Деркач І. М.	88

Вина боржника як ознака фраздаторного правочину Діденко А. О.....	92
Вмотивованість судового рішення як процесуальна гарантія права на перегляд справи Зленко С. М.....	95
Характеристика авторів музичних творів як суб'єктів авторського права Лисенко В. С.	99
Порядок укладення договору страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду Марченко М. В.	102
До питання розміру субсидіарної відповідальності у цивільному праві України Накорчевський С. В.	105
Правова природа вимоги про зняття арешту з майна як способу захисту права власності Олешко О. М.	108
Тлумачення договірних умов про сплату процентів за користування грошовими коштами Отцевич Є. Ю.	112
Проблемні питання при залишенні судами без руху заяв у справах окремого провадження Панфілова-Турчіна А. В.	116
До питання цивільно-правової відповідальності сторін за договором особистого страхування військовослужбовців Панченко Є. В.,.....	119
Способи припинення права на участь в управлінні господарським товариством Романенко В. О.	124
Проблеми класифікації операцій з криптоактивами Синюта Р. Т.	128
Деякі аспекти визначення терміну «фідуціарні обов'язки», що виникають між товариством та його посадовими особами, в законодавстві України Ткачук І. О.....	131
Процесуальний статус експерта у цивільному судочинстві України Чернявська О. С.	134

НАПРЯМ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

До питання про види господарських зобов'язань, стороною яких є підприємства державного сектору економіки

Мунтян С. О. 139

НАПРЯМ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Трудові права у системі прав людини: початок ХХІ століття

Мірошниченко Б. Ю. 143

НАПРЯМ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, АГРАРНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Окремі питання ефективності правового регулювання продажу земель сільськогосподарського призначення в Україні

Волохов О. С. 147

НАПРЯМ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Повідомлення сторін про відкриття провадження у справах за зверненням податкових органів

Чайка В. В. 152

Право доступу до суду у контексті статті 170 КАС України

Рой О. В. 155

Адміністративно-правовий статус посадових осіб митних органів України: сучасний стан і напрями вдосконалення

Черкунов О. В. 158

Новели українського законодавства щодо оподаткування операцій з віртуальними активами

Зарічанський Г. В. 161

Медіація як засіб вирішення адміністративних спорів

Редько О. М. 164

Відплив людського капіталу за кордон як загроза стійкості фінансової безпеки держави

Сакалюк Д. В. 169

Цифрова політика держави як каталізатор сталого розвитку та розумного урядування

Терела М. А. 172

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА

Правові підстави накладення арешту як заходу забезпечення кримінального провадження

Калінніков О. В...... 175

Еволюція уявлення про «покарання» в установчих документах органів міжнародної кримінальної юстиції: короткий аналітичний огляд

Кузьмін Е. Е...... 179

Скоєння росією міжнародного злочину – геноциду під час повномасштабного вторгнення

Басиста Ю. О...... 182

Роль OSINT у розслідуванні порушень законів та звичаїв війни

Безверха Д. К., Калюга К. В...... 186

Види покарань за військові кримінальні правопорушення

Завацька В. А...... 190

Чи становлять відомості, що містяться у протоколах контролю за вчиненням злочину, державну таємницю?

Кравчук І. І...... 195

НАПРЯМ 9. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Законодавче закріплення статусу спеціальних місій в Україні

Волошин Х. А...... 198

Міжнародні стандарти контролю за використанням та охороною земель

Заїка І. В...... 202

Правове регулювання державної допомоги в Європейському Союзі як спосіб уникнення спотворення конкуренції

Скундзя М. М...... 206

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ЕСТОНІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ В ПРАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Атаманчук Н. І.

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У Республіці Естонії процес розробки законодавства та встановлення загальних принципів підготовки законопроектів регулюють Правила належної законодавчої практики та розробки законів (Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri, HÕNTE) [1]. Зокрема, § 46 Розділу 3 цих Правил передбачено, що до пояснювальної записки законопроекту має бути доданий звіт про аналіз впливу, який: 1) містить інформацію про особу, яка замовила аналіз впливу, особу, яка її виконала, залучені експерти та неурядові організації; 2) описується аналізована проблема, мета аналізу та дослідницькі питання; 3) вибір методу аналізу обґрунтування; 4) описуються використовувані дані, дії та результати аналізу, а також результати; 5) описуються позитивні та негативні наслідки можливих рішень; 6) представлено резюме та найбільш підходяще рішення для досягнення мети; 7) необхідно передбачити обов'язок подання звіту про оцінку ex-post, план дій щодо його підготовки, включаючи передбачувані терміни його завершення, основні види впливів, які необхідно враховувати, та критерії оцінки або обґрунтування непотрібності проведення аналізу ex-post. Якщо при аналізі впливу додатково використовуються статистичні, соціологічні або інші дослідження або дані, то в пояснювальній записці повинні бути вказані бази даних і документи, що використовуються, або включені їх копії [1].

Як зауважує S. Kaugia [2] «Правила належної законодавчої практики та розробки законів передбачають важливі кроки у законодавчому процесі для забезпечення вищої якості та ефективності законів. Серед іншого, ці правила ввели законодавчий намір для процесу розробки та концепцію законопроекту, а також зобов'язання оцінювати вплив та

демонструвати відповідні результати в записці пояснення до законопроекту. Це також розширило сферу участі заінтересованих груп на різних етапах законодавчого процесу».

Для підвищення якості законодавства Естонії парламентом було затверджено Основні засади законодавчої політики до 2030 року (Õigusloomepoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine) [3], що декларують зростання ролі фактичної оцінки впливу в законотворчості. Зокрема, в підпункті 12.3 пункту 12 Основних засад законодавчої політики до 2030 року визначено, що «закон має бути ефективним» і в наступних підпунктах деталізуються критерії забезпечення такої ефективності.

Так, документом передбачається, що «потенційний вплив впровадження закону, ініційованого Урядом Республіки, оцінюється перед підготовкою проекту, виходячи з принципу пропорційності – аналіз впливу зміни зі значним впливом має бути більш ретельним і включати, серед іншого, аналіз інших можливих рішень. При участі в законотворчості Європейського Союзу та міжнародному законодавстві вплив розробленого законодавства оцінюється вже при формуванні позицій Естонії. На цьому етапі також буде знайдено спосіб всебічного аналізу відповідності законодавства, що розробляється, естонському праву, залучаючи найкращих експертів у цій галузі. Аналіз впливу повинен базуватися більше на даних, ніж раніше. Щоб забезпечити кращу якість, аналіз є систематичним, цілеспрямованим і, на додаток до добре відомих методів аналізу, також використовує інноваційні методи, такі як тестування та зондування, де це доречно» [3].

Підпунктом 12.3.4 пункту 12 Основних засад законодавчої політики до 2030 року [3] визначено, що Уряд Республіки Естонії забезпечує централізовану координацію системи аналізу законодавчого впливу та наявність необхідної методологічної підтримки та інструментів, а також створить діючу організацію, щоб існуючі дані, включно з великими даними, могли розумно використовуватися для проведення досліджень і аналізу впливу.

Цікавим положенням цього документу вважаємо пошук можливостей використання в правотворчому процесі Республіки Естонії сучасних ІТ-технологій, зокрема можливості включення в аналіз законодавчого впливу штучного інтелекту задля досягнення ситуації, коли все застосовне законодавство буде машинозчитуваним (пп. 12.3.4 п. 12).

А. Kasemets [4] зауважує, що в Естонії, як і в інших країнах ЄС та ОЕСР, міждисциплінарна інформація про соціальні, економічні, екологічні, адміністративні та бюджетні наслідки запропонованого законодавства має бути подана у пояснювальній записці до

законопроекту. У 1997 році науковець розробив метод нормативного аналізу змісту пояснювальних записок на основі естонських правових норм для законопроектів (1996), рекомендацій ОЕСР щодо реформи регулювання (1997) та численних академічних джерел для пояснення розриву між конституційними нормами та соціальними фактами у законопроектах. Методологічна основа була розроблена для парламентського контексту, що включала демократичний дискурс, верховенство закону, права людини, найкраще регулювання та інші концепції. Початковою метою було отримання емпіричного огляду того, якою мірою ініціатори законопроектів дотримуються правил законотворчості в категоріях інформації про оцінку впливу, посилення на дослідження та громадянську активність.

Зокрема, порівняння нормативно необхідної інформації пояснювальних записок до проектів актів та фактичної інформативності у відповідних категоріях А. Kasemets здійснював наступним чином: соціальний вплив; економічний та діловий вплив; оцінка на навколишнє середовище; вплив на безпеку та національну/внутрішню безпеку; організаційні та адміністративні зміни та впливи; фінансовий та бюджетний вплив на рівень державних та місцевих органів влади – передбачувані доходи та витрати; посилення на дослідження, аналізи, експертні думки, звіти, статистичні дані і т. д. щодо впливів та оцінки впливу; консультації з державним сектором; консультації з цивільним та діловим сектором; складність інформації про оцінку впливу; посилення на юридично обов'язкові директиви/регламенти ЄС [4].

Аналізуючи досвід Республіки Естонії щодо здійснення оцінки впливу в правотворчому процесі, можна дійти висновку про те, що оцінка впливу нормативно-правових актів є невід'ємною частиною законодавчого процесу в цій країні, що спрямована на забезпечення ефективності та обґрунтованості прийнятих рішень. Зокрема, перед підготовкою законопроекту розробляється документ, що містить аналіз проблеми, цілі, можливі варіанти рішень та їх наслідки, що дозволяє оцінити необхідність та потенційний вплив запропонованого регулювання. Доводиться констатувати, що цей процес носить комплексний і системний характер щодо питань впорядкування правотворчої діяльності, включає ґрунтовний аналіз потенційних економічних, соціальних, екологічних та інших можливих наслідків запровадження нових законів чи внесених змін до чинного законодавства.

Ключовими аспектами здійснення оцінки впливу в правотворчому процесі Республіки Естонії є:

а) систематичний підхід – здійснення оцінки впливу на всіх етапах розробки нормативно-правових актів, починаючи від ініціації

законопроекту до його ухвалення, що сприяє виявленню можливих ризиків та переваг, а також забезпеченню прозорості процесу;

б) залучення заінтересованих сторін – проведення консультацій з громадськістю, експертами та представниками бізнесу, що сприяє врахуванню різних точок зору та підвищує законність прийняття рішень, активне залучення громадськості та зацікавлених сторін у процес розробки законодавства, використання онлайн-інструментів для відстеження законодавчих ініціатив та проведення консультацій;

в) використання наукових даних – здійснення оцінки ґрунтується на актуальних дослідженнях та статистичних даних, що забезпечує об'єктивність та обґрунтованість отриманих висновків;

г) моніторинг та оцінка результатів (Ex-post RIA) – проведення аналізу реального впливу за результатами впровадження нормативно-правового акта, що дозволяє коригувати політику та вдосконалювати законодавство в майбутньому.

Аналіз законодавства Республіки Естонії дозволяє дійти висновку про те, що здійснення оцінки впливу в правотворчому процесі сприяє підвищенню якості законодавчих ініціатив та ефективності правотворення в цій державі. В умовах сьогодення Естонія продовжує вдосконалювати свою систему оцінки впливу під час розробки нормативно-правових актів, впроваджуючи нові методи аналізу, залучаючи громадськість, використовуючи онлайн-інструменти задля підвищення якості законодавства.

Література:

1. Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/129122011228?utm_source=chatgpt.com.

2. Kaugia S. Legislative Intent of Act in Estonia. *Journal of the University of Latvia. Law.* 2019. 12, 162-171. <https://doi.org/10.22364/jull.12.11>

3. Õigusloomepoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine Vastu võetud 12.11.2020. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/317112020002>.

4. Kasemets A. Institutionalizing principles of better regulation in Estonian draft legislation: rules of lawmaking, procedural democracy and political accountability between norms and facts. *Theory and Practice of Legislation.* 2018. № 6 (1). 75–111.

ПРО СВИТОГЛЯД ТА СВИТОРОЗУМІННЯ В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Костицький М. В.

*доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України, почесний академік
Національної академії педагогічних наук України,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Юриспруденція виступає науково-практичним комплексом, який включає юридичну науку та практику. Вона специфічно відображає світ чи його окремі частини (підсистеми), виробляє систему поглядів на світ, світ права, на людину, суспільство і державу в цій системі.

Світорозуміння чи світосприйняття розуміється як сприйняття світу, навколишньої дійсності. Воно становиться за певний час і змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Правилком є те, що світогляд попередніх часів продовжує впливати на світогляд нової, зміненої епохи. Людям, які жили в попередні епохи, було самозрозуміло, що треба вести війни для захоплення полонених і принесення їх в жертву божествам, для оборони і поширення «своєї» релігії, для захоплення території і ресурсів. Здавалося, що пройшли тисячоліття з тих часів, коли такі фактори були зверхмотивами поведінки як окремих людей, так і народів. Але сьогоднішня історична практика свідчить, що бажання загарбати чужу територію залишається в поведінці цілих народів впродовж ХХ-ХХІ ст. І війна проти України є тому підтвердженням.

Наука є сферою людської діяльності, яка відповідає на запити суспільства в пізнанні нового та отриманні відповіді на запитання щодо ще непізнаного.

Розвиток знань і науки (зокрема юридичної) неможливий без зміни підходів до світу як механізму передачі і формування базових знань. Але сьогодні ми спостерігаємо кризу освіти на фоні надлишку інформації. І це не є співпадінням. Люди, опираючись на власне невігластво, продукують все більше інформації, основна частина з якої є непідкріплена практикою як критерієм істини, думками людей про якісь факти.

Не є виключенням і юриспруденція. Ще в минулому році Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук назвав дивовижну цифру – за роки незалежності в Україні прийнято мільйон (sig!) нормативних актів та тисячі законів. Чи є юрист-професіонал, який би знав про ці акти,

чи хоча б про ті закони які прийняті. По діалектичному закону переходу кількості в якість (тут має місце зворотній, від'ємний) перехід.

Щось подібне ми спостерігаємо і в юридичній науці: кількасот навчальних вищих юридичних освітніх закладів прагнуть не тільки набирати і готувати студентів, а й мати аспірантуру і докторантуру та готувати докторів філософії і докторів наук. Але виникає запитання: чим же зайняти цих кандидатів у доктори. Звичайно, всяке пізнання, в тому числі юридичне, безкінечне. Але необхідно уловити імпульси цієї безкінечності. Виникає запитання: а чи здатні заклади та й наукові керівники (консультанти) уловлювати, розуміти, передбачати ці імпульси. Практика показує, що в переважній більшості випадків ні! Не здатні. І тоді знаходиться вихід: у дослідженні дрібнотем'я, виставляння як насущних потреб практики якихось другорядних і третьорядних явищ, які нібито для сьогодення є суперактуальними. В багатьох випадках сьогоденні дисертації доктора філософії – це дещо розширені дипломні роботи (які писалися три-чотири десятиліття тому), а дисертації докторів наук – це ширші по об'єму кандидатські дисертації того ж періоду. (Слушно нагадати, що три-чотири десятиліття тому дисертація доктора наук мала відкривати новий напрямок в науці!)

Дрібнотем'я та дослідження нових напрямків чи проблем зумовлює звуження (і без того не дуже широкого) світогляду дослідників. Хоча у всіх дисертаціях пишуть про використання низки методів, в т. ч. і філософських, насправді в кращому разі застосовуються логічні методи, крім догматичних юридичних.

Для того, щоб примножувати наукове юридичне знання сьогодні необхідно володіти такими сферами знання як мовознавство, мистецтвознавство, етика і естетика, математика, фізика, космологія, хімія, біологія, географія, історія і філософія. Тобто, мова йде про підготовка юриста, ерудованого спеціаліста, майже енциклопедиста. Може виникнути запитання: а для чого? Сьогодні успішними є високооплачувані юристи-ремісники, які спокійно обходяться без названого переліку знань. За рахунок чого вони є такі витребувані? Тому що в юриспруденції, зокрема в українській, домінує позитивізм і етатизм. Однак, Україна прагне в Європу. А там ми спостерігаємо синтез континентальної та англо-саксонської систем права з превалюванням останньої. В ній домінує принцип справедливості, а не дух догми. І тому сьогоднішня еквілібристика в юридичній практиці неминуче відійде. І для того, щоб бути успішним юристом в XXI ст. необхідно буде бути ерудитом і енциклопедистом. Тому на вході на юридичні факультети та інститути слід буде повісити лозунг, який був написаний на воротах Платонівської Академії в Афінах: «Хай не ступить сюди той, хто не знає математики».

Не тільки юрист майбутнього, але й юрист сьогодення мусить бути людиною, в якій трансформується світогляд і світорозуміння. Ми мусимо всі усвідомити, що людська цивілізація на планеті Земля деградувала в моральному сенсі. І для того, щоб вижити, людству слід здійснити моральне очищення та змінити етичні та моральні засади свого існування, базовані дотер на постулатах світових релігій, зокрема, авраамічних (їудаїзм, християнство, іслам).

Традиційний чи релігійний світогляд, побудоване на ньому світорозуміння в рамках існуючих монотеїстичних релігій, закладені в них суспільні норми (в т. ч. етичні і юридичні) сьогодні вважаються архаїчними.

Модерністський чи природньонауковий світогляд переважно матеріалістичний, характерний для капіталізму, започаткований в середині XIX ст., тісниться постмодернізмом, який появився в середині XX ст. як засіб захистити людину від капіталізму. Постмодернізм відкидає єдині форми і правила (тим більше юридичні). В ньому нічого немає постійного, немає ієрархії, немає вертикалі, а панує горизонталь. Все має постійно змінюватися, ні на чому не зупинятися, ні до чого не прив'язуватися. Реальності не існує, але захоплює віртуальність. Кожен може без жодної прив'язки до смислу придумувати свої правила поведінки. Немає абсолютної істини, визначеності, розвитку, домінує анархія, безладдя та ін.

Хочеться надіятись, що постмодернізм як тупиковий напрям розвитку світогляду і світорозуміння є проявом кризи релігійних і модерністських світоглядів і світорозумінь і що, як після всякої кризи настане відновлення соціуму, підйом на нову ступінь розвитку і прогресу. Великі нації в цьому плані покладаються на юриспруденцію. Але щоб виконувати світоглядні завдання вона має очиститися від догматизму, схоластики і етатизму.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОРЯДКУ РОЗРОБЛЕННЯ ПРОЕКТУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Міловська Н. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та
адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, України*

Нормативно-правові акти є вагомим засобом для врегулювання суспільних відносин, вирішення завдань та реалізації функцій держави. Як офіційний письмовий документ, який приймається (видається) уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначених законом формі та порядку, нормативно-правовий акт встановлює, змінює чи скасовує формально обов'язкові правила поведінки певного (нормативно визначеного) кола неперсоніфікованих суб'єктів, на яких він вчиняє прямий (безпосередній) регулятивний вплив, та розрахований на невизначену кількість реалізації чи застосувань [1, с. 343].

У відповідності до частини першої статті 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX [2], розроблення проектів нормативно-правових актів, разом із плануванням розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів, прийняттям (виданням) нормативно-правових актів, веденням обліку нормативно-правових актів та здійсненням правового моніторингу, становить мету правотворчої діяльності, що здійснюється суб'єктом, визначеним статтею 4 Закону України «Про правотворчу діяльність».

Розроблення проекту нормативно-правового акта може здійснюватися: 1) суб'єктом правотворчої діяльності; 2) суб'єктом правотворчої ініціативи; 3) іншим учасником правотворчої діяльності або спільно декількома суб'єктами правотворчої діяльності (у випадках, передбачених Конституцією України та (або) законом, а також прийнятим відповідно до них актом та (або) дорученням суб'єкта правотворчої діяльності, до компетенції якого належить прийняття (видання) відповідного нормативно-правового акта) (частина перша статті 29 Закону України «Про правотворчу діяльність»).

Проект нормативно-правового акта розробляється на основі концепції проекту нормативно-правового акта у випадках, передбачених статтею 27 Закону України «Про правотворчу діяльність». Такими випадками є розроблення концепції проекту кодексу або первинного закону. У той же час, розроблення концепції

проектів інших нормативно-правових актів здійснюється за рішенням суб'єкта правотворчої діяльності (частина друга статті 27 Закону України «Про правотворчу діяльність»).

Концепція проекту нормативно-правового акта на відміну від проекту нормативно-правового акта має носити принциповий, більш загальний, основоположний характер. У ній, насамперед, мають бути відображені наукові рекомендації і конкретні умови розробки та реалізації нормативно-правового акта, що дозволить у систематизованому вигляді враховувати чинники, які є для нього критичними, вирішальними і найбільш важливими. Концепція проекту нормативно-правового акта має являти собою документ, в якому із застосуванням діалектичного, системного, синергетичного та інших підходів і методів регулюється складний феномен – правотворча діяльність щодо створення основного (базового) нормативно-правового акта.

Разом з тим, концепція проекту нормативно-правового акта не може замінити собою сам проект нормативно-правового акта, оскільки вона ще не містить передбачуваного тексту акта, а відповідає лише на питання, для чого потрібен майбутній акт, яким він має бути в своїх основних рисах. Якість концепції зумовлює якість проекту нормативно-правового акта.

Відповідно до частини першої статті 27 Закону України «Про правотворчу діяльність», концепція проекту нормативно-правового акта містить обраний підхід до регулювання суспільних відносин, мету і завдання правового регулювання, обґрунтування необхідності прийняття нормативно-правового акта, описує нові права і обов'язки учасників суспільних відносин (зміну прав і обов'язків учасників суспільних відносин), а також прогнозовані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації.

Таким чином, концепція проекту нормативно-правового акта являє собою модельний, зразковий акт, у якому у найбільш загальному, системному та концентрованому вигляді викладені принципи та положення про напрямки, завдання, мету, цілі, функції, засоби, способи, методи, об'єкти, суб'єктів, майбутні механізми реалізації основного (базового) нормативно-правового акта. Концепція проекту нормативно-правового акта є одним із найбільш ефективних способів роботи над проектом нормативно-правового акта, важливим способом нормотворчої техніки та повинна базуватись на наукових досягненнях, які спираються на практику.

Під час розроблення проекту нормативно-правового акта можуть враховуватися аналітичні документи публічної політики:

1) зелена книга як аналітичний документ, що розробляється з метою визначення та детального опису проблеми, яка існує у суспільних відносинах та потребує вирішення, а також для надання можливості заінтересованим особам надати свої пропозиції щодо способів вирішення такої проблеми;

2) оцінка впливу як аналітичний документ, що розробляється з урахуванням зеленої книги та проведених публічних консультацій, в якому визначаються варіанти вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, та оцінюється вплив кожного з варіантів на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також соціальні, правові, політичні, економічні, екологічні, адміністративні та (або) інші можливі наслідки;

3) біла книга як аналітичний документ, у якому на основі оцінки впливу та обраного оптимального варіанту вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, визначається стратегія її вирішення шляхом розроблення відповідного законопроекту, викладаються його основні положення (стаття 21 Закону України «Про правотворчу діяльність»).

Під час розроблення проекту нормативно-правового акта можуть враховуватися також звіти за результатами правового моніторингу нормативно-правових актів, предметом регулювання яких є суспільні відносини, що охоплюються предметом регулювання відповідного нормативно-правового акта.

У даному контексті важливо зазначити, що моніторинг нормативно-правових актів, який нерозривно пов'язаний із моніторингом правозастосування, є одним із напрямів формування перспективного законодавства в Україні, оскільки передбачає дослідження суспільних відносин з метою збору фактичного матеріалу та отримання інформації, необхідної для оцінювання, прогнозування, контролю та формування рекомендацій щодо забезпечення їх оптимального стану, підвищення ефективності правового регулювання [3, с. 6].

Окремими етапами розроблення проекту нормативно-правового акта, згідно з частиною третьою статті 29 Закону України «Про правотворчу діяльність», є:

1) підготовка тексту проекту нормативно-правового акта, пояснювальної записки та інших супровідних документів до нього;

2) здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини з викладенням її результатів у пояснювальній записці;

3) здійснення оцінки відповідності проекту нормативно-правового акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС);

4) організаційно-технічне забезпечення підготовки проекту нормативно-правового акта;

5) проведення публічних консультацій (крім випадків, передбачених законом);

6) погодження проекту нормативно-правового акта з відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування у випадках, встановлених законом.

При цьому, у відповідності до частини другої статті 7 Закону України «Про правотворчу діяльність», під час дії в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану, правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання вимог Закону України «Про правотворчу діяльність» в повному обсязі, суб'єкти правотворчої діяльності можуть приймати (видавати) нормативно-правові акти без дотримання вимог статті 29 Закону України «Про правотворчу діяльність» щодо таких етапів розроблення проекту нормативно-правового акта, як: здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини з викладенням її результатів у пояснювальній записці; організаційно-технічне забезпечення підготовки проекту нормативно-правового акта; проведення публічних консультацій (крім випадків, передбачених законом).

Важливим етапом розроблення проекту нормативно-правового акта є здійснення оцінки відповідності проекту нормативно-правового акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis EC). Так, відповідно до статті 43 Закону України «Про правотворчу діяльність», проект нормативно-правового акта має бути спрямований на виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis EC) та має вноситися з інформацією про його відповідність (постатейною таблицею відповідності) зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis EC).

У світлі сучасних глобалізаційних процесів у сфері права правові акти різної юридичної сили, повинні відповідати загальноновизнаним міжнародно-правовим нормам і принципам у сфері прав людини та стандартам європейського законодавства, як того вимагає Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затверджена Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [4]. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та надання Україні на підставі рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 року статусу кандидата в члени

Європейського Союзу, покладає на Україну важливий обов'язок привести національне законодавство у відповідність до загальних стандартів Європейського Союзу у визначених галузях з метою забезпечення ефективних механізмів соціального розвитку та удосконалення правового регулювання суспільних відносин.

Отже, одним з першочергових завдань, що дозволить покращити чинне національне законодавство, є необхідність вирішення питань ефективного, якісного та послідовного розроблення проєктів нормативно-правових актів, дотримання вимог нормопроектної техніки. Чітко налагоджена нормотворча технологія здатна забезпечити не тільки належну якість і ефективність нормативно-правових актів, але й забезпечити їх позитивний вплив на політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються в державі.

Література:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін., Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава мудрого. 952 с.

2. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 12.05.2025).

3. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ: Алерта, 2023. 268 с.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 12.05.2025).

ВИМОГИ ФОРМАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРАВА

Гончар Ю. В.

*аспірантка кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

У сучасній національній правовій доктрині домінуючим є вузький підхід до розуміння формальної визначеності, відповідно до якого її сутність обмежується лише вимогою щодо обов'язкового закріплення нормативного припису у формалізованому (писаному) джерелі права. Такий підхід акцентує увагу на зовнішньому виразі нормативного припису, не охоплюючи такі важливі аспекти, як визначеність змісту (точність, конкретність, чіткість, тощо) норм права, їх стабільність, логічність, внутрішня узгодженість, послідовність нормотворчої діяльності та передбачуваність правозастосування. Натомість у західних правових системах превалює широкий підхід до розуміння формальної визначеності, який охоплює як вимогу до визначеності форми, що полягає у формалізації нормативного припису, так і вимогу до визначеності змісту, що полягає у логічності, зрозумілості, чіткості, повноті тощо норми права, стабільності правового регулювання та передбачуваності правозастосовної діяльності для широкого кола суб'єктів.

Саме аналіз основних вимог формальної визначеності надає можливість з'ясувати критерії, яким повинні відповідати правова система, нормотворча діяльність, нормативно-правовий для реалізації функціонального призначення права.

Принагідно зазначимо, що у доктрині відсутній комплексний підхід до визначення дефініції вимог формальної визначеності та переліку його вимог. На нашу думку, вимоги формальної визначеності – це критерії, дотримання яких забезпечує проектування та прийняття якісного нормативно-правового акту, послідовність нормотворчої та правозастосовної діяльності, а також належне функціонування права та правової системи.

Грунтовне дослідження вимог нормотворчої діяльності, а саме змістовних та процедурних вимог, здійснено Ю.І. Матвеевою та В.О. Панкратовою [1, с. 57-82; 2, с. 85-109]. Проте в дослідженнях вчених відсутній аналіз таких важливих вимог до нормативно-правового акту, як його форма, структурна побудова, вимоги щодо оформлення реквізитів та вимоги щодо належного суб'єкта правотворчості, а без

дотримання зазначених вимог письмовий документ не спроможний бути джерелом права.

Іще Лон Фуллер у своїй роботі «Мораль права» наголошував не лише на змістовних вимогах до закону, а й на процедурних. Зокрема, він виокремлював такі вимоги, як:

1) загальність закону, під якою розумів, що «закон повинен діяти безособово, його норми мають застосовуватися до загальних категорій і не містити власних імен». Загальність закону забезпечується положеннями конституцій, які позбавляють чинності закони, націлені на конкретно визначених осіб;

2) промульгація закону забезпечує проінформованість громадян про межі дозволеної поведінки, можливість публічної критики закону, а також можливість встановлення факту порушення законодавства органами чи посадовими особами, які уповноважені застосовувати ці закони;

3) неприпустимість зворотної сили законів, оскільки «говорити про регулювання чи керування поведінкою сьогодні за допомогою правил, які будуть ухвалені завтра, – це чисте безглуздя»;

4) ясність закону, яка полягає у послідовності та зрозумілості правил поведінки;

5) недопущення суперечностей у законі, під якою Л. Фуллер розумів порушення базового закону логіки, а саме закону тотожності, відповідно до якого А не може бути не-А;

6) заборона законів, приписи яких є неможливими для виконання у реальному житті;

7) незмінність законів впродовж тривалого часу, що полягає у забороні надмірно частих змін законодавства, оскільки зазначене перешкоджало досягненню стабільності;

8) законність дій посадових осіб вимагає, щоб усі посадові особи або органи, уповноважені застосовувати закон, повинні діяти лише за принципом «дозволено те, що прямо передбачено законом» [3, с. 127-149].

Повністю погоджуємось із твердженням, що «правова держава може існувати тільки лише за наявності визначеності закону, за якої люди мають можливість довгостроково планувати свою поведінку в особистому житті та професійній діяльності» [1, с. 57].

Здебільшого науковці виокремлюють «одиничні» вимоги, такі як: однозначність, чіткість, точність, прозорість, конкретність, обов'язковість оприлюднення нормативно-правового акту тощо та зосереджують свою увагу на дослідженні змістовних вимог до нормативно-правового акту. Проте такі підходи вважаємо неповними, оскільки вони не відображають сутності та багатоаспектності формальної визначеності. Таким чином вважаємо за необхідне

обґрунтування більш широкого та повного підходу до систематизації вимог формальної визначеності. На наш погляд, доцільним є виокремлення формальних, юридико-технічних і процедурних вимог.

Формальні вимоги характеризують «зовнішній» аспект права та націлені на об'єктивацію останнього. Тобто дотримання зазначених правил забезпечує можливість правила поведінки бути джерелом (формою) права. До вказаної групи можливо включити наступні вимоги: вимоги до форми права (пов'язані із способом виразу держаної волі ззовні та об'єктивізацією правових приписів), вимоги до структури нормативно-правового акту (пов'язані із послідовністю, системністю та логічністю викладу правових приписів у нормативно-правовому акті) та вимоги до суб'єкта нормотворчості (пов'язані із фактом наявності у конкретно визначеного суб'єкта можливості прийняти (ухвалити) той чи інший акт).

Під *юридико-технічними* ми розуміємо вимоги, які пов'язані із «внутрішнім» аспектом права та націлені на забезпечення можливості права бути регулятором суспільних відносин. До цієї групи включаємо правила, яким повинні відповідати первинні елементи нормативно-правового акту – норми права, а саме: власне юридичні вимоги (характеризують нормативно-правовий акт як джерело права та пов'язані з його нормативністю, загальнообов'язковістю, повнотою та конкретністю), мовні вимоги (вимоги щодо лінгвостилістичних та структурно-жанрових мовних засобів закріплення нормативного матеріалу) та логічні вимоги (пов'язані із доцільністю, послідовністю, узгодженістю, послідовністю норм права та дотриманням вимог формальної логіки).

Процедурні вимоги безпосередньо пов'язані із діяльністю суб'єктів нормотворчості. До зазначеної групи включаємо вимоги щодо послідовності, обов'язковості промудрації нормативно-правового акту, заборони зворотної сили у часі, стабільності, своєчасності та передбачуваності.

Таким чином, домінування традиційного вузького підходу до розуміння формальної визначеності вимагає переосмислення щодо урахування змістовної та процедурної складової. Здійснений аналіз наголошує на необхідності формування комплексного підходу до визначення вимог формальної визначеності, який охоплює формальні, юридико-технічні та процедурні вимоги, адже забезпечення відповідності нормативно-правових актів вимогам формальної визначеності є запорукою належного функціонування права та правової системи.

Література:

1. Панкратова В. О. Принцип правової визначеності: загальнонотеретична характеристика: монографія. Суми, 2016. 185 с.
2. Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 220 с.
3. Фуллер Л. Мораль права. Київ: Сфера, 1999. 232 с.

THE SENSE OF JUSTICE: AN INTUITIVE JOURNEY TO THE UKRAINIAN LOCAL COURT

Hrubá A. I.

*Postgraduate at the Department of Human Rights and Legal Methodology
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine,
University of Helsinki
Helsinki, Finland*

When it comes to implementing the rule of law on the European continent, one can rely on guidance from the Venice Commission [1]. The Benchmarks identify the right to be heard as one of the additional fair trial standards. Ukrainian procedural legislation expands this to submitting statements and motions, providing explanations to the court, presenting arguments and opinions on issues arising during the trial, and objections to other persons' statements, motions, arguments, and opinions [2]. But is that enough for a comprehensive evaluation and fair resolution of a case? What role do senses play when a party to a case needs to communicate all circumstances to the court, and when the court needs to interpret them correctly?

Ethnographic Study of a Local Court

I enter the damaged court building and am greeted by court security guards – in these troubled times, they are particularly cautious about granting access to the building. The number of court staff has been significantly reduced, not least because of its location. A year ago, the civilian population evacuated the area en masse, and the court was not operational for just over a year. Now, the remaining court staff were familiarising themselves with the new procedural requirements due to the introduction of martial law. I was fortunate enough to find the head of the court free from ongoing hearings and expressed to him my intention to come to the court for some time to do some research. “Access to justice, of course you can,” he replied and led me through all the rooms, letting everyone know that this girl would be conducting

research in the court. So in my spare time, the courtroom became my temporary office.

“People go to court because it is their last hope for a fair resolution of their case. Procedural laws are complex, and legal services are expensive. The court, which is designed to resolve the most pressing issues in society, also provides legal support beyond the litigation process” (from the conversation with a judge, July 2023, Kharkiv region).

Then I learned how often people come to the court for legal advice (often other authorities simply refuse to advise people). Observing the life of this frontline, sparsely populated place, I realised how ineffective both primary and secondary legal aid is. This small court seemed to me like a small family, where the judge does repairs with his own hands in his spare time, and elderly people come to him for any legal advice. The atmosphere of law [5, p. 123] in this sense was just fantastic.

I had a warm conversation with a judge from which I learned how easily he can read people like an open book, and yet how difficult it is for him to balance between legislation and justice. “If you want to make a fair decision that contradicts the law, it will be cancelled further. You must find a compromise, so justice and law go side by side.”

“A judge should be mature enough to perform their duty properly. This person should have a wealth of life experience. The more cases you examine, the more you *sense* where the truth is and what decision to make.”

Afterwards, the judge sent me to his assistant, who is also preparing to become a judge in the future. She told me that people come to court to find peace, so empathy and communication skills are extremely important for a court employee. Regarding the right to be heard, she noted that people often bring their stories to court with a lot of irrelevant information. “They tell you that their cow ran away, so sometimes you have to be patient until they get to the point where one would be able to help them most effectively.”

The local judge has emphasized the important role of intuition in the decision-making process. After reviewing a variety of works on this subject [6, p. 250; 8, p. 1385], I would like to define intuition as the alignment of acquired knowledge, professional experience, and a sense of justice. This alignment leads to the application of legal norms to specific cases, making intuition one of the most objective methods in the challenging context of court operations.

Judgement & Intuition

Returning to the intuition and its role in making fair and impartial judgments, I would like to illustrate, using the example of the Major Arcana from the Tarot card system, that the primary purpose of a judgment and a court is to heal. In this context, Tarot serves not only as a tool for prediction but also to engage with the subconscious. According to my definition of intuition, the

Tarot allows individuals to silence the noise of the mind and listen to the voice of the heart.

When scholars and lawyers utilize this tool, it should not be seen to shift responsibility to external forces but rather as an aid in synthesizing available information [7, p. 360], alongside facts (which may sometimes be incomplete) and the experiences they have gained. This process mirrors a judge's inner conviction. In complex cases, where parties bring emotional weight in addition to factual evidence, there is a critical need to balance law and justice. Here, intuition acts as an arbiter, or rather, as that gut feeling that helps discern what is right.

Let's analyse how Tarot cards can function as a tool for connecting with the subconscious and harnessing intuition. Among the Major Arcana, we can identify at least three cards that reflect the administration of law: Justice, Temperance, and Judgment.

The XIth arcana Justice represents engagement with institutions, documentation, and the experiences of facing justice or injustice. It involves official decisions and paperwork, emphasizing human justice (opposed to divine) and the application of the laws.

The XXIVth arcana Temperance signifies trust in the process and steadfastness. It is about more than simply yielding to circumstances; it involves drawing energy from within to restore inner resources and overcome challenges to find solutions. Balance is key.

The XXth arcana Judgment symbolizes a turning point and karma, representing the moment when an individual takes responsibility for their past actions. It reflects an inevitable and fair response, akin to divine justice. Judgment is not merely a verdict but also part of the healing process – acknowledging a situation and appreciating the lessons learned. It fosters a sense of gratitude for life's experiences and signifies an awakening.

Considering this triad, we can conclude that the judge, as a representative of Themis, embodies the archetype of Justice. Often depicted as blindfolded and holding scales and a sword against a backdrop of columns, [3, p. 93] the judge possesses knowledge and impartiality. The concept of Temperance involves decision-making and balancing interests. The character, frequently portrayed as an angel, is depicted with one foot in the river, pouring water from one jug to another. This imagery reflects a calm and confident connection with nature amid the process, connecting to the source of life. It symbolizes the stability of the court's judgment, despite the emotional turmoil of the opposing parties who come to the court seeking an independent arbitrator.

The Judgment is a formal sentence, but its significance extends beyond the written decision and its execution; it embodies the outcome of learning a lesson, often referred to as divine justice. Interestingly, this arcana is the

penultimate card among the Major Arcanas, with only the World following it, which symbolizes the conclusion of a journey or cycle that began with the zero arcana, the Fool, representing the start of a new journey.

In this paper have only briefly attempted to explore the relationship between the legal system and tarot. From this unconventional sensory-intuitive perspective, we can conclude how crucial it is for a judge to engage all their senses in their plurality of meaning [4, p. 5] to ensure a fair decision in every case. As such, ongoing contributions to the development of sensory legal research remain extremely relevant and timely.

References:

1. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Rule of Law Checklist: Council of Europe. Venice, May 2016.
2. Civil Procedure Code of Ukraine: The Law of Ukraine from 18.03.2004. № 1618-15. Updated: 09.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (extracted: 09.05.2025).
3. Howes D., Classen C. Ways of Sensing: Understanding the Senses in Society. New York: Routledge, 2014. 208 p.
4. Howes D. The Sensory Studies Manifesto: Tracking the Sensorial Revolution in the Arts and Human Sciences. Toronto: University of Toronto Press, 2022. 282p.
5. Philippopoulos-Mihalopoulos A. Spatial Justice: Body, Lawscape, Atmosphere. New York: Routledge, 2015. 265 p.
6. Richards D. When Judges Have a Hunch – Intuition and Experience in Judicial Decision-Making. *Archiv für Rechts-und Sozialphilosophie*. 2016. № 102 (2). P. 245–260.
7. Sosteric M. A Sociology of Tarot. *Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*. 2014. № 39 (3). P. 357–392.
8. Wright R. G. The Role of Intuition in Judicial Decisionmaking. *Houston Law Review*. 2006. № 42 (5). P. 1382–1424.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СУДОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ

Калараш Р. А.

*аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Судова політика як правовий інститут є складною системою, що забезпечує правопорядок, захист прав і свобод людини та формування правової культури. Вона впливає на розвиток інших правових інститутів, підвищує довіру до судової системи та забезпечує реалізацію правових норм через взаємодію своїх основних елементів, таких як правові принципи, нормативна база, інституційний механізм та суддівський корпус.

Правові принципи судової політики – це фундаментальні засади, що визначають напрямки розвитку та функціонування судової системи. Вони слугують орієнтирами для законодавців, суддів і всіх учасників судового процесу, забезпечуючи узгодженість, передбачуваність і справедливість правосуддя. До ключових принципів належать: незалежність судів, верховенство права, справедливість і доступність правосуддя, захист прав людини, професіоналізм та інтеграційність. Їхня взаємодія створює міцну основу для ефективної та стабільної судової системи.

Нормативна база судової політики України охоплює Конституцію, закони, підзаконні акти та постанови Пленуму Верховного Суду. Вона регулює організацію судів, статус суддів, принципи здійснення правосуддя, забезпечує незалежність судової влади та дотримання верховенства права.

Основа становлять положення Розділу VIII Конституції України, які визначають: виключну компетенцію судів здійснювати правосуддя (ст. 124), принципи судоустрою (ст. 125), гарантії незалежності суддів (ст. 126), суд присяжних (ст. 127), процедуру призначення суддів (ст. 128), засади здійснення правосуддя (ст. 129), обов'язковість до виконання судових рішень (ст. 130), фінансування судів (ст. 131) та інші ключові засади функціонування судової влади.

До законодавчих актів, що розвивають конституційні норми про судову політику, належать закони України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р. [2], «Про Конституційний Суд України» 2017 р. [3]; «Про Вищу раду правосуддя» 2016 р. [4]; «Про забезпечення права на

справедливий суд» 2015 р. [5]; «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» 2014 р. [6] та ін.

Ці акти встановлюють засади судової реформи, критерії добросовісності суддів, порядок кваліфікаційного оцінювання, спеціалізацію судів, механізми дисциплінарного впливу та підзвітності судової влади.

Інституційний механізм судової політики включає судові органи, формування яких стало одним із ключових завдань після проголошення незалежності України. У правовій науці досі триває дискусія щодо понять «судова система» та «система органів судової влади», однак загально визнано, що судова система охоплює суди, органи управління та квазісудові установи, які реалізують правосуддя [7, с. 274].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р. [2], система судоустрою включає місцеві, апеляційні суди та Верховний Суд. Місцеві суди як суди першої інстанції розглядають різні категорії справ і є основою реалізації судової політики. Апеляційні суди забезпечують право на оскарження, аналізують судову практику та координують діяльність місцевих судів.

Окреме місце займають вищі спеціалізовані суди (антикорупційний та з питань інтелектуальної власності), які розглядають визначені категорії справ [2].

Верховний Суд, як найвищий суд у системі, забезпечує єдність судової практики, переглядає справи у касаційному порядку, а також виконує низку додаткових повноважень, включаючи правову аналітику, надання висновків і законодавчі ініціативи [2]. Його діяльність суттєво впливає на розвиток судової політики, зокрема через формування правових позицій.

Конституційний Суд України, хоч і не входить до системи загальної юрисдикції, є ключовим у забезпеченні верховенства Конституції, тлумаченні законів і контролі за конституційністю нормативно-правових актів [3], що також формує важливу складову судової політики держави.

Інституційний механізм судової політики України охоплює також систему органів, які забезпечують організацію, функціонування та незалежність судової влади. Ключову роль у цьому механізмі відіграють органи суддівського самоврядування – збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, а також Національна школа суддів України – спеціалізована державна установа в системі правосуддя, що забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів для судів та здійснює науково-дослідну діяльність та Служба судової охорони, до повноважень якої відносить підтримання

громадського порядку в суді [2]. Їх діяльність спрямована на реалізацію управлінських функцій у сфері правосуддя, кадрове забезпечення, захист професійної незалежності суддів, організаційне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення судів.

Суддівський корпус є ключовим елементом судової політики як правового інституту. Під цим поняттям, за визначеннями вчених, розуміється сукупність професійних суддів, а також, у певних випадках, народних засідателів і присяжних. Формування суддівського корпусу включає юридично врегульовану процедуру добору, що охоплює перевірку знань, професійну підготовку, проходження кваліфікаційного іспиту, а також оцінку добросовісності кандидатів.

Суддівський корпус визначає не лише якість судочинства, але й стабільність, справедливість та авторитет судової влади, виступаючи гарантом захисту прав і свобод громадян у правовій державі.

Отже, Судова політика як правовий інститут є складною і динамічною системою, яка забезпечує ефективність правосуддя та стабільність правової системи через органічну взаємодію її структурних елементів. Вона сприяє не лише реалізації правових норм, але й формує правову культуру, підвищує довіру до судової влади та гарантує захист прав і свобод громадян. Враховуючи сучасні суспільно-правові трансформації, судова політика повинна постійно адаптуватися до нових викликів, забезпечуючи справедливість і незалежність судового процесу.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 14.04.2025).

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 12.04.2025).

3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 12.04.2025).

4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 14.04.2025).

5. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення: 13.04.2025).

6. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення: 13.04.2025).

7. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с.

ВПЛИВ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ НА РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Нурищенко Р. С.

аспірант кафедри історії держави і права

Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

Литовські статuti є одним із найбільш вагомих джерел в історії права України. Вони заклали основи сучасних процедур альтернативного вирішення спорів у нашій державі та діяли аж до XIX століття, коли більша частина українських земель перебувала під владою Російської імперії. Використання Литовських статутів понад чотири століття (від часів Великого князівства Литовського й до часів Російської імперії) доводить ефективність запропонованих у них примирних процедур, і аналоги деяких норм використовуються й по сьогодні.

Актуальність тематики обґрунтовується необхідністю вивчення історичної спадщини й удосконалення актуального законодавства України щодо альтернативного вирішення спорів.

Положення Литовських статутів щодо примирних процедур. Процедура «єднання» стала кращою альтернативою кровній помсті та з часом повністю замінила її. «Головною особливістю даної процедури було залучення для її проведення «поєднувачів» – посередників, котрі на своєму засіданні формували умови примирення, тобто «єднання». Той, хто був винуватцем конфліктної ситуації, для «єднання» повинен був виконати основну умову: визнати свою вину, вибачитися перед винним або його родичами та заплатити викуп» [1; 2, с. 92]. Так винна сторона мала змогу налагодити стосунки з постраждалим, уникнути тілесних покарань та відновити добре ім'я. Також особливістю «єднання» є залучення третьої, незацікавленої особи для примирення сторін. Саме тому можемо сказати, що «єднання» є аналогом сучасної процедури медіації.

«Єднання» укладалось у письмовій формі, підписувалось і засвідчувалось печатками свідків (сторонніх людей). Спир, залагоджений єднанням, не підлягав переданню до суду; у разі звернення до суду з питанням, яке було врегульоване єднанням, позивач підлягав грошовому стягненню у вигляді сплати відповідачу сім кіп грошей, судді – двох кіп грошей, і підсудку – копи грошей» [3, с. 114–118]. Письмова форма свідчить, на нашу думку, про прогресивність процедури, адже в подальшому мирова угода є доказом у разі виникнення повторного спору між сторонами.

Литовськими статутами були передбачені положення про те, що:

- мирова угода не давала учаснику спору права на повторне звернення до суду в тій же вирішеній справі (Литовський статут 1566 року);

- суддів обирають учасники спору, а суд доходить до компромісу в процесі вирішення спору (полюбовний суд) (Литовський статут 1566 року);

- мирова угода затверджується або підписами сторін або печатками (своїми та сторонніх людей), якщо сторони не вміють писати (Литовський статут 1588 року) [4; 5, с. 77–81].

Також ціллю Литовських статутів було зменшення навантаження на суди та запровадження більш ефективних та дешевих варіантів вирішення спорів.

Використання Литовських статутів. Як було зазначено раніше, Литовські статuti зберігали свою юридичну силу протягом чотирьох століть. Цьому посприяла і неефективність судової системи Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель у XIX столітті. Як говорила Ю. М. Левчук, «дія Литовського статуту негласно продовжувалась в силу нездатності російського законодавства повною мірою забезпечити регулювання усіх суспільних відносин краю» [6, с. 54].

А у 1843 році Литовські статuti повністю замінив Звід законів Російської імперії. На думку Д. Бібікова, Литовські статuti створювали плутанину в судовій системі російської імперії [7, с. 46]. Хоча насправді скасування Литовських статутів було вигідно владі Російської імперії для поширення своїх правил на території українських земель, що, безперечно, стало кроком назад у розвитку альтернативного вирішення спорів.

Можемо зробити висновок, що Литовські статuti поклали основи сучасних примирних процедур в Україні, а «єднання» є прообразом інституту медіації. Залучення третьої незацікавленої особи сприяло швидшому вирішенню спорів. Процедура «єднання» була прогресивною, адже жорстокі тілесні покарання відходили у минуле,

винний міг зберегти свою репутацію, а сторони вирішували конфлікти оптимальним для них способом. Крім того, потерпілий мав змогу одержати компенсацію заподіяних йому збитків.

Література:

1. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях. *Юридична Україна*. 2008. № 5.

2. Прущак В. Є. Історичні аспекти розвитку альтернативних способів вирішення спорів. *Часопис цивілістики*. 2019. Випуск 34. С. 90–95.

3. Красіловська З. В. Історичні передумови виникнення та розвитку інституту медіації. *Молодий вчений*. 2015. Вип. 6 (21). С. 114–118.

4. Статути Великого князівства Литовського [Архівовано 22 січня 2021 у Wayback Machine.] // *Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.

5. Юраш І. І. Особливість укладення мирової угоди в цивільному процесі на українських землях в польсько-литовські та козацькі часи (XIV–XVIII ст.). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 77 – 81.

6. Левчук Ю. М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2017. 218 с.

7. Максимов О. В. Житомирський окружний суд у системі реалізації судової реформи 1864 року в Правобережній Україні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Максимов Олександр Вікторович; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2016. 240 с.

ОСОБЛИВОСТІ НАБЛИЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Расторгуєва Н. О.

*аспірантка кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Наближення українського законодавства до *acquis* Європейського Союзу є важливою складовою процесу європейської інтеграції України, що поступово еволюціонував від загальних політичних декларацій до чітко структурованих правових зобов'язань. Вперше це зобов'язання було зафіксовано в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами – членами (далі – УПС) [1] 1998 року, яка заклала основу для майбутньої правової гармонізації, хоча й мала м'який характер і не передбачала конкретних механізмів реалізації. Стаття 51(1) УПС зробила наближення передумовою для зміцнення зв'язків між двома сторонами [2, с. 10].

Необхідно зазначити, що відповідне положення передбачало «м'яке» наближення законодавства України до права ЄС. Це було просто зобов'язання докласти всіх можливих зусиль, або, інакше кажучи, зобов'язання діяти, а не досягати певного результату. Крім того, УПС не містила чітких вимог стосовно ступеня наближення українського законодавства та не визначала конкретних актів права ЄС і строків їх імплементації Україною. Проте у статті 51(2) УПС був передбачений список пріоритетних напрямів наближення, що включали: митне законодавство, корпоративне законодавство, банківське законодавство, корпоративна звітність та оподаткування, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, конкуренційне законодавство, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин та рослин, довкілля, охорона прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила і стандарти, ядерне законодавство, транспорт [2, с. 10].

Для організації процесу наближення законодавства в рамках УПС було ухвалено Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [3] від 18 березня 2004 року № 1629-IV (далі – Програма). Програма визначала сутність наближення українського законодавства до права ЄС, поняття джерел права ЄС (*acquis communautaire*) та особливості організації процесу наближення, в тому числі інституційний механізм [2, с. 10].

За відсутності чітких зобов'язань та вимог щодо результатів наближення в УПС Програма визначала лише мету і завдання першого етапу процесу наближення. УПС була націлена на реалізацію переважно організаційних заходів (розроблення глосарія термінів, створення централізованої бази даних перекладів законодавчих актів ЄС, організацію підготовки планів адаптації та графіків моніторингу, створення національної інформаційної мережі з питань права ЄС) [2, с. 10].

Угода про асоціацію (далі – УА) між Україною та ЄС [1] повністю вступила в силу 1 вересня 2017 року. Вже з 1 листопада 2014 року чинними стали деякі частини УА, що, зокрема, має значення для вказаних у додатках строків, тому що перебіг більшості з них почався з цієї дати. Стосовно поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі (далі – ПВЗВТ), відповідні положення попередньо набули чинності з 1 січня 2016 року. УА піднесла політичні, правові та економічні відносини між сторонами на зовсім новий рівень. Слід зазначити, що в УА поставлено набагато більш амбітні цілі порівняно з УПС. Зокрема, вона покладає на Україну більші зобов'язання, що стосується наближення національного законодавства до *acquis* ЄС [2, с. 11].

Основні цілі УА перераховані в преамбулі та включають, серед іншого, створення ПВЗВТ. Зрозуміло, що поглиблення політичних та економічних зв'язків між Україною та ЄС прямо залежить від прогресу у виконанні передбачених в УА зобов'язань щодо наближення українського законодавства до права ЄС. Для досягнення поставлених цілей в Угоді зазначено акти та/або частини актів права ЄС, щодо них Україна повинна наблизити законодавство і що їх вона повинна імплементувати [2, с. 11].

Зокрема, викладені у відповідних главах УА умови визначають строки імплементатії та необхідний рівень наближення. Відповідні зобов'язання містяться як безпосередньо в основній частині (статтях) Угоди, так і в додатках до неї [2, с. 11].

Багато положень УА, що стосуються наближення законодавства, різняться як за змістом, ступенем деталізації, так і за необхідним рівнем наближення. Перш ніж йти далі, важливо розглянути декілька прикладів [2, с. 11].

У цьому положенні вказані декілька нормативно-правових актів ЄС, що стосуються конкуренційного права ЄС, однак воно вимагає імплементування тільки окремих зазначених у ньому положень. Цікаво, що у наведеному вище прикладі список нормативно-правових актів для наближення розміщено в основному тексті УА. Погоджений сторонами строк порівняно короткий – три роки після дати набуття чинності (тобто

фактично з 1 січня 2016 року, коли ця частина УА почала поперенько застосовуватись).

Слід зауважити, що наближення українського законодавства до конкурентного права ЄС має багато особливостей, тому що конкурентне право ЄС є автономною галуззю законодавства, яке має пряму дію на рівні ЄС та на національному рівні, хоча держави-члени мають власне конкурентне законодавство, що діє, коли порушення конкурентного законодавства не впливає на внутрішній ринок [2, с. 13].

У цьому контексті держави-члени ЄС не повинні приводити своє законодавство у відповідність до права ЄС, оскільки обидві системи застосовуються паралельно та незалежно. Проте часто національне конкурентне законодавство змодельоване за зразком права ЄС [2, с. 13].

Таким чином, слід констатувати, що еволюція зобов'язань України щодо наближення національного законодавства до права Європейського Союзу чітко простежується від декларативного підходу, зафіксованого в Угоді про партнерство та співробітництво 1998 року, до нормативно визначеного і значно більш зобов'язального механізму, закладеного в Угоді про асоціацію, що повністю набула чинності у 2017 році. Якщо положення УПС передбачали лише загальне зобов'язання «докладати зусиль» без чітких строків, конкретних актів ЄС чи очікуваного рівня наближення, то Угода про асоціацію запровадила докладну та юридично зобов'язальну рамку з зазначенням конкретних норм *acquis* ЄС, які мають бути імplementовані, разом із визначеними строками, пріоритетними секторами та ступенем наближення. При цьому УА закріплює більш амбітні цілі, зокрема створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, що безпосередньо пов'язано з необхідністю гармонізації законодавства. Особливу складність становлять ті сфери, де право ЄС має автономний характер і пряму дію, зокрема конкурентне право, що вимагає не просто формальної імplementації, а глибокого перетворення національної правової системи. Відтак, розвиток законодавчої взаємодії між Україною та ЄС демонструє перехід від співробітництва до глибокої правової інтеграції, що є ключовою передумовою поступового включення України в європейський правовий та економічний простір.

Література:

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14.06.1994. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 30.04.2025).

2. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ. 2018. 104 с.

3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).

ЧИННИКИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Резнік А. Б.

аспірант кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Ефективність здійснення реформ, що характеризують сучасне суспільство, залежить від системи факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Особлива роль у процесах вдосконалення суспільства належить рівню усвідомлення їх важливості та необхідності правового закріплення. Означене обумовлює зростання значення правосвідомості, адже рівень усвідомлення значимості права як суспільної цінності є засобом формування потреби реалізації актуальних для суспільства рішень.

Правосвідомість являє собою сукупність поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають відношення до права і включає у себе уявлення про право, його роль, правові установки, ідеї про права людини та відповідальність перед суспільством та державою [1, с. 197]. Оскільки рівень правосвідомості залежить від системи факторів, що відображають соціальне положення суб'єкта, рівень його освіченості, моральності та культури, можливі викривлення відображення правової дійсності, які отримали назву деформацій правосвідомості. Їх сутність полягає у стійкій негативній зміні правосвідомості індивіда, пов'язаній із порушенням адекватного стану сприйняття сфери права, наданням праву неправих властивостей [2, с. 28].

Однією із суттєвих деформацій правосвідомості є правовий нігілізм, що виявляється в ігноруванні, запереченні, зневазі до права та закону [3, с. 69] та завдає суттєвої шкоди реалізації вимог законодавства, а

також сприйняттю права та правової системи як суспільних цінностей, формує зневажливе ставлення до правових традицій.

Правовий нігілізм є продуктом суспільних відносин і зумовлений системою чинників, які можливо класифікувати на загально-соціальні та спеціально-правові. Загально соціальні мають суб'єктивно-об'єктивний характер та пов'язуються із проблемами, що мають місце у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, а також з особливостями соціально-психологічного сприйняття суб'єктом оточуючого світу. Спеціально-правові відображають особливості та рівень розвитку правової дійсності.

На нашу думку, серед основних загально-соціальних чинників правового нігілізму можливо виокремити економічні, політичні, соціальні, моральні та психологічні. *Економічні* полягають у наявності безробіття, кризових процесів економічних відносин, недоліки у впровадженні розвинутої ринкової економіки, нерівність форм власності, рівень розвитку корупційних ризиків, несправедливість процесів розподілу, зниження ВВП. *Політичні* чинники пов'язуються із незавершеністю та неефективністю різноманітних реформ, нестабільністю владних відносин, дисбаланс повноважень гілок влади, недоліки громадського контролю за діяльністю органів держави та посадових осіб, декларованість державно-владних рішень, відсутність дієвих засобів відповідальності за прийняті рішення.

Особливого значення мають *соціальні* чинники, які пов'язані з діяльністю індивідів як суб'єктів суспільних відносин. Серед них малоефективна система державного управління, соціальна нестабільність, зневіра у підтримці з боку держави у розв'язанні соціальних проблем, соціальна нерівність та несправедливість, відчуженість суб'єкта від держави, відсутність механізмів реалізації соціальних прав, верховенство інтересів держави над інтересами суспільства, недостатня увага держави до забезпечення соціальних потреб та інтересів індивіда, а також їх компромісу та недопущення соціальної напруги.

Моральні чинники пов'язані із невпевненістю суб'єктів у майбутньому, девальвація моральних устоїв суспільства, перетворення порушень права із соціальної аномалії у соціальну норму, зміни світоглядних та ідеологічних орієнтацій населення, недостатня увага держави до формування ідеологічної політики, порушення посадової етики, корисливі мотиви прийняття владних рішень посадовими особами, можливість досягнення суспільних цілей аморальними вчинками, пропаганда культу насилля у кінофільмах, літературних творах та засобах масової інформації.

Психологічні чинники відображають індивідуальні особливості суб'єктів суспільних відносин та виявляються у незнанні змісту суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та нездатності розуміння їх цінності, відсутності необхідного рівня правових знань, емоційність у сприйнятті діючого права, патерналістичне сприйняття держави як суб'єкта дарування та забезпечення прав, відсутність відчуття повноцінності як суб'єкта активного впливу на суспільство, превалювання споживацьких настроїв, нездатність відстоювати власну позицію, особливості активної життєвої позиції, несприйняття цінності суспільства та держави як засобу забезпечення його системності, низький рівень культури та виховання.

Безпосередній вплив на розвиток і поширення правового нігілізму спричиняють *спеціально-правові* чинники, пов'язані із недосконалістю правового опосередкування владних повноважень, що призводить до прийняття рішень поза встановленою компетенцією та у порушення прав людини; низький рівень правової свідомості посадових осіб; декларованість правових норм та рішень та відсутність нормативно закріплених механізмів їх реалізації; панування політичної доцільності в процесі прийняття законів та підзаконних актів; безсистемна правотворчість, результатом якої є множинність нормативних актів, положення яких є колізійними; прийняття нормативно-правових актів, які протирічать положенням Конституції держави; недовіра механізмів захисту прав і свобод суб'єктів, що призводить до звернень до міжнародних судових інстанцій; спотворене сприйняття посадовими особами змісту принципів верховенства права та визнання прав і свобод людини вищою соціальною цінністю; недосконалість превентивних засобів, спрямованих на попередження правопорушень; недотримання принципу невідворотності юридичної відповідальності; вибіркового підходу до застосування правових пільг та заохочень; відсутність механізмів безперешкодної реалізації юридичних обов'язків та сприйняття їх як важливої гарантії реалізації суб'єктивних прав; поширеність правового бюрократизму; невідповідність законодавства у сфері прав людини міжнародним стандартам та принципам.

Звичайно, всі означені вище чинники мають різний ступінь впливу на правову поведінку та сприйняття права. Суттєвого значення на їх поширеність спричиняють виклики, пов'язані із воєнним станом та дією надзвичайного законодавства, що об'єктивно зумовлено необхідністю збереження незалежності та державного суверенітету. Більшість із них «успадковані» від радянської системи суспільних відносин, подолання якої потребує значних зусиль та тривалого періоду часу. Однак, на нашу думку, акцентування уваги на означених чинниках є корисним в аспекті обґрунтування шляхів їх подолання у період післявоєнної відбудови.

Адже досягнення реальних успіхів у реформуванні суспільства у складних умовах сьогодення можливе лише за умив усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури громадян.

Література:

1. Богів Я. С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2022. Випуск 33. С. 196–202.

2. Тимошенко В. І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31(70). № 4. С. 27–32.

3. Пильгун Н. В. Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та методи подолання. *Юридичний вісник*. 2020. Випуск 3(56). С. 67–73.

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДДЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ ТА ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ

Борденюк В. І.

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Відповідно до ст. 3 Конституції України [1] одним із головних обов'язків держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Виконання державою цього обов'язку значною мірою залежить від наявності ефективного механізму їх реалізації, який включає розгалужену систему різноманітних засобів (способів), спрямованих на їх утвердження та забезпечення практично в усіх сферах суспільного життя. Серед таких засобів провідна роль належить (або повинна належати) судовому захисту прав і свобод людини, що зафіксовано в ст. 55 Конституції України, яка, зокрема гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб кожному (ч. 2). Крім того, конституційні гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина передбачені в ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення». При цьому відповідно до вимог ч. 2 ст. 64 Основного Закону право на судовий захист, складовою якого є право на право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Таке розуміння конституційного права особи на оскарження та захист у судовому порядку своїх прав і свобод від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, посадових і службових осіб, а також щодо неможливості відмови у правосудді, якщо вона вважає, що її права і свободи «порушені або порушуються, створено або створюються

перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення її прав і свобод, дістало офіційне відображення у рішеннях Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року № 6-зп [2], від 25 грудня 1997 року № 9-зп [3] та від 14 грудня.2011 року № 19-рп [4].

На законодавчому рівні право особи на судовий захист задеклароване в ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України [5] (далі – КАСУ), згідно з якою «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси».

На міжнародному рівні право особи на судовий захист зафіксоване в ст. 8 Загальної декларації прав людини, згідно з якою «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [6], а також у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [7]. При цьому гарантоване цією Конвенцією право на справедливий суд незмінно розглядається як складовий елемент принципу верховенства права, який властивий усім її статтям та визнається частиною спільної спадщини членів Ради Європи, що підписали цю Конвенцію».

Тим часом в Україні, не зважаючи на те, що за змістом відповідних положень Основного Закону України право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади гарантується кожному, простежується тенденція до звуження змісту та обсягу цього права на законодавчому рівні. Зокрема, така тенденція вперше дістала відображення в Законі «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 13.05.2010 № 2181-VI [8]. Цим Законом були внесені зміни до КАСУ, згідно з якими: не допускалося забезпечення позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції та встановлення для них заборони вчиняти певні дії (ч. 5 ст. 117); рішення Вищого адміністративного суду України щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності вказаних вище державних органів вважалися остаточними і такими, що не підлягали перегляду в апеляційному чи касаційному порядку (ч. 6 ст. 171¹).

У такий спосіб цим Законом було суттєво звужено та обмежено зміст та обсяг права на судовий захист, яке включає не тільки право на

оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності вказаних державних органів, а й право на поновлення порушених такими актами прав і законних інтересів особи, яке має забезпечуватися застосуванням відповідних заходів забезпечення позову.

Та особливо виразно тенденція до звуження змісту та обсягу конституційного права суддів на оскарження рішень, дій та бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС) та Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) дістала відображення в нових законах України «Про судоустрій і статус суддів» [9] від 02.06.2016 № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-VIII), «Про Вищу раду правосуддя» [10] від 21.12.2016 № 1798-VIII (далі – Закон № 1798-VIII) та в новій редакції КАСУ [11].

По-перше, така тенденція дістала відображення у визначенні в законах України № 1402-VIII (ч. 5 ст. 79⁻⁶, ч. 3 ст. 88, ч. 7 ст. 101) та № 1798-VII (ч. 1 ст. 38, ст. ст. 52, 54, 57, 65, 67, 69, 72) такого собі виключного переліку оскарження та скасування судом рішень ВККС та ВРП, відмінного від підстав оскарження та скасування рішень інших суб'єктів владних повноважень. Зокрема, за змістом указаних вище положень рішення ВККС та ВРП можуть бути оскаржені виключно з таких підстав: 1) склад членів ВККС чи ВРП, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано членом ВККС чи ВРП, який брав участь у його ухваленні; 3) рішення не містить посилання на визначені законом підстави його ухвалення або мотивів, з яких ВККС чи ВРП дійшли відповідних висновків. Тоді, як відповідно до вимог ч. 2 ст. 2 КАСУ рішення ВККС та ВРП, як і будь-яких суб'єктів владних повноважень, повинні перевірятися, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

По-друге, правові передумови звуження змісту та обсягу права суддів на судовий захист передбачені в ч. 8 ст. 101 Закону № 1402-VIII, відповідно до якої рішення ВККС «щодо надання рекомендацій можуть бути оскаржені тільки разом із рішенням, ухваленим за відповідною

рекомендацією», тобто разом з відповідним рішенням ВРП. У результаті цього Верховний Суд як суд першої інстанції та Велика Палата Верховного Суду як суд апеляційної інстанції, керуючись цією нормою, як правило, відмовляють у відкритті провадження у справах щодо оскарження таких рішень ВККС, а у разі відкриття таких проваджень – закривають їх за клопотанням ВККС.

Такий підхід, як нам видається, не узгоджується з природою ВККС, яка в організаційному відношенні (на відміну, наприклад, від комітетів Верховної ради України) є відокремленим від ВРП державним колегіальним органом суддівського врядування (ч. 1 ст. 92 Закону № 1402-VIII), який уповноважений ухвалювати рішення, що тягнуть певні юридичні наслідки для суддів (кандидатів на посаду судді). У свою чергу це дає підстави кваліфікувати ВККС як суб'єкта владних повноважень, рішення якого повинні підлягати судовому контролю відповідно до вимог КАСУ незалежно від наявності рішення ВРП, ухваленого за її рекомендацію.

Крім того, твердження про те, що рішення ВККС можуть бути оскаржені тільки разом із рішенням ВРП, ухваленим за її рекомендацією, спростовується також тим, що порядок та підстави оскарження рішень ВККС та ВРП визначаються в різних статтях Закону № 1402-VIII. Так, наприклад, якщо підстави оскарження та скасування рішення ВРП визначаються в частинах 4 і 5 ст. 79-6, то підстави оскарження та скасування рішення ВККС, ухваленого за результатами проведення кваліфікаційного оцінювання, визначаються в частинах 2 і 3 ст. 88 Закону № 1402-VIII. Такий висновок впливає також зі змісту положень статей 22, 151, 266 КАСУ, в яких визначаються особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, ВРП та ВККС. З наведеного вбачається, що рішення ВККС повинні бути об'єктами судового контролю незалежно від наявності відповідних рішень ВРП, ухвалених за її рекомендацією.

Принагідно зауважимо, що висновок про те, що «ВККС є уповноваженим суб'єктом з питань проведення кваліфікаційного оцінювання суддів та прийняття рішення за його результатами, тобто є суб'єктом владних повноважень, на рішення, дії чи бездіяльність якого поширюються вимоги, встановлені статтею 2 КАС України, в тому числі й щодо прийняття рішень у межах своїх повноважень» був сформульований в п. 82 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 11.07.2024 у справі № 990/51/24 [12].

По-третє, відповідні передумови звуження змісту та обсягу конституційного права особи, в тому числі суддів, на судовий захист містить положення п. 1 ч. 3 ст. 151 КАСУ, згідно з яким не допускається забезпечення позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України,

Президента України, Кабінету Міністрів України, Рахункової палати, ВРП, ВККС та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів та встановлення для них заборони або обов'язку вчиняти певні дії. Такий підхід не узгоджується з природою інституту забезпечення позову, який є елементом права на судовий захист, головною метою якого є поновлення порушеного права та гарантування виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Крім того, наведене вище положення п. 1 ч. 3 ст. 151 КАСУ суперечить п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України, згідно з якими основними засадами судочинства є «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом», що виключає можливість встановлення на законодавчому рівні певних привілеїв чи переваг для окремих державних органів у вигляді заборони застосовувати щодо їх актив заходи забезпечення позову, які передбачені в ч. 1 ст. 151 КАСУ.

По-четверте, до проявів звуження змісту та обсягу конституційного права суддів на судовий захист слід також віднести позбавлення їх права на касаційне оскарження судових рішень, ухвалених Верховним Судом як судом першої інстанції за результатами розгляду адміністративних справ щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності ВРП та ВККС після їх перегляду Великою Палатою Верховного Суду як судом апеляційної інстанції (ч. 4 ст. 22, ч. 5 ст. 266).

Не заперечуючи в цілому можливості визначення в процесуальних законах випадків, у яких судові рішення не підлягають касаційному оскарженню, що, до речі, передбачено в п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, відзначимо, що відповідні винятки об'єктивно не повинні стосуватися судових рішень у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності ВРП та ВККС, які за своєю природою не можуть бути віднесені до категорії судових рішень, що не підлягають касаційному оскарженню. Тому позбавлення суддів права на касаційне оскарження вказаних вище судових рішень, на нашу думку, слід також розцінювати як один із способів обмеження їх конституційного права на судовий захист, що не узгоджується з відповідними положеннями статей 1, 3, 8, 19, 22, 24, 55, 64 та 129 Конституції України. Зокрема, це підтверджується хоча б тим, що право суддів на апеляційне та касаційне оскарження в тому чи іншому варіанті було передбачене в першій редакції КАСУ, яке всупереч вимогам ч. 3 ст. 22 Конституції було скасоване Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII [11].

Таким чином, результати аналізу чинного законодавства України свідчить про необхідність внесення відповідних змін до КАСУ та законів України № 1402-VIII, № 1798-VIII, які мають бути спрямовані на

вдосконалення існуючого механізму реалізації судьями права на оскарження рішень ВРП та ВККС як суб'єктів владних повноважень відповідно до вимог Конституції України.

Література:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25.11.1997 № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25.12.1997 № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини від 14.12.2011 № 19-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>.

5 Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV: станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

6. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження: Закон від 13.05.2010 № 2181-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-VI>.

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

10. Про Вищу раду правосуддя: Закон від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-VIII#Text>.

11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 1-3): Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.07.2024 у справі № 990/51/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120370729>.

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Токарчук О. В.

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Грунтуючись на Конституції України, Декларації прав національностей України 1991 р., Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р., Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 р., інших міжнародних договорів щодо прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, прагнучи до створення належних умов для реалізації і захисту прав усіх осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України, збереження і розвитку їх мовної, культурної, етнічної, релігійної самобутності, забезпечення повноцінного розвитку як частини українського суспільства, одночасно забезпечуючи їхню повноцінну інтеграцію в українське суспільство в умовах триваючої війни, важливо модернізувати законодавство у цій сфері. Будь які зміни до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення захисту прав національних меншин (спільнот) із використання офіційних мов Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України повинні здійснюватися з урахуванням конституційного статусу української мови як державної.

Правовою засадою для здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII (далі – Закон України № 2704-VIII), який відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021, справа № 1-179/2019(4094/19) (далі – Рішення КСУ) визнано таким, що відповідає Конституції України [3].

Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Ч. 7 ст. 1 Закону України № 2704-VIII визначає статус української мови як єдиної державної мови, передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом. Згідно з ч. 1. ст. 12 Закону України № 2704-VIII робочою мовою діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова.

Для виконання рекомендацій Венеційської комісії Верховна Рада України ухвалила Закон «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 № 2827-IX (далі – Закон України 2827-IX), який спрямований на забезпечення балансу між захистом прав національних меншин та зміцненням державної мови.

Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення захисту прав національних меншин (спільнот) із використання офіційних мов Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України № 13169 від 11.04.2025 р. (далі – Проект № 13169) покликааний удосконалити врегулювання мовного питання на територіях населених пунктів, в межах яких проживає значна частина нацменшин (спільнот), мова яких є мовою Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України [2]. Варто зазначити, що чинна редакція Закону України 2827-IX вже передбачає права національних меншин на використання своїх мов з урахуванням євроінтеграційних прагнень. Крім того зауважимо, що Постановою Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2024 р. № 181 затверджено Методологію використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення, де чітко визначені сфери використання мов національних меншин (спільнот) України, а саме: у сфері надання топографічної інформації, у сфері написання офіційних назв на табличках (вивісках) органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, у сфері комунікації з органами влади, у сфері надання публічних послуг, у сфері надання медичної допомоги, у сфері поширення інформації для загального ознайомлення, у сфері надання соціальних послуг громадянам похилого віку та особам з інвалідністю. Таким чином, запропонована редакція ст. 10 Закону України 2827-IX видається дискусійною. Спроби вдосконалення захисту прав національних

меншин (спільнот) із використання офіційних мов Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України без системного підходу можуть призвести до неузгодженості різних законодавчих актів, дублювання норм або навіть суперечностей між ними, що ускладнить правозастосування та призведе до неоднозначності тлумачення та розуміння прав і обов'язків.

Зміни до законодавчих актів України повинні бути спрямовані передусім на забезпечення поваги до державної мови, а також на гармонійне поєднання забезпечення прав національних меншин (спільнот) на використання мов ЄС та зміцнення статусу української мови як державної, що стане ключовим чинником консолідації українського суспільства. Недоцільними видаються пропонувані доповнення п. 4 ч. 2 ст. 12 Проекту № 13169 щодо використання мов корінних народів України, національних меншин (спільнот), мови яких є офіційними мовами Європейського союзу *на рівні* з державною мовою при здобутті освіти, науковій діяльності, у приватному та публічному спілкуванні, оскільки згідно з ч. 1 ст. 21 Закону України № 2704-VIII та ст. 7 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (далі – Закон України № 2145-VIII) мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) з навчання мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі *поряд* з державною мовою (ч.1 ст. 21 Закону України № 2704-VIII; ст. 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. (далі – Закон України № 463-IX). Відповідно до ч. 5 ст. 21 Закону України № 2704-VIII у закладах освіти відповідно до освітньої програми одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України № 2704-VIII мовою науки в Україні є державна мова. Держава сприяє використанню англійської мови та інших офіційних мов Європейського Союзу у науковій діяльності. Ч.1 ст. 12 Закону України № 2704-VIII декларує, що робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова. Хоч ця стаття передусім стосується офіційного спілкування, вона наголошує на важливості державної мови у публічній сфері загалом.

Отже, Закон України № 2704-VIII гарантує право особам, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою або на

вивчення рідної мови в державних і комунальних закладах освіти. Однак, це право реалізується «поряд», а не «на рівні» з обов'язковим вивченням державної мови.

Елементом конституційного права на освіту Основний Закон України у ч. 5 ст. 53 визначає право громадян, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Рішенням Рішення КСУ встановлено, що відповідно до Закону України №2145-VIII ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти, що гарантується незалежно від національності, мови спілкування.

Положення Конституції України (статті 10, 11, 24), Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р., Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 802-IV від 15.05.2003 р., Міжнародного пакту про громадянські та політичні права наголошують на принципах рівності та недискримінації, зобов'язують державу створювати умови для збереження та розвитку мовної, культурної, етнічної та релігійної самобутності національних меншин, а також гарантують їхнє право користуватися своєю мовою, культурою та сповідувати власну релігію. Ратифікація міжнародних договорів свідчить про готовність України дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері та інтегруватися до європейського правового простору [1].

Згідно зі ст. 5 Хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р. положення цього документу не можуть тлумачитися як такі, що передбачають будь яке право займатися будь якою діяльністю або здійснювати будь які дії, що суперечать цілям Статуту Організації Об'єднаних Націй або іншим зобов'язанням за міжнародним правом, включаючи принцип суверенітету і територіальної цілісності держав.

Зважаючи на історичний досвід, війну, геополітичну ситуацію в контексті збереження територіальної цілісності та суверенітету України існують певні загрози щодо гарантування прав національних меншин в Україні. Належний захист прав національних меншин (спільнот) із використання офіційних мов Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України є важливим для подальшого демократичного розвитку держави, але, не менш важливим є розуміння цих загроз і небезпек. Застосування попереджувальних заходів є важливим для забезпечення прав національних меншин в Україні без загрози її територіальній цілісності та суверенітету. Мова йде про якісне вивчення державної мови представниками всіх національних меншин та одночасно створення можливостей для вивчення рідних мов; запобігання формуванню сепаратистських політичних об'єднань, які

діють в інтересах інших держав на шкоду Україні; впровадження політики у сфері захисту прав національних меншин з урахуванням як європейських стандартів, так і потреби захисту суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільної справи держави та Українського народу.

У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року наголошено, що здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до правил, які існували до набрання чинності Законом України № 463-IX, ставлять під загрозу якість та рівень володіння державною мовою осіб, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і які розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини. Це може призвести до негативних наслідків в частині неможливості здати такими особами зовнішнє незалежне оцінювання, а отже ставить під загрозу здобуття такими особами повної загальної середньої освіти та їх подальший вступ до закладів вищої освіти в Україні.

Ч. 1 ст. 5 чинного Закону України № 463-IX визначає, що мовою освітнього процесу в закладах середньої загальної освіти є державна мова; гарантується також право осіб, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою або на вивчення рідної мови поряд з державною мовою. На наш погляд, недоцільною є пропонована редакція ч.1 ст. 5 Закону України № 463-IX у Проекті № 13169. Потрібно досягти відповідної рівноваги між правами осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та гарантіях щодо достатнього рівня володіння державною мовою випускниками. Видається, що представники національних меншин (спільнот) обов'язково повинні володіти державною мовою, на рівні, достатньому для реалізації їхніх прав та обов'язків як громадян України задля успішної інтеграції в українське суспільство.

Поширення інформації мовами меншин (спільнот) відповідає міжнародним зобов'язанням України, зокрема в рамках євроінтеграційного поступу України та виконання положень ст. 9 ратифікованої Україною Рамкової конвенції щодо забезпечення прав національних меншин одержувати і поширювати інформацію мовою своєї національної меншини, забезпечення доступу до засобів масової інформації, забезпечення можливості створення та використання власних засобів масової інформації, зокрема друкованих.

У ст. 10 Закону України 2827-IX у зазначено, що у населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот), або в яких такі особи складають значну частину населення, допускається розповсюдження внутрішньої та зовнішньої реклами мовами відповідних національних меншин (спільнот) із обов'язковим дублюванням державною мовою. Текст дублювання державною мовою має відтворювати зміст дубльованої реклами і виконується шрифтом не меншого розміру, ніж текст дубльованої реклами. В аудіальних та аудіовізуальних медіа місцевої категорії допускається розповсюдження реклами, виконаної мовами національних меншин (спільнот), при цьому в аудіовізуальних медіа така реклама субтитрується державною мовою. Ухвалений 13 грудня 2022 р. Закон України «Про медіа», № 2849-IX (ст. 3) містить положення про надання державної адресної підтримки суб'єктам у сфері медіа, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин (спільнот) та корінних народів України.

В умовах триваючої війни, цілком ймовірно, що держави, з якими історично пов'язані окремі національні меншини (спільноти) в Україні, можуть використовувати ЗМІ для поширення дезінформації, пропаганди своїх поглядів, виправдання російської агресії та підриву територіальної цілісності України. Крім того, перевага медіа мовами національних меншин (спільнот) в Україні у окремих громадах може призвести до ситуації, коли українська мова та проукраїнський контент будуть пригноблені, а це не сприятиме національній консолідації. Таким чином, пропонувані Проектом № 13169 зміни до Законів України «Про рекламу», «Про медіа» вважаємо недоцільними.

Література:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; за аг. ред. Р. О. Стефанчука, й О. В. Петришина. Харків: Право, 2024. 1176 с. С. 86.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення захисту прав національних меншин (спільнот) із використання офіційних мов Європейського Союзу для сприяння європейській інтеграції України. URL.: [blob:https://itd.rada.gov.ua/835feb9-a799-4061-aac5-54a0226a8c38](https://itd.rada.gov.ua/835feb9-a799-4061-aac5-54a0226a8c38) (дата звернення: 07.05.2025)

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України

«Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 справа № 1-179/2019(4094/19). URL.: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf (дата звернення: 07.05.2025).

АВТОНОМІЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ ТА РОЗВИТКУ НАУКИ

Алмаші І. М.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

Каретін О. І.

*студент II курсу
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

Кіш І. Л.

*студент II курсу
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

З метою розвитку держави, забезпечення правових засад її функціонування, сталого розвитку економіки, суспільства, місцевих громад, необхідним є підготовка висококваліфікованих фахівців, що користуються попитом на ринку праці, яка може здійснюватися тільки при забезпеченні якісної вищої освіти. Остання тісно пов'язана із самостійністю навчального закладу, його так званою «автономією» у викладанні, навчанні, проведенні наукових досліджень. За даними Академічного рейтингу світових університетів 2023 року висока якість підготовки фахівців здійснюється закладами вищої освіти зі значним рівнем автономії. Так, за рейтинговою оцінкою, розробником якої є Шанхайський університет, серед п'ятдесяти найкращих університетів близько 30 місць посідають університети США, які користуються більш значним рівнем автономії порівняно з іншими закладами вищої освіти [1, с. 381].

Історично вперше автономію шкіл було запроваджено на початку ХХ століття у Європі, а саме в Нідерландах. Пізніше інші скандинавські країни також почали запроваджувати цю модель управління. Автономія шкіл, яка полягає у передачі повноважень школам, пов'язана із децентралізацією, що запроваджувалася у 80-90 роках ХХ століття. Наприкінці ХХ століття автономію шкіл було запроваджено майже у всіх країнах Європейського Союзу. За своєю суттю остання стала інструментом, який сприяв покращенню якості освіти, школи отримали більшу свободу у реалізації освітніх завдань [2, с. 9].

В Україні на законодавчому рівні поняття автономії закладу вищої освіти визначено у ст. 1 п. 1 Закону України «Про вищу освіту» [3], згідно якого під автономією закладу вищої освіти розуміють самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених законодавством.

Як зазначають О. П. Воробйова, Т. О. Горецька та інші науковці автономія та академічні свободи як вічні цінності університету і на сьогодні визначають незалежність університету від зовнішнього втручання в питаннях його внутрішньої організації і управління; свободу викладання і проведення досліджень; свободу членів академічного співтовариства, до яких належать вчені, викладачі і здобувачі, провадити академічну діяльність [4, с. 6].

Щодо змісту досліджуваного поняття, то автономія університету розглядається у чотирьох вимірах: академічна, організаційна, кадрова і фінансова. Згідно Європейської асоціації університетів: академічна автономія полягає у рівні самостійності університету у питаннях набору здобувачів, навчальних програм та забезпечення їх якості; організаційна автономія охоплює академічні та адміністративні структури, моделі управління університетом; кадрова автономія визначається як можливість закладу самостійно наймати працівників, забезпечувати їхнє професійний та науковий розвиток; фінансова автономія – це можливість залучати кошти, володіти нерухомістю, встановлювати оплату за навчання тощо [5].

З метою визначення стану впровадження університетської автономії державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти» було проведено у 2019 році серед науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти онлайн-опитування на тему: «Впровадження автономності українських закладів вищої освіти в контексті європейського досвіду університетської автономії». Близько 56,8% науково-педагогічних працівників зазначили, що саме впровадження університетської автономії сприятиме більш якійсній підготовці фахівців, що здатні будуть успішно конкурувати на світових ринках праці. На

переконання 83,2% здобувачів впровадження автономії у закладах вищої освіти України є актуальним та важливим в контексті Європейського досвіду [6].

За висновком Національного інституту стратегічних досліджень однією з основних проблем реформування української системи вищої освіти є визначення форм і меж автономії вищих навчальних закладів задля ефективного їх функціонування, а також підтримання балансу між ступенем автономії та державним регулюванням навчального процесу з метою адекватного задоволення соціальних очікувань, зокрема поєднання ідеології вільного ринку з дотриманням принципів соціальної справедливості.

Згідно міжнародних та європейських стандартів будь-які дискусійні питання в управлінні вищими навчальними закладами необхідно вирішувати шляхом посилення суспільного контролю за якістю освіти, оптимізації й певної децентралізації управління вищою освітою. Партнерство, основою якого є спільні інтереси, взаємна повага і довіра, має бути основним методом реформування вищої освіти” [7].

Університетами України розроблено у 2009 році проект Хартії Університетів України “Академічні свободи, університетська автономія та освіта” [8]. Згідно даного документу під університетською автономією розуміється форма встановлення та повсякчасного досягнення академічних свобод, що визначається як необхідна ступінь незалежності університету: у правоздатності вирішувати завдання розвитку особистості, суспільства; від зовнішнього втручання (від держави та інших суб’єктів) приймати рішення стосовно внутрішньої організації та управління, розподілу фінансових ресурсів та генерування доходів, адміністрування і встановлення власних стандартів поведінки у сфері освіти, науково-дослідної роботи, викладання й інших пов’язаних із цим видах діяльності”. У пункті 3.8 цього документу Університети закликають уряд визнати принципи університетської автономії.

На думку А. Сеїтосманов, О. Фасоля, особливостями освітнього менеджменту в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору є те, що у зв’язку з відсутністю фахових освітніх управлінців останніми ставали педагоги, що були наділені організаторськими здібностями чи були успішними вчителями-предметниками. Прийняття ними управлінських рішень базувалося на вивченні досвіду попередників, який не завжди був успішним. Така управлінська діяльність, як правило, була неефективною, зберігала стару радянську форму управління, не давала можливості впроваджувати нові сучасні форми та методи менеджменту. Щодо міжнародного досвіду, то системи управління школами в Європейському Союзі залежать від ступеня децентралізації, традицій, освітньої моделі чи системи реалізації освітніх завдань та передбачають різний ступінь автономії [2, с. 4–9].

На думку В. Мокляк, О. Мокляк, саме демократичність та гуманізація освітньо-виховного процесу, підтримка його сталого розвитку, дотримання академічної доброчесності, зростання педагогічного партнерства викладачів і здобувачів у сфері підготовки сучасного фахівця є особливістю автономії вищої школи. Перспективними напрямками автономізації закладів вищої освіти є співвідношення колегіальних рішень і одноосібної відповідальності, децентралізація вищої освіти, здійснення науково-дослідної роботи на основі оволодіння процесом автономії, лібералізація управління університетами тощо [1, с. 391].

Отже, в даній доповіді проаналізовано автономію закладів вищої освіти як передумову покращення якості освіти та розвитку науки, виокремлено проблеми та перспективи в даній сфері.

Література:

1. Мокляк В., Мокляк О., Петренко Л. Автономія університету і якість вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. №7 (131). С. 380–395.

2. Автономія як шлях до ефективного менеджменту школи. Методичні рекомендації. Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархлевські В. К., 2019. 47 с.

3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

4. Автономія та врядування у вищій освіті: монографія. Воробйова О. П., Горещька Т. О., Дем'яненко Н. М. та ін. К., Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 192 с.

5. Автономія вищів у контексті законодавства і практики. URL: <https://osvita.ua/vnz/65226/> (дата звернення: 06.05.2025).

6. Інститут модернізації змісту освіти. Результати онлайн-опитування «Впровадження автономності українських закладів вищої освіти в контексті європейського досвіду університетської автономії». URL: <https://imzo.gov.ua/rezul-taty-onlayn-opytuvannia-vprovadzhennia-avtonomnosti-ukrains-kykh-zakladiv-vyshchoi-osvity-v-konteksti-ievropeyskoho-dosvidu-universytets-koi-avtonomii/> (дата звернення: 05.05.2025).

7. Національний інститут стратегічних досліджень. Автономізація університетів як складова реформи вищої освіти в Україні. Аналітична записка. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/avtonomizaciya-universitetiv-yak-skladova-reformi-vischoi> (дата звернення: 06.05.2025).

8. Академічна свобода, університетська автономія та освіта. Проект Хартії університетів України від 12.06.2009 року. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41050/61-Project.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.05.2025).

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ОДНОСТАТЕВИХ ШЛЮБІВ В УКРАЇНІ

Бондарчук М. Д.

студент I курсу магістратури

Навчального-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

З кожним днем Україна все ближче і ближче законодавче споріднюється з європейськими країнами та поступово забуває своє радянське минуле. Громадяни поступово переходять на мову своєї країни, змінюється менталітет і поглиблюється демократичність суспільства. На сьогоднішній день держава і громада мають за мету досягти рівності можливостей для всіх громадян – незалежно від статі, раси, національності чи сексуальної орієнтації.

Питання визнання одностатевих шлюбів набуває все більшої ваги в контексті розвитку конституціоналізму, дотримання прав людини та виконання міжнародних зобов'язань держави. Перед тим як Україна стане членом ЄС, ми маємо адаптувати наше законодавство до сучасних стандартів, особливо у сфері недискримінації за ознакою сексуальної орієнтації. Варто також врахувати зростаючий суспільний запит та рішення ЄСПЛ. Враховуючи все це, вважаю за необхідне провести конституційно-правовий аналіз цієї проблематики, яка, безсумнівно є актуальною.

Метою дослідження є визначення можливостей та меж легалізації одностатевих шлюбів або цивільних партнерств в Україні у межах чинної Конституції, проаналізувати національний та міжнародний правовий контекст, обґрунтувати необхідність змін до законодавства з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Конституція України гарантує кожному рівність у правах незалежно від будь-яких ознак (ст. 24), однак перелік цих ознак не є вичерпним і не містить прямої згадки про сексуальну орієнтацію. Якщо звернутися до практики Конституційного Суду України та Європейської конвенції з прав людини, можна встановити, що дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації розглядається як несумісна з принципами правової держави.

Питання визнання одностатевих шлюбів стосується не лише приватної сфери життя людини, а й основоположних принципів демократичного суспільства – таких як рівність, гідність, свобода та право на сімейне життя. У справі *Fedotova and Others v. Russia* (2023) три одностатеві пари звернулися до ЄСПЛ, стверджуючи, що їхні права на повагу до приватного і сімейного життя були порушені. Велика палата ЄСПЛ винесла рішення на користь заявників, визнавши порушення

статті 8 Конвенції. Водночас Суд зазначив, що не зобов'язує держави дозволяти шлюб одностатевим парам, проте вони зобов'язані надати їм принаймні альтернативну правову форму, яка визнає їхні стосунки – наприклад, реєстроване партнерство. Таким чином, йдеться не лише про шлюб як традиційну інституцію, а й про забезпечення доступу до базових соціальних прав: спадкування, спільного майна, представництва в медичних ситуаціях, пенсійного забезпечення.

Стаття 51 Конституції України визначає шлюб як союз жінки та чоловіка. Це формулювання традиційно тлумачиться як заборона одностатевих шлюбів. Однак така інтерпретація не виключає можливості запровадження альтернативного правового механізму – реєстрованого цивільного партнерства. Цей інститут не суперечить положенням Конституції та дозволяє на рівні закону забезпечити фактичну рівність у доступі до прав, які традиційно пов'язують із сімейним союзом.

У 2023 році Міністерство юстиції України представило проект Закону «Про інститут реєстрованого партнерства», який передбачає юридичне визнання як різностатевих, так і одностатевих пар. Ухвалення цього акта дозволило б державі виконати міжнародні зобов'язання, уникнути потенційної відповідальності перед ЄСПЛ та водночас не порушити чинні положення Конституції щодо традиційного розуміння шлюбу.

Вважаю за необхідне також врахувати внутрішню динаміку українського суспільства, яке, хоч і зберігає певний консерватизм, усе ж демонструє тенденцію до зростання рівня толерантності – особливо серед молоді та у великих містах. Соціологічні дослідження свідчать, що понад третина громадян підтримують запровадження одностатевих шлюбів у тій чи іншій формі.

Зокрема, згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг» у 2023 році, кожен третій респондент допускає легалізацію одностатевих шлюбів (37%), ще 22% не визначилися із відповіддю, а 42% висловилися проти, з яких 33% – категорично. Крім того, опитування, проведене Київським міжнародним інститутом соціології у 2024 році, показало, що 54% українців не заперечують проти впровадження цивільних партнерств, хоча й без права на спільне усиновлення дітей.

Хоча ця статистика поки не є переважно позитивною, вона демонструє чітку динаміку: у 2010 році підтримка легалізації одностатевих союзів становила лише 5%. Таким чином, ми маємо справу зі значним підвищенням рівня суспільної підтримки, що свідчить про трансформацію суспільних уявлень. У цих умовах держава вже не має права ігнорувати реальні потреби частини свого населення, яка систематично перебуває у правовій невизначеності.

Враховуючи зазначену вище інформацію, юридичне визнання одностатевих партнерств є не лише вимогою часу, а й необхідною

складовою поступового становлення української правової системи, яка має ґрунтуватися на правах людини, верховенстві права та принципах недискримінації. У сучасному демократичному суспільстві держава не може залишатися осторонь потреб значної частини свого населення, особливо якщо йдеться про забезпечення базових прав і свобод. Особливо це важливо в умовах війни, коли смерть може настати у будь-який момент і людина навіть не матиме права на їхнє спільне майно, яке вони наживали разом і не матиме можливості захистити свої права. Україна, як держава, що прагне до членства в ЄС, повинна відповідально ставитися до зобов'язань у сфері прав людини має нести відповідальність за дотримання прав людини – зокрема щодо ЛГБТК+ спільноти, яка досі залишається вразливою та правово невизнаною групою.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Рішення ЄСПЛ у справі Fedotova and Other v. russia, 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/velika-palata-jespl-priiniala-risennia-u-spravi-fedotova-and-others-v-russia>.
5. Проект Закону України «Про інститут реєстрованого партнерства», Мін'юст 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497>.
6. Розкалдаєва О. В. Конституційне регулювання сімейних прав ЛГБТ-осіб: міжнародні стандарти та національні перспективи. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_4_copy.pdf.
7. Опитування соціологічної групи «Рейтинг», 2023. URL: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/342873-bilshe-tretini-ukrayintsi-v-pidtrimuyut-odnostatevi-shlyubi?utm_source=chatgpt.com.
8. Опитування Київського міжнародного інституту соціології, 2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1417&lang=ukr&page=1>.

НАПРЯМ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ НА ПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКАХ ТА ЯРМАРКАХ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Горіславська І. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна*

Троценко В. О.

*аспірант кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна*

Захист прав споживачів є важливим аспектом функціонування економіки, що забезпечує справедливість та баланс у відносинах між продавцями та покупцями. В умовах воєнного стану, який триває в Україні через збройну агресію, питання захисту прав споживачів набуває особливої складності, зокрема у сфері торгівельної діяльності сільськогосподарською продукцією на продовольчих ринках та ярмарках. Споживач при здійсненні купівлі продовольчих товарів поза стаціонарними приміщеннями захищений поєднанням договірних норм, інформаційних зобов'язань та адміністративного і санітарного контролю. Цивільно-правові механізми захисту реалізуються через договір купівлі-продажу. Незалежно від того, укладено договір купівлі-продажу усно чи письмово (ст. 205 ЦК України), правовий статус споживача та межі відповідальності продавця залишаються незмінними [1].

З поширенням електронного способу оплати в Україні та світі, додатковим механізмом ідентифікації продавця та підвищення захисту споживачів стає використання терміналів для розрахунку карткою та електронних чеків, що не лише зменшує можливість шахрайства з вагою чи ціною, але й формує електронний доказ у разі виникнення споживчих спорів. Нині у європейського покупця (споживача) не викликає подиву

факт наявності POS-терміналів у вуличних торговців, учасників різноманітних ярмарок та ринків [2]. Враховуючи розповсюдженість таких способів оплати, триваючих процесів гармонізації законодавства України з правом ЄС та послідовне впровадження цифрових способів оплати, законотворчі ініціативи та їх реалізація мають відповідати потребам споживача. Для досягнення такої мети направлені Закон України «Про захист прав споживачів» [3] та Правила торговельного обслуговування [4], обидва нормативно-правові акти набирають чинності, а в повній мірі почнуть діяти після завершення чи скасування воєнного стану в Україні. На теперішній час Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів [5] передбачають, всі торгові точки, зокрема і пересувні ятки, мають забезпечити можливість використання електронних платіжних засобів під час здійснення розрахунків за продані товари й забезпечувати точне зважування продукції, що гарантує споживачу можливість довести фактичну кількість придбаного товару й контролює дотримання стандартів. Також необхідно зазначити про прийняття нового Закону України «Про захист прав споживачів» [3], що наразі набуває чинності, який встановив особливості правового регулювання договорів, що укладаються поза межами торговельних або офісних приміщень, а також дистанційних договорів, вимогу обов'язкового включення до них інформації щодо можливості використання механізмів альтернативного (позасудового) вирішення спорів, до яких приєднався суб'єкт господарювання. Це положення узгоджується з Директивою 2013/11/ЄС щодо альтернативного вирішення споживчих спорів, яка має на меті сприяти ефективному функціонуванню внутрішнього ринку Європейського Союзу шляхом створення механізмів високого рівня захисту прав та інтересів споживачів [6] та Директивою Європейського Парламенту та Ради 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів [7]. Крім того, у таких договорах мають бути зазначені способи, за допомогою яких споживач може звернутися до відповідного органу позасудового розгляду спорів [3]. Такий підхід спрямований на посилення гарантій захисту прав споживача та забезпечення доступності інструментів ефективного врегулювання конфліктів без звернення до суду.

Іншим інструментом захисту споживача є інформаційно-гарантійні обов'язки продавця закріплені в Законах «Про захист прав споживачів» [3] (ст. 7–9) та «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [8]. Продавець зобов'язаний повідомити найменування продукції, її склад, дату виготовлення, термін придатності й умови зберігання. Для швидкопсувних продуктів (м'ясо, молоко, риба, ягідно-фруктова продукція) Правила роздрібної торгівлі картоплею та

плодоовочевою продукцією [9] та Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами [10] вимагають дотримання санітарно-гігієнічних умов і маркування зі строком придатності, що забезпечує уникнення ризику продажу зіпсованого товару. При порушенні цих вимог споживач має право вимагати безкоштовної заміни товару, усунення недоліків або повернення коштів [3]. Здійснення безготівкового розрахунку та отримання електронного чеку допоможе уникнути часових втрат на встановлення продавця, дати, часу покупки при порушенні прав споживача, що має велике значення, враховуючи специфіку сільськогосподарської продукції.

Для європейських країн питання правової регламентації функціонування продовольчих ринків та ярмарків віднесено до повноважень місцевої влади. Наприклад, щоб отримати дозвіл на ринкову діяльність (marktvergunning), необхідно зареєструватись в Торговій палаті Нідерландів (KVK), а дозвіл на ринкову діяльність надає право на одну торговельну палату на ринку [11]. Для національної правової системи теж характерне відповідне делегування повноважень виконавчим органам місцевого самоврядування. Наприклад, у місті Києві діє розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про проведення ярмарків у м. Києві» [12], які встановлюють вимоги до організації ярмарків, включаючи розміщення торговельних точок, санітарний стан, забезпечення безпеки і регламентують розміщення куточку споживача. Завдяки цьому покупець (споживач) має можливість отримати інформацію про найменування власника або уповноваженого ним органу, адреси і номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів, ліцензії, патенти, дозволи (у разі наявності). Законодавством про захист прав споживачів, що набирає чинності, передбачено внесення змін до ряду законів, щодо «розміщення на будь-якому доступному місці QR-коду, що містить зазначену інформацію», що надає можливість перевести куточок споживача у електронний вигляд [4]. Тобто, скориставшись посиланням, вбудованим у такий QR-код, споживач отримає доступ до повного обсягу інформації, передбаченої чинними нормативно-правовими актами без необхідності шукати потрібне серед паперових документів.

Для кращої реалізації законодавчих норм при торгівлі продовольчою продукцією на ринках та ярмарках необхідно запровадити обов'язок організаторів продовольчих ярмарків та адміністрацій ринків забезпечувати цифрову ідентифікацію продавців через QR-коди на торгових місцях, які б надавали покупцю доступ до перевіреної інформації про суб'єкта господарювання, зокрема, про дозвільні документи, можливості використання механізмів альтернативного вирішення спорів. Важливим є дотримання стандартів безпечності та

гігієни харчових продуктів для забезпечення здоров'я та довіри споживачів. Роль місцевого самоврядування у захисті прав споживачів є важливим для сприяння чесній та прозорій діяльності ринків.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Редакція від 10.01.2025)

2. Внутрішня торгівля в Україні: монографія / А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко та ін. За заг. наук. ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 864 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxBW==/f14a051d8c8e81c49c2db0ec7196b6fb.pdf>.

3. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (набирає чинності).

4. Правила торговельного обслуговування: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2025 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2025-%D0%BF#Text> (набирає чинності).

5. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text> (редакція від 13.03.2019).

6. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/11/oj/eng>.

7. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/83/oj/eng>.

8. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 р. № 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text> (редакція від 23.11.2023 р.).

9. Про затвердження Правил роздрібно́ї торгівлі картоплею та плодовоовочевою продукцією: Мінекономіки, європ.інтеграції; Наказ, Правила 59 від 08.07.1997 № 344. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-97#Text> (редакція від 02.10.2020 р.).

10. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами: Мінекономіки, європ.інтеграції; Наказ, Правила від 11.07.2003 № 185. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0628-03> (редакція від 02.10.2020 р.).

11. Applying for a market permit. Netherlands Enterprise Agency, RVO. Checked 19 Oct 2023. URL: <https://business.gov.nl/regulation/applying-market-permit/>.

12. Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 26 травня 2015 р. № 507 «Про проведення ярмарків у м. Києві». URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_provedennya_yarmarkiv_u_misti_kiyevi_325471/whjmd68oj2_kmda_507/.

КАТЕГОРІЯ ПРАВОВІДНОШЕННЯ В ПРОЄКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА (DCFR)

Карнаух В. С.

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

1. Правовідношення є основоположною категорією для загальної теорії права та галузевих юридичних наук. Цивілістика не є винятком. Водночас на даний момент можливо говорити про деяке послаблення інтересу правників до відповідної тематики. Уважаємо, що поняття правовідношення продовжує заслуговувати на увагу, зважаючи на використання його в ЦК України (зміна та припинення правовідношення вказуються як окремі способи захисту цивільних прав та інтересів згідно з ч. 2 ст. 16 ЦК України, представництво та зобов'язання визначаються як правовідношення згідно з ч. 1 ст. 237 та ч. 1 ст. 509 ЦК України відповідно) та надання дефініції правовідносин Великою Палатою Верховного Суду. Розглядаючи питання подібності правовідносин для цілей застосування ч. 6 ст. 403 ЦПК України, колегіальним органом Верховного Суду було запропоновано розуміння правовідносин як різновиду передбачених юридичними нормами чи зумовлених принципами права ідеологічних суспільних відносин, що встановлюються між суб'єктами права щодо об'єктів права на підставі

юридичних фактів і виражаються у взаємних правах і обов'язках цих суб'єктів [1].

2. Draft Common Frame of Reference («Принципи, визначення та модельні правила Європейського приватного права») є важливим джерелом для оновлення цивільного законодавства України. Існують різні варіанти перекладу назви DCFR (наприклад, Проект Спільних точок зору, Проект Загальної системи координат). Послугуємося позначенням Проект Європейського приватного права, вказаним у Концепції оновлення Цивільного кодексу України [2, с. 4]. Переглянуте видання DCFR було опубліковано у 2009 році, а сам процес створення DCFR тривав понад 25 років, у якому на системному рівні взяли участь правознавці з різних держав-учасниць Європейського Союзу. На думку розробників, DCFR є академічним текстом, який сприятиме поширенню знань про приватне право в юрисдикціях Європейського Союзу та може стати джерелом натхнення для ефективних рішень у сфері приватного права [3, с. 8–9].

Членами робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України DCFR справедливо називається серед найбільш важливих активів європейської уніфікації приватного права, найсуттєвіших джерел для українських фахівців у процесі рекодифікації ЦК України та інших актів, також підкреслюється його використання у процесі рекодифікації цивільних кодексів в європейських країнах (Франція, Румунія, Угорщина, Молдова) [4, с. 21, 32, 64–66].

3. Слід звернути увагу на використання Верховним Судом положень DCFR при оцінці різних правовідносин. Так, здійснюючи телеологічне тлумачення ст. 1212 ЦК України, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду звернувся до статті VII-3:101 Книги VII DCFR, яка стосується випадків, коли особа вважається збагаченою, а також до статті VII.-2:101 Книги VII DCFR, яка передбачає випадки, коли збагачення не вважається безпідставним. Прикметно, що Верховний Суд зауважив про відповідність поняття безпідставного збагачення, закріпленого в статті 1212 ЦК України концепції, закріпленій у DCFR [5]. В іншій справі зверненню Верховного Суду до статті VII.-2:101 DCFR передувало посилання на практику Європейського суду з прав людини щодо вибору національними судами способів тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо [6]. В іпотечному спорі суд касаційної інстанції послався на статтю IX.-2:108 DCFR, яка визначає умови набуття забезпечувальним кредитором забезпечувального права заставного типу на майно, щодо якого забезпечувальний боржник не має права або повноваження розпоряджатися [7]. У справі щодо визнання заповіту недійсним Верховний Суд зауважив, що в актах міжнародної приватноправової

уніфікації права допускається застосування такої підстави недійсності як обман до інших юридичних актів, які охоплюють й односторонній правочин та послався на статтю II.-7:101 DCFR [8]. Завершити підтвердження актуальності DCFR доцільно посиланням на справи, у яких Верховний Суд застосував доктрину *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) та звернувся до статті I.-1:103 DCFR, що визначає суперечливу поведінку як недобросовісну [9], а Велика Палата Верховного Суду визначила добросовісність з посиланням на пункт 6 статті 3 ЦК України як певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Цим самим відтворено частину 1 статті I.-1:103 DCFR [10].

4. У складі Додатку DCFR «Визначення» відсутня дефініція правовідношення (“*legal relationship*”), як і відсутні визначення, які не містять жодного правового поняття, а є лише редакційними засобами для цілей окремої статті або групи статей [3]. Водночас поняття правовідношення використовується в різних статтях окремих книг DCFR, а також у коментарях до відповідних статей.

Важливою є вказівка на правовідношення у Книзі II DCFR («Договори та інші юридичні акти»). У частині 1 статті II.-1:101 DCFR договір визначається як домовленість, спрямована на виникнення зобов’язуючого правовідношення або інших правових наслідків. У коментарі до цієї статті вказується про багатозначність поняття договору, що включає в себе розгляд його як правовідношення, що виникає з договору [3, р. 170]. В аналогічному значенні поняття правовідношення використовується в статтях II.-4:101 та II.-4:102 DCFR, які стосуються укладення договору. Розмежування договору як юридичного акту та договірною правовідношення є визнаним в DCFR, про що свідчить визначення найму речей як правовідношення між орендодавцем та орендарем, що виникає та регулюється договором, а також включає в себе обов’язки та кореспондуючі права обох сторін [3, р. 1454]. У подібний методологічний спосіб визначаються франчайзинг, комерційне посередництво та дистрибуція [3].

Ознаки дійсності, нікчемності, оспорюваності, недійсності у DCFR стосуються юридичного акту або правовідношення [3].

У межах Книги III DCFR («Обов’язки та відповідні права») доцільно звернути увагу на використання поняття правовідношення в статті III.-1:102, у якій обов’язок (“*obligation*”) визначається як обов’язок виконання однієї сторони правовідношення (боржника) перед іншою стороною (кредитором). Водночас у коментарі до цієї статті вказується, що іноді слово (“*obligation*”) використовується для позначення всього правовідношення між боржником та кредитором, але таке слововживання хоча і є традиційним та заслуговує на повагу, у сучасних європейських та

міжнародних правових документах зустрічається рідше [3, р. 699]. Зауважимо, що Книга III DCFR поширюється на обов'язки, які виникають з односторонніх обіцянок; переддоговірні обов'язки; обов'язки з відшкодування шкоди, завданої іншій особі, які виникають на підставі закону; обов'язки, які виникають на підставі закону з дій в інтересах іншої особи без її доручення; обов'язки з повернення безпідставного збагачення, які виникають на підставі закону. Розробники DCFR вказують, що у багатьох випадках правовідносини між двома або більше сторонами будуть складатися з поєднання взаємних прав та обов'язків, не всі з яких впливають з договору [3, с. 698].

Окрім положення Книги VIII DCFR («Набуття і припинення права власності на речі») також мають значення для з'ясування місця правовідношення в рамках DCFR. Так, пункти (а) та (b) частини 1 статті VIII.-1:207 DCFR передбачають визначення похідного володільця як особи, що здійснює фізичний контроль над речами з посиланням на її особливе правовідношення (п. «а») або особливе договірне відношення (п. «b») з особою, яка володіє речами як своїми та надає похідному володільцю права щодо володіння речей. Розробники DCFR зазначають, що таким особливим (договірним) правовідношенням може бути договір оренди, узуфрукт, що виникає на підставі договору або закону, забезпечувальне право як речове право, що виникає на підставі договору або закону, договір зберігання [3, с. 4010]. З коментаря до статті VIII.-2:201, яка стосується наслідків перенесення права власності, випливає, що підставою правовідношення може бути не лише договір, а й односторонній юридичний акт, судове рішення або норма права [3, с. 4101].

Важливим підтвердженням можливості виникнення правовідношення на підставі юридичного акту є також дефініція в DCFR права на “відмову” від договору або іншого юридичного акту як права, що здійснюється протягом обмеженого періоду часу та припиняє правовідношення, що випливає з договору або іншого юридичного акту [3].

Через поняття правовідношення у Книзі X DCFR («Трасти») визначається траст (стаття X.-1:201 DCFR).

5. Отже, попри відсутність закріплення в DCFR правовідношення як самостійного правового поняття та розуміння терміну «obligation» як суб'єктивного цивільного обов'язку, а не зобов'язального правовідношення, є підстави стверджувати, що правовідношення має категоріальне значення в DCFR. Це пояснюється його використанням при розкритті сутності договору, у положеннях речового права, поширенням на правовідношення ознаки дійсності та пов'язаних ознак. Визначальною рисою правовідношення в DCFR можна вважати наявність права та обов'язку, які перебувають у зв'язку між собою. Висновок про існування договірних та недоговірних зобов'язань – правовідносин необхідно випливає з визначення сфер суб'єктивних

обов'язків, які охоплюються Книгою III DCFR. Перспективним може бути прогностичний аспект в подальшому опрацюванні категорії правовідношення на основі тих положень DCFR, які стосуються принципу добросовісності.

Література:

1. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 15 червня 2021 року по справі № 212/7466/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146717> (дата звернення: 13.05.2025).

2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020, 128 с.

3. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf (дата звернення: 13.05.2025).

4. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 травня 2023 року по справі № 910/17361/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460144> (дата звернення: 13.05.2025).

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 січня 2023 року по справі № 548/741/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108414713> (дата звернення: 13.05.2025).

7. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 09 вересня 2024 року по справі № 466/3398/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665097> (дата звернення: 13.05.2025).

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 грудня 2023 року по справі № 520/9340/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115839604> (дата звернення: 13.05.2025).

9. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 04 листопада 2024 року по справі № 532/1550/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122883257> (дата звернення: 13.05.2025).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2021 року по справі № 147/66/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102892553> (дата звернення: 13.05.2025).

РЕЄСТР ЗБИТКІВ ЯК СКЛADOVA МІЖНАРОДНОГО КОМПЕНСАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Кравчук Д. В.

PhD,

асистент кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Російська федерація розпочала проти України жорстоку, варварську і неспровоковану війну, щодня завдаючи численної шкоди. Масові вбивства цивільних людей, тотальне руйнування міст та української економіки – це лише мала частина злочинів, які росія чинить проти українського народу. Наслідки збройної російської агресії для України є катастрофічними, тому рф має понести відповідальність та відшкодувати всі завдані нею збитки у повному обсязі.

Притягнення держави-агресора рф до максимальної відповідальності є неминучим, тому вже зараз необхідно зосереджувати зусилля на розробці механізмів, пов'язаних із цим процесом.

Одним із ключових інструментів досягнення справедливості для України є Міжнародний компенсаційний механізм. Його призначення – відшкодування збитків, спричинених збройною агресією російської федерації, з метою захисту прав постраждалих громадян, бізнесу та держави загалом. Основне завдання механізму – забезпечити виплати за матеріальні та моральні втрати. Головним джерелом фінансування компенсацій виступають заморожені й конфісковані активи рф, її установ і компаній, які перебувають під арештом у різних країнах світу. Ці кошти мають бути спрямовані до спеціального компенсаційного фонду. Механізм діє відповідно до норм міжнародного права, має широку підтримку міжнародної спільноти та включає три основні елементи: міжнародну компенсаційну комісію, реєстр збитків і компенсаційний фонд.

Сьогодні зацентруємо увагу безпосередньо на Міжнародному реєстрі збитків. У травні 2023 року було створено Міжнародний реєстр збитків (далі – «Реєстр») в рамках підписання Розширеної часткової угоди про реєстр збитків, завданих агресією рф проти України, затвердженої резолюцією Ради Європи CM/Res(2023)3. До цієї Угоди долучилося близько 40 країн. Метою створення Реєстру є збирання доказової бази та фіксація претензій щодо збитків, втрат і пошкоджень, спричинених війною [1].

Реєстр приймає та обробляє інформацію, що стосується заяв про відшкодування збитків та доказів; категоризує, класифікує та систематизує такі заяви, оцінює та визначає прийнятність заяв для включення до Реєстру та реєструє прийнятні заяви з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення. Реєстр не має жодних юрисдикційних функцій щодо винесення рішень стосовно таких заяв, включаючи визначення відповідальності та присудження будь-яких виплат чи компенсацій.

Критерії прийнятності для включення заяв до Реєстру з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення визначаються у правилах і положеннях Реєстру з огляду на те, що такі заяви мають бути подані стосовно збитків, втрат чи шкоди, які були завдані: 24 лютого 2022 року або пізніше; на території України в її міжнародно-визначених кордонах, включаючи територіальні води; міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні або проти України [1].

Заяви, докази та пов'язану інформацію до Реєстру подають заінтересовані фізичні та юридичні особи, а також держава Україна (включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи) [1].

Передбачено, що Заяви до Реєстру можуть подаватися фізичними, юридичними особами та державою Україна. Подати заяви та докази до Реєстру збитків можна через портал Дія в електронній формі, але наразі фактично до Реєстру збитків приймаються заяви виключно від фізичних осіб за такими категоріями: смерть близького члена сім'ї, зникнення безвісти близького члена, втрата пошкодження нерухомого житлового майна. 19 березня відкрили 6 додаткових категорій: вимушене переміщення всередині країни, серйозні тілесні ушкодження, жертви сексуального насилля, тортури, катування, позбавлення свободи, примусова праця і служба [2].

У межах державної стратегії з подолання наслідків збройної агресії проти України передбачається подальше розширення можливостей подачі заяв на компенсацію матеріальних та нематеріальних втрат, зокрема – для громадян, які були змушені залишити територію України у зв'язку з бойовими діями, окупацією або іншими факторами, що загрожують їх життю та безпеці.

Аналізуючи відкриті джерела, можна дійти висновку, що до Реєстру збитків вже внесено понад 30 тисяч заяв. Вони охоплюють дві основні категорії втрат:

- компенсація за матеріальні збитки у вигляді знищеного або пошкодженого житлового фонду;
- компенсація за втрати нематеріального характеру, пов'язані із загибеллю близьких родичів унаслідок воєнних дій [2].

У перспективі планується суттєве розширення функціонального наповнення реєстру – загальна кількість категорій, за якими фізичні особи, юридичні особи, а також представники державного сектору зможуть подавати заявки, сягне 45. Це дозволить більш повно охопити спектр можливих втрат, включно з втратою бізнесу, рухомого та нерухомого майна, екологічними збитками, порушенням права на освіту, медичне забезпечення тощо.

З метою належної реалізації механізму компенсацій планується створення Компенсаційної комісії, яка буде наділена повноваженнями розробляти нормативно-правові акти, визначати критерії та порядок розгляду заяв, а також затверджувати методичку оцінки збитків. Крім того, буде сформовано Компенсаційний фонд, основне завдання якого – акумуляція фінансових ресурсів для забезпечення своєчасного та справедливого здійснення виплат.

Зазначені заходи спрямовані на відновлення справедливості, дотримання принципів верховенства права та забезпечення соціальної згуртованості постраждалого населення.

Література:

1. Резолюція Ради Європи CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text.

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-п#Text>

ФІДУЦІАРНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ЛОЯЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ДОВІРЧИХ ПРАВОВІДНОСИН У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Трубаков Є. О.

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Використання терміну «фідуціарні правовідносини» в українській доктрині можна назвати оманливим, насамперед, через те, що його

використовують для позначення «довірчих» (в широкому розумінні цього терміну) юридичних конструкцій, таких як трасти в країнах загального права (в т.ч. конструктивні трасти), договори управління майном (Глава 70 Розділу III Книги п'ятої Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [1]), або навіть рішення опіки та піклування [2, с. 39]. У наведеному широкому підході до визначення фідучіарних відносин, їх зміст формують взаємні права та обов'язки щодо управління майном чи здійснення фідучіаром інших юридично значущих повноважень на користь установника трасту (установника управління) або його бенефіціара.

У той же час чинне законодавство передбачає покладення на певних осіб специфічних вимог, таких як, наприклад: для директорів та членів органів управління юридичними особами – діяти виключно в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно, у межах повноважень, наданих статутом юридичної особи і законодавством, і у спосіб, який, на її добросовісне переконання, сприятиме досягненню мети діяльності юридичної особи, у тому числі уникаючи конфлікту інтересів (ч. 3 ст. 92 ЦК України [1]); для банків (які, вочевидь, діють через своїх посадових осіб) – докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку (ч. 2 ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4]).

Узагальнено такі обов'язки називаються також називають фідучіарними, а саме обов'язками дбайливості і лояльності, які і є предметом цього дослідження. В літературі зазначаються такі ознаки фідучіарних обов'язків: по-перше, фідучіари переважно надають послуги, а не виконують роботи чи постачають товари; по-друге, діяльність фідучіаріїв зазвичай вимагає спеціальних знань (наприклад, лікування, юридичні послуги, викладання, управління активами, корпоративне управління або навіть релігійні послуги); по-третє, для ефективного виконання цих послуг бенефіціарам чи установникам управління необхідно довірити фідучіарам майно або повноваження; по-четверте, довіра бенефіціарів чи установників управління до довірених осіб пов'язана з ризиком, що довірені особи не будуть сумлінними, а тому, як зазначає Тамар Френкель, «ймовірно, що сторони не будуть взаємодіяти, якщо тільки закон не втрутиться з метою захисту інтересів суспільства у наданні цих» [5, с. 6].

З наведеного вище можна зробити висновок, що фідучіарні обов'язки дбайливості та лояльності, на відміну від широкого підходу до розуміння довірчих відносин, спрямовані не на встановлення прав та обов'язків, що виникають між бенефіціарами (установниками) довірчих відносин та фідучіарами, тобто з'ясування того, що має робити кожна із

сторін у цих відносинах, а на якісну характеристику надання фідучіарних послуг. Іншими словами, ці «обов'язки» з'ясовують як ці послуги мають надаватися. Слово «обов'язки» було взято в лапки тому, що це радше правові стандарти, аніж юридичні обов'язки: вочевидь, що в судовому порядку не можна особу зобов'язати бути «лояльною» або «дбайливою», оскільки немає кореспондуючої моделі поведінки. Зазначені правові стандарти, в свою чергу, вже забезпечуються конкретними правилами поведінки, наприклад, до складу стандарту фідучіарної лояльності входять як вимога до фідучіара діяти в найкращих інтересах бенефіціара, так і заборона діяти в умовах конфлікту інтересів [5, с. 108], а одним із проявів фідучіарної дбайливості, зокрема у правовідносинах, що мають довірчий характер, є обов'язок «зібрати та захистити довірене (трастове) майно без необґрунтованої затримки» [6, с. 51].

Одним із випадків виникнення довірчих відносин у банківській сфері є довірча власність, а саме використання права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором. У нормативному регулюванні цієї сфери правовідносин можна виокремити такі неоднозначні та дискусійні положення як те, що *ціна продажу об'єкта довірчої власності встановлюється довірчим власником одноособово* та не може бути меншою за мінімальну ціну, повідомлену боржникові (користувачеві, довірчому засновникові) (ч. 3 ст. 597-8 ЦК України), а також *можливість* довірчого власника вжити заходів для збереження чи страхування об'єкта довірчої власності у своїх інтересах та за власний рахунок у разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності (ч. 4 ст. 597-6 ЦК України).

У зв'язку з тим, що у ст. 597-1 ЦК України конкретизується, що довірча власність є способом забезпечення виконання зобов'язань саме за кредитним договором, то логічно звернутися також і до актів регулятора у цій сфері, тобто Національного банку України (далі – НБУ). Відповідним актом, який регулює питання використання довірчої власності як способу забезпечення зобов'язань за кредитним договором, є Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями (далі – Положення) [7], у пп. 2 п. 107 якого визначено, що банки мають застосовувати принцип справедливої оцінки. Він передбачає здійснення банком оцінки застави/забезпечення на підставі права довірчої власності за вартістю, яка не перевищує ринкової (справедливої) вартості та забезпечує можливість її продажу сторонньому покупцеві. Також зазначається, що переоцінка вартості застави/забезпечення на підставі права довірчої власності має здійснюватися банком на регулярній основі.

Таким чином, може здатися, що має місце протиріччя між нормами п. 107 Положення, відповідно до якого банк зобов'язаний проводити регулярну оцінку довірчої власності для визначення її справедливої ціни, та правом банку встановити будь-яку ціну продажу об'єкта довірчої власності згідно з ч. 3 ст. 597-8 ЦК України. Проте таке протиріччя розв'язується шляхом застосування не буквального, а системного тлумачення положень ч. 3 ст. 597-8 ЦК України та ч. 2 ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: незважаючи на наявне право встановлювати будь-яку ціну продажу об'єкта довірчої власності, його повноваження обмежуються випадками конфлікту інтересів працівників банку, яку можуть мати намір за нижчою ціною отримати об'єкт довірчого забезпечення у власність Банку (така можливість описана у ч. 6 ст. 597-8 ЦК України), та інтересами клієнта, який зацікавлений у визначенні справедливої ціни. Зазначений конфлікт інтересів має тільки одне вирішення: застосування банком оціночної вартості довірчого забезпечення, оскільки в протилежному випадку довірчий засновник не позбавлений права звернутися до суду з позовом про відшкодування збитків, заподіяних банком внаслідок конфлікту інтересів.

Аналогічних висновків можна дійти і щодо права банку вжити заходів для збереження чи страхування об'єкта довірчої власності: невжиття таких заходів зі сторони працівників банку конфліктує із інтересами довірчого засновника отримати назад своє майно у належному стані, а у випадку звернення стягнення на довірчу власність – не втратити частину вартості об'єкта через його пошкодження. В обох випадках бездіяльність банку може призвести до судового позову про стягнення збитків зі сторони довірчого засновника, оскільки банк діяв порушуючи заборону щодо конфлікту інтересів. Крім того, невжиття заходів для збереження чи страхування об'єкта довірчої власності у разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності, вочевидь, конфліктує і з інтересами самого банку, який, якщо не буде діяти в умовах конфлікту інтересів з клієнтом, зацікавлений отримати якнайбільшу компенсацію при продажі довірчого забезпечення в межах процедури звернення стягнення.

Отже, наведені приклади свідчать про те, що: а) якщо у однієї сторін правовідносин виникають фідучіарні обов'язки, то обсяг її повноважень слід оцінювати із застосування системного тлумачення норм, враховуючи як надані законодавством або договором права та обов'язки, так і відповідні фідучіарні обов'язки; б) фідучіарні обов'язки, зокрема обов'язок лояльності здатен трансформувати відповідні права, надані фідучіару. Трансформація досягається тим, що розсуд (право) замінюється на обов'язок діяти певним чином, зокрема використовувати

оціночну вартість та вживати заходів щодо збереження майна; в) фідучіарні обов'язки лояльності та дбайливості є взаємопов'язаними. В Законі України «Про банки і банківську діяльність» не зазначається про фідучіарний обов'язок дбайливості банку, проте він все одно матеріалізується через норми про уникнення конфлікту інтересів у тих випадках, коли банк отримує майно у довірчу власність.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 06.05.2025).
2. Онищенко Г. В. Довірчі правовідносини з іноземним елементом. Монографія. К.: Алерта, 2012. 268 с.
3. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 06.05.2025).
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/conv#Text> (дата звернення: 06.05.2025).
5. Tamar Frankel. *Fiduciary Law*. Oxford University Press, 2011. 313 p.
6. Robert H. Sitkoff. *Fiduciary Principles in Trust Law*. Criddle, Evan J.; Miller, Paul B.; and Sitkoff, Robert H., «*The Oxford Handbook of Fiduciary Law*». New York, NY: Oxford University Press, 2019. 997 p.
7. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text> (дата звернення: 07.05.2025).

**ПРОВЕДЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЄКТІВ
РОЗПОРЯДЧИХ ДОКУМЕНТІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-
РОЗПОРЯДЧОГО ХАРАКТЕРУ В ЮРИДИЧНИХ ОСОБАХ
ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Редько В. В.

*кандидат технічних наук,
керівник з комплаєнс перевірок
Департаменту контролю норм комплаєнс АТ «Сенс Банк»
м. Київ, Україна*

Боровенська Т. В.

*провідний юрисконсульт проєктів та програм юридичного відділу
Благодійної організації «Фонд Ріната Ахметова»
м. Київ, Україна*

Постановка проблеми. Розпорядча документація фіксує рішення нормативно-правового або організаційно-розпорядчого характеру з основних питань діяльності установи, адміністративно-господарських або кадрових (особового складу) питань. Вказані рішення приймаються у формі постанов, рішень, наказів, розпоряджень [1]. Отже, розпорядчі документи можуть бути як нормативно-правовими, так і організаційно-розпорядчими [2]. Законодавством України [3, 4] визначено, що проєкти нормативно-правових актів підлягають юридичній експертизі, яка проводиться юридичною службою міністерства, іншого органу виконавчої влади, та правовій експертизі, яка проводиться Міністерством юстиції України. Зокрема, в Типовій інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну¹ [3] визначено, що:

– у разі погодження проєктів наказів (розпоряджень) в електронній формі проєкт наказу (розпорядження) візується уповноваженим представником юридичної служби за результатами проведення юридичної експертизи;

– юридична експертиза проходить у електронній формі з використанням системи електронного документообігу установи;

¹ Поширюється на всі електронні документи, що створюються, відправляються або одержуються Секретаріатом Кабінету Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери управління центральних або місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим

– за результатами юридичної експертизи у разі наявності зауважень до проєкту електронного документа уповноважена особа юридичної служби готує в електронній формі висновок за формою, затвердженою Міністерством юстиції України. Висновок вноситься до системи електронного документообігу установи як внутрішній документ, логічно пов'язаний із проєктом, до якого він підготовлений, за підписом уповноваженої особи юридичної служби;

– у разі відсутності зауважень до проєкту електронного документа уповноважена особа юридичної служби візує проєкт електронного документа в системі електронного документообігу установи.

Водночас, Правилами організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях² [1], визначено, що у разі погодження проєктів нормативно-правових актів, організаційних та розпорядчих документів юридичної особи внутрішнє погодження проєкту документа здійснюється, у тому числі, керівником юридичної служби (юристом).

Цілком очевидно, що погодження розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру керівником юридичної служби (юристом) організації, яка являє собою юридичну особу приватного права не повинно бути простою формальністю і йому має передувати певна аналітична робота – юридична експертиза. Нажаль, станом на даний час в законодавстві України цей важливий етап опрацювання розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру належним чином не регламентований. З огляду на зазначене, актуальною є проблема створення методології проведення юридичної експертизи проєктів розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру в юридичних особах приватного права.

Метою даної наукової роботи є ознайомлення юристів-практиків та представників вченої спільноти з результатами дослідження можливості використання положень теорії прийняття рішень [5] та положень міжнародного стандарту ISO 31022:2020 [6] при проведенні юридичної експертизи проєктів розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру в юридичних особах приватного права.

Виклад основного матеріалу. Метою юридичної експертизи розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру в юридичних особах приватного права є сприяння прийняттю якісних управлінських рішень виконавчим органом юридичної особи (правлінням, дирекцією, головою правління, генеральним директором,

² Поширюються не тільки на державні органи та органи місцевого самоврядування, але й на підприємства, установи і організації незалежно від форм власності

директором), іншими колегіальними органами та посадовими особами юридичної особи шляхом надання їм інформації про:

1) наявність у них повноважень на затвердження/схвалення проєкту розпорядчого документа;

2) відповідність проєкту розпорядчого документа:

– нормам Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих органами державної влади;

– вимогам розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру, прийнятих органами державної влади або виданих юридичною особою;

– вимогам нормативних документів (кодексів усталеної практики, стандартів, технічних умов), яких організація вирішила дотримуватися;

– вимогам організаційних документів юридичної особи (колективного договору, правил внутрішнього трудового розпорядку, положень про структурні підрозділи, посадових інструкцій працівників, положення про комісію з питань охорони праці юридичної особи, положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці в юридичній особі);

– загальним вимогам до тексту управлінських документів і вимогам до підготовки та оформлення розпорядчих документів;

3) юридичні ризики, які пов'язані з прийняттям розпорядчого документа, та юридичні ризики, реалізація яких може завадити досягненню цілей, заради яких приймається розпорядчий документ.

З метою підготовки вищезазначеної інформації пропонується проводити юридичну експертизу в такому порядку:

1) ознайомлення з проєктом розпорядчого документа та пошук відповідей на питання:

– Чи має колегіальний орган чи посадова особа, якій буде подаватися на затвердження/схвалення проєкт розпорядчого документа, повноваження на його затвердження/схвалення?

– Яку проблему/задачу ми намагаємося вирішити шляхом прийняття розпорядчого документа? Якої мети та яких цілей ми хочемо досягти завдяки прийняттю розпорядчого документа?

– До якої сфери регулювання належить проєкт розпорядчого документа?

– Яким нормам Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих органами державної влади, має відповідати проєкт розпорядчого документа?

– З якими вимогами розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру, виданих органами державної влади або юридичною особою приватного права, мають узгоджуватися положення проєкту розпорядчого документа?

– Яким вимогам нормативних документів та організаційних документів юридичної особи має відповідати проєкт розпорядчого документа?

2) вивчення наявної судової практики, пов'язаної з прийняттям іншими юридичними особами приватного права аналогічних розпорядчих документів;

3) визначення критеріїв, за умови дотримання яких проєкт розпорядчого документа за результатами проведення юридичної експертизи може бути рекомендований для прийняття/схвалення колегіальним органом/посадовою особою³;

4) здійснення аналізу положень проєкту розпорядчого документа на відповідність нормам Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів⁴, прийнятих органами державної влади, вимогам розпорядчих документів організаційно-розпорядчого характеру, прийнятих органами державної влади або виданих юридичною особою, вимогам нормативних документів, яких організація вирішила дотримуватися, вимогам організаційних документів юридичної особи;

5) ідентифікування та аналізування юридичних ризиків, пов'язаних з прийняттям розпорядчого документа.

Якщо проєкт розпорядчого документа містить положення, які не відповідають нормам законодавства України або вимогам, яких юридична особа має дотримуватися чи вирішила дотримуватися, то необхідно з'ясувати:

– Які юридичні ризики породжує наявність в проєкті розпорядчого документа положень, які не відповідають нормам законодавства України/вимогам, яких юридична особа має дотримуватися/вирішила дотримуватися, або які є нечіткими/неконкретними⁵?

– Які причини призвели до появи в проєкті розпорядчого документа положень, які не відповідають нормам законодавства України/вимогам, яких юридична особа має дотримуватися/вирішила дотримуватися, або які є нечіткими/неконкретними? Такі положення були включені головним розробником до проєкту розпорядчого документа свідомо чи несвідомо?

³ У тому числі необхідно ознайомитися з декларацією схильності до ризиків, прийнятою юридичною особою.

⁴ У тому числі необхідно проаналізувати чи відповідає проєкт розпорядчого документа загальним вимогам до тексту управлінських документів і вимогам до підготовки та оформлення розпорядчих документів, визначеним в [1], а також перевірити актуальність тих документів, на які є посилання в тексті проєкту розпорядчого документа.

⁵ У тому числі необхідно дослідити можливість притягнення посадових осіб юридичної особи до відповідальності відповідно до чинного законодавства та можливість застосування до юридичної особи заходів впливу органами державної влади.

Також, необхідно з'ясувати:

– Які можливі сценарії розвитку ситуації у разі реалізації юридичних ризиків та яка ймовірність реалізації кожного зі сценаріїв розвитку ситуації⁶? Які можливі наслідки реалізації юридичних ризиків та яка ймовірність їх настання⁷? Які чинники можуть сприяти реалізації юридичних ризиків⁸?

б) ідентифікування та аналізування юридичних ризиків, реалізація яких може завадити досягненню цілей, заради який приймається розпорядчий документ⁹. Зокрема, необхідно з'ясувати яким чином та з якою ймовірністю реалізація юридичних ризиків вплине на досягнення тих цільових значень, які зазначені в розпорядчому документі;

7) оцінювання ідентифікованих юридичних ризиків, під час якого необхідно здійснити порівняння результатів аналізування юридичних ризиків з критеріями за умови дотримання яких проєкт розпорядчого документа за результатами проведення юридичної експертизи може бути рекомендований для прийняття/схвалення колегіальним органом чи посадовою особою;

8) оброблення юридичних ризиків, під час якого необхідно виявити можливі варіанти реагування на ідентифіковані юридичні ризики з урахуванням результатів оцінювання юридичних ризиків;

⁶ Під час дослідження ймовірності реалізації різних сценаріїв розвитку ситуації необхідно враховувати можливість існування взаємозалежності (кореляції) між різними юридичними ризиками, між юридичними ризиками та іншими операційними ризиками, а також між юридичними ризиками та ризиками інших видів, зокрема, комплаєнс-ризиками, стратегічними ризиками, ризиками репутації.

⁷ Тобто, необхідно з'ясувати як реалізація юридичних ризиків може вплинути на посадових осіб організації, стратегічні цілі, показники діяльності, процеси, функції, операції, ресурси юридичної особи, на постачання юридичною особою продукції та/чи надання юридичною особою послуг. При цьому необхідно враховувати, що кожен наслідок від реалізації юридичного ризику являє собою діапазон можливих значень і кожне значення з цього діапазону може бути досягнуте з певною ймовірністю.

⁸ Тобто, необхідно з'ясувати які чинники можуть призвести до збільшення ймовірності реалізації юридичних ризиків та збільшення їх впливу на організацію.

⁹ Здійснювати ідентифікування та аналізування таких юридичних ризиків необхідно, зокрема в тих випадках, коли розпорядчий документ містити в собі конкретні завдання зі строками їх виконання, або коли додатком до розпорядчого документа є:

– стратегія розвитку юридичної особи, що містить перелік конкретних цілей (показників діяльності) та строки, в які ці цілі (показники діяльності) мають бути досягнуті (мають досягнути визначених значень),

– дорожня карта з реалізації стратегії розвитку юридичної особи, бізнес-план розвитку юридичної особи, оперативний план роботи юридичної особи, що містить перелік конкретних дій/заходів/завдань із зазначеними строками їх виконання.

9) оформлення висновку за результатами юридичної експертизи та надання його головному розробнику проєкту розпорядчого документа для опрацювання¹⁰.

Після опрацювання головним розробником проєкту розпорядчого документа з урахуванням результатів юридичної експертизи проєкт розпорядчого документа має бути повторно направлений на юридичну експертизу. Процес повторюється до настання однієї з двох подій:

1) за результатами юридичної експертизи керівником юридичної служби (юристом) робиться висновок про те, що проєкт розпорядчого документа може бути рекомендований для прийняття/схвалення колегіальним органом чи посадовою особою;

2) головний розробник проєкту розпорядчого документа приймає рішення про недоцільність доопрацювання проєкту розпорядчого документа з урахуванням результатів юридичної експертизи.

Проєкт розпорядчого документа має подаватися на затвердження/схвалення колегіальному органу або посадовій особі разом з пакетом документів, що містить висновок за результатами юридичної експертизи та пояснювальну записку, в якій головний розробник, зокрема, має зазначити чи враховано ним результати юридичної експертизи і якщо ні, то навести вичерпні обґрунтування.

Висновки. Проблема прийняття розпорядчих документів з урахуванням юридичних ризиків вимагає комплексного підходу, який може бути забезпечений завдяки використанню положень теорії прийняття рішень [5] та міжнародного стандарту ISO 31022:2020 [6].

Література:

1. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5 (зі змінами).

2. Лист Міністерства юстиції України від 09.01.2023 № 2600/Б-29408/34.

3. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55 (зі змінами).

¹⁰ У висновку за результатами юридичної експертизи, у тому числі, обов'язково мають бути зафіксовані всі припущення, на яких ґрунтуються результати аналізування юридичних ризиків.

4. Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 (зі змінами).

5. Негрей М. В., Тужик К. Л. Теорія прийняття рішень. Навчальний посібник / М. В. Негрей, К. Л. Тужик. К: Центр учбової літератури, 2018. 272 с.

6. ISO 31022:2020 Risk management – Guidelines for the management of legal risk.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ ЗДОРОВ'Я НА ВИПАДОК ХВОРОБИ В КОРПОРАТИВНОМУ СЕГМЕНТІ

Бакун С. С.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

До основних трудових прав працівників у відповідності до абз.2 ст.2 Кодексу законів про працю, належить право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття [1]. Як зазначено вище, це право працівника надано, зарегламентовано та гарантовано державою але у рамках державного соціального забезпечення саме при отримання матеріальної допомоги працівником у випадку настання хвороби. Кодексом законів про працю або іншим нормативним правовим актом України, не передбачено таких державних гарантій для працівника, як отримання медичного обслуговування у випадку хвороби працівника, наприклад госпіталізацію, діагностичні процедури, лікування, медичні препарати, медичні послуги, пов'язані з невідкладними заходами, такими як екстрене лікування, операції, стоматологічні послуги та інші медичні послуги. Відповідно реалізація таких послуг покладено на добровільність їх вчинення безпосередньо фізичною особою особисто через укладення договору добровільного страхування здоров'я на випадок хвороби з страховиком або корпоративним страхування здоров'я на випадок хвороби безпосередньо роботодавцем для свого працівника.

Корпоративне добровільне страхування здоров'я на випадок хвороби в Україні є однією з найдинамічніше зростаючих форм договірних правовідносин у сфері охорони здоров'я. Його розвиток зумовлений як

соціально-економічними чинниками, так і законодавчою базою, яка дозволяє роботодавцям укладати договори страхування здоров'я на користь працівників із відповідними податковими перевагами. А саме відповідно до Податкового кодексу України витрати, що враховуються при оподаткуванні прибутку, дозволено включати витрати на страхування життя або здоров'я працівників у межах, установлених законом, так звані адміністративні витрати або інші витрати операційної діяльності. Тобто, у випадку коли роботодавець укладає договір страхування здоров'я на випадок хвороби працівників, вартість полісів (у межах визначеної суми) виключається з оподаткованого прибутку, що фактично зменшує податкове навантаження [2].

Перш за все, варто зазначити, що корпоративне страхування здоров'я на випадок хвороби набуло популярності у зв'язку з високим попитом на якісне та доступне медичне обслуговування, яке не може бути забезпечене за рахунок бюджетної системи охорони здоров'я. Для юридичних осіб – роботодавців, укладення колективних договорів добровільного страхування є ефективним інструментом кадрової політики, що сприяє підвищенню лояльності працівників, зниженню плинності кадрів та покращенню продуктивності праці. Корпоративне страхування здоров'я на випадок хвороби, набуло поширення передусім у сегменті приватного бізнесу, особливо серед юридичних осіб, що працюють у галузях інформаційних технологій, фінансів, енергетики та фармацевтики.

Правове регулювання корпоративного страхування базується на загальних положеннях Цивільного кодексу України та спеціального Закону України «Про страхування» [3]. При цьому, предметом договору корпоративного страхування здоров'я на випадок хвороби є організація та фінансування медичних послуг для застрахованих осіб – працівників роботодавця.

В Україні є ряд страховиків, які пропонують свої послуги з страхування здоров'я на випадок хвороби, так звані «пакети страхування», якими передбачено страхування, як за усіма ризиками, так і за окремими ризиками (наприклад: гостре захворювання, загострення хронічного захворювання, тощо), як за усіма класами хвороб, так і за окремими (наприклад: хвороби системи кровообігу, органів дихання, ускладнення вагітності і ін.), як за усіма критичними для життя хворобами, так і за окремими (наприклад: інфаркт міокарда, злякисні утворення, тощо). Додатково в «пакетах страхування» страховики пропонують амбулаторно-поліклінічну допомогу, консультації лікарів, діагностичні обстеження, госпіталізацію, медикаментозне лікування та інші послуги [4].

Після початку повномасштабної збройної агресії росії проти України в 2022 році, попит на корпоративне страхування здоров'я працівників значно зріс. Роботодавці включають до страхового покриття не лише стандартні послуги, які були перелічені вище, а й можливість реабілітаційних програм, психологічну допомогу, телемедицину та медичний супровід у кризових ситуаціях. Це свідчить про поступове розширення функціонального призначення корпоративного страхування здоров'я як елемента соціального захисту в умовах надзвичайних обставин та ситуації яка склалась на території України.

Разом з тим, розвиток корпоративного страхування здоров'я працівників супроводжується низкою викликів, серед яких: відсутність спеціального правового механізму регулювання корпоративних договорів страхування здоров'я, потреба у забезпеченні прозорості умов страхування та недостатня прозорість умов «страхових пакетів», гарантій надання якісних медичних послуг, а також захисту прав застрахованих працівників. Ці аспекти вимагають як удосконалення законодавчої бази, так і належного державного контролю за діяльністю страховиків у сфері корпоративного страхування здоров'я працівників.

Розвиток корпоративного страхування здоров'я на випадок хвороби працівника в Україні, є важливим напрямом трансформації системи охорони здоров'я та трудових правовідносин. У контексті відсутності обов'язкового медичного страхування та обмежених можливостей державної медицини, саме роботодавці дедалі частіше беруть на себе ініціативу із забезпечення працівників доступом до якісних медичних послуг. Це сприяє не лише підвищенню рівня соціального захисту найманих працівників, а й зростанню інвестиційної привабливості роботодавця.

Наявна законодавча база України, що регулює договірні відносини у сфері страхування здоров'я, дозволяє укладати корпоративні договори, однак не містить спеціальних норм, щодо особливостей саме колективного страхування здоров'я працівників.

Таким чином, корпоративне страхування здоров'я на випадок хвороби в Україні виступає не лише як альтернатива бюджетному соціальному забезпеченню, а й як потенційна основа для майбутньої гібридної моделі фінансування охорони здоров'я. Його подальший розвиток потребує як державної підтримки, так і активної участі бізнес сегменту, в реалізації сучасних підходів до страхового захисту здоров'я працівників.

Література:

1. Кодекс законів про працю, затверджений Законом №322-VIII від 10 грудня 1971 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
3. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1909-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 12–13. Ст. 28.
4. Інформація про страховий продукт «Страхування здоров'я на випадок хвороби». *Офіційний веб портал ПрАТ СК «ПЗУ Україна*. URL: <https://www.pzu.com.ua/corporate/insurancestaff/health.html>. 2025.

ПАТЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОХОРОНИ ПРАВ НА ВИНАХОДИ

Василяко Р. О.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У наш час справедливо зазначити, що інтелектуальна власність є рушієм для розвитку як певних особистісних характеристик людини і громадянина, так і задоволення його певних матеріальних потреб в результаті реалізації прав інтелектуальної власності.

Поняття «інтелектуальна власність» виникло в процесі тривалої практики закріплення за певними особами їхніх прав на результати інтелектуальної діяльності у різних сферах життя. Інтелектуальна діяльність – це творча діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Умовно творчу діяльність можна поділити на художню і технічну. Результатом художньої творчості є літературні і художні твори, які використовуються в гуманітарній сфері. Результатом технічної творчості – винаходи, корисні моделі, торговельні марки, комерційні таємниці тощо. Результати технічної творчості застосовуються переважно у сфері виробництва товарів і надання послуг. Вони сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва, забезпечують конкурентоспроможність вироблених товарів і послуг. Результати технічної творчості часто називають об'єктами права промислової власності [3].

Для розвитку ринкових відносин у сфері інтелектуальної діяльності необхідною є не тільки ефективна реалізація права інтелектуальної власності, а й захист охоронюваних законом інтересів у цій сфері.

Основним праворегулюючим актом у сфері охорони винаходів є Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі».

Патент (патент на винахід, патент на секретний винахід, патент на корисну модель, патент на секретну корисну модель) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і права на винахід (корисну модель) [2].

Таким чином, патентування являє собою процес оформлення документів на отримання виняткових прав на використання винаходу, корисної моделі або промислового зразка, які держава гарантує патентовласнику, тобто винахіднику або особі, якій винахідник передав виняткові майнові права.

Винахід – це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Перелік об'єктів винаходу та корисної моделі визначено у ст. 459, ст. 460 Цивільного кодексу України та ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», а також у Правилах складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель [2].

Винахід вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання.

Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, загальноновизнаним принципам моралі та відповідає умовам патентоздатності.

Корисна модель – нове технічне рішення, що не впливає із існуючого рівня техніки і є промислово придатним [2].

Корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання.

Об'єктом корисної моделі може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Основною відмінністю між винаходом та корисною моделлю є те, що корисна модель не повинна відповідати такій умові патентоздатності як винахідницький рівень.

Промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, характеризується будь-яким новим видом форми, конфігурації, кольору чи сукупності цих елементів у продукті, що створює естетичне враження і є промислово придатним. З 2020 року

права на промисловий зразок засвідчуються свідоцтвом, а не патентом. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» містить дещо інше визначення: промисловий зразок – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання [2].

Щодо суб'єктного складу патентного права слід зазначити наступне.

Первинними суб'єктами патентного права є винахідник та автор промислового зразка. Винахідник – людина, інтелектуальною, творчою діяльністю якої створено винахід (корисну модель) [4].

Не визнаються винахідниками фізичні особи, які не зробили особистого творчого внеску у створення винаходу (корисної моделі, промислового зразка), а надали творцю відповідного об'єкта патентного права тільки технічну, організаційну чи матеріальну допомогу при його створенні і (або) оформленні заявки.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок можуть бути також інші особи, які набули прав на винахід, корисну модель та промисловий зразок за договором чи законом (так звані, похідні суб'єкти патентного права).

Похідним суб'єктом патентного права є роботодавець винахідника (автора промислового зразка) – тобто особа, яка найняла його як працівника за трудовим договором (контрактом). Роботодавець може бути суб'єктом права інтелектуальної власності лише на службовий винахід, корисну модель чи промисловий зразок. Службовим визнається винахід (корисна модель) створений працівником: у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше; з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця.

Окрім роботодавця похідним суб'єктом патентного права може бути також замовник (якщо винахід, корисну модель чи промисловий зразок створено на підставі цивільно-правового договору) та правонаступник (у тому числі спадкоємець) винахідника, автора чи роботодавця тощо.

Похідним суб'єктом інтелектуальної власності на секретні винаходи (корисні моделі) може бути держава

У патентному законодавстві поряд із згаданими первинними та похідними суб'єктами названі також заявник та володілець (власник) патенту. Заявником чи володільцем (власником) патенту можуть бути як первинні, так й похідні суб'єкти. Заявник – це особа, котра подала заявку про видачу патенту або набула статусу заявника в іншому, передбаченому законом порядку. За загальним правилом заявником є винахідник (автор промислового зразка). Володільцем (власником) патенту є особа, якій належить патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок [4].

Допоміжними суб'єктами патентних правовідносин є патентні повірені (представники у справах інтелектуальної власності), Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій.

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом, а умови та порядок видачі патенту встановлюються законом [1]. Умови та порядок видачі патенту на винахід (корисну модель) встановлено Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та деталізовано у Правилах складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001 р. Умови та порядок видачі патенту на промисловий зразок встановлено Законом України «Про охорону прав на промислові зразки» і деталізовано у Правилах складання і подання заявки на промисловий зразок, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 18.02.2002 р.

Підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що сам по собі патент як механізм охорони прав на винаходи є досить дієвим з огляду на застосування міжнародної практики, адаптованої під вітчизняні особливості законодавства. Однак, варто зауважити, що разом з цим існує ряд недоліків процесу патентування, які можуть і мають бути усунуті державою в особі органів законодавчої та виконавчої влади. Під цю категорію, в першу чергу, потрапляють такі організаційні проблеми, як затяжний процес видачі патенту (проходження всіх його стадій), відсутність диференціації платежів за видачу патенту різного змісту та в залежності від суб'єктного складу, слабо розвинена цифровізація процесів, пов'язаних із патентуванням.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 7. Ст. 32.
3. Інтелектуальна власність. Підручник. Л. М. Попова., А. В. Хромов, І. В. Шуба. Харків: «Федорко», 2021. 262 с.
4. Інтелектуальна власність: підручник для студентів неюридичних факультетів / В. О. Семків, Р. С. Шандра. Львів: Галицький друкар, 2015. 280 с.

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ АБО БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Деркач І. М.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Актуальність дослідження правової природи зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, обумовлена тим, що в правозастосовній діяльності виникають проблемні питання щодо визначення суб'єктів цих зобов'язальних правовідносин, юрисдикції спорів за цією категорією справ, порядку відшкодування майнової та моральної шкоди тощо. Зокрема у 2024 році в судах першої інстанції на розгляді перебувало 774 позовних заяв про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [1].

Як свідчить аналіз судової практики, серед цієї категорії справ зустрічаються й справи про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. У медіа також висвітлювалися питання щодо втрати прокурором речових доказів та тимчасово вилученого майна в кримінальному провадженні, інші випадки завдання шкоди незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, що, безумовно, свідчить про виникнення спорів щодо її відшкодування.

Слід зазначити, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, є малодослідженими в національній правничій літературі [2; 3], в більшості своїй дослідження проводилися щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність чи досудове розслідування. Зокрема М. М. Фролов досліджував відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України [4], І. В. Ткач визначив особливості правового статусу держави Україна як суб'єкта недоговірних зобов'язань [5], М. М. Хоменко проаналізував особливості відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами [6]. Предметом дослідження був також і порядок відшкодування моральної шкоди, завданої особі незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду [7], і підстави виникнення

зобов'язань із заподіяння шкоди внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності працівників правоохоронних органів [8]. Вочевидь потребує більш ретельного розгляду правова природа зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, в контексті визначення ефективних способів захисту порушених прав особи.

Також у правозастосовній практиці виникають проблемні питання щодо визначення ефективного способу захисту порушених прав при завданні шкоди незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, у зв'язку з чим також вирішується питання щодо юрисдикції цих спорів. Вирішення цих питань залежить від визначення правової природи зазначених зобов'язань з відшкодування шкоди.

Приватноправовий характер відносин, які складаються при відшкодуванні шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, обумовлює правову характеристику таких зобов'язань. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, можна віднести до недоговірних зобов'язань, враховуючи, що правові норми, викладені в ст. 1176 ЦК України, містяться в гл. 82 ЦК України, що розміщена в підрозділі 2 ЦК України, який має назву «Недоговірні зобов'язання». Крім того, підставою виникнення таких зобов'язань є завдання майнової та моральної шкоди іншій особі, що відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Обов'язок з відшкодування майнової та моральної шкоди є елементом змісту зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, належать до деліктних зобов'язань.

В юридичній літературі зазначається, що правову природу обов'язку відшкодувати шкоду більшість дослідників визначає у його співвідношенні з цивільно-правовою відповідальністю. Такий підхід небезпідставний. Наприклад, гл.82 ЦК, що має назву «Відшкодування шкоди», містить норми (статті 1166, 1167), у назві яких використовується слово «відповідальність». ... Не вдаючись до дискусії з цього приводу, зазначимо, що для визначення правової природи обов'язку з відшкодування шкоди основоположне значення мають положення ст. 11 ЦК України. ... Це дозволяє визнавати норму ст. 11 ЦК регулятивною (правоустановчою) нормою, якою визначаються не підстави застосування цивільно-правової відповідальності, а умови формування цивільно-правового зобов'язання. Завдання шкоди – юридичний факт, що обумовлює виникнення зобов'язання [9, с. 718].

Цей висновок також заслуговує підтримки, зважаючи, що само по собі завдання шкоди є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання, а наявність в діянні особи складу цивільного правопорушення є підставою виникнення цивільно-правової відповідальності.

Характеризуючи зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, необхідно зазначити, що вони є односторонніми зобов'язаннями, в яких одна сторона (кредитор) – потерпіла особа, якій незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури завдана майнова або моральна шкода, має тільки права, а друга сторона (боржник) – має лише обов'язки з відшкодування цієї шкоди.

Щодо відшкодування завданої шкоди державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, то необхідно зазначити, що за результатами розгляду справи до Прокуратури Кіровоградської області, Державної казначейської служби України про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати від 10 листопада 2021 року в справі № 346/5428/17 зазначається, що боржником у зобов'язанні зі сплати коштів державного бюджету є держава Україна як учасник цивільних відносин (ч. 2 ст. 2 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 170 ЦК України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом [10].

Отже, зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, за своєю правовою природою є цивільно-правовими, оскільки спрямовані на реалізацію охоронної функції цивільного права – забезпечення захисту суб'єктивних цивільних прав, а не оскарження рішень суб'єкта владних повноважень. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, можна віднести до недоговірних, односторонніх, позитивних зобов'язань. Боржником у такому зобов'язанні є держава Україна як учасник цивільних відносин. У контексті визначення ефективного способу захисту порушених прав при завданні шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, варто зазначити, що таким ефективним способом захисту є вимога про відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства.

Література:

1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення: 10.04.2025).
2. Шестаков В. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. *Право України*. 2006. № 10. С. 56–58.
3. Попов Г. В. Окремі питання відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. *Економіка, фінанси, право*. 2007. № 1. С. 29–34.
4. Фролов М. М. Відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 206 с.
5. Ткач І. В. Держава Україна як суб'єкт недоговірних зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака. Київ, 2014. 215 с.
6. Хоменко М. М. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 205 с.
7. Марущак Н. Про необхідність нового порядку відшкодування моральної шкоди, завданої особі незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 129–132.
8. Резніченко С. В., Церковна О. В. Щодо підстав виникнення зобов'язань із заподіяння шкоди внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності працівників правоохоронних органів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 75–76.
9. Цивільне право: підручник: в 2 т. Т. 2 / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. 816 с.
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати від 10 листопада 2021 року в справі № 346/5428/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101064302> (дата звернення: 13.03.2024).

ВИНА БОРЖНИКА ЯК ОЗНАКА ФРАУДАТОРНОГО ПРАВочИНУ

Діденко А. О.

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Законодавством України передбачене оспорування в судовому порядку правочинів, укладених боржником на шкоду кредитору. В сучасній цивілістичній науці пропонується такий вид правочинів іменувати як фраздаторні правочини. Воно є відносно новим поняттям в українському правовому полі. Протягом тривалого часу ані цивільне законодавство України, ані судова практика не відмежовували фраздаторні правочини, як окремий вид недійсних правочинів. Певним виключенням стали спеціальні нормативно-правові акти, які передбачають можливість визнання недійсними правочинів, укладених на шкоду кредиторам, у межах окремих цивільно-правових, господарсько-правових та процесуальних норм законодавства. До них відносяться, зокрема положення статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства [1], частина 4 статті 9 Закону України «Про виконавче провадження» [2], частина 3 статті 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [3] тощо.

Зазначені вище норми права передбачають можливість визнання недійсними правочинів лише в межах окремих правових процедур, таких як виконавче провадження, банкрутство юридичної особи, виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Починаючи з 2017 року в судовій практиці почала поступово формуватися позиція щодо можливості визнання недійсними укладених боржником на шкоду кредиторам договорів, на підставі невідповідності загальним принципам цивільного законодавства, таких як: добросовісність, розумність та справедливість (ст. 3 Цивільного кодексу України [4]). Підтвердженням цього є Постанова Великої Плати Верховного Суду від 03 липня 2019 у справі №369/11268/16-ц [5], де висловлена позиція про те, що договір, укладений на шкоду кредитору, може бути визнаний судом недійсним з підстав його невідповідності загальним засадам цивільного судочинства. Фактично ця Постанова [5] відмежувала фраздаторний характер правочину як окрему підставу визнання його недійсним від інших підстав недійсності правочину, таких як, зокрема фіктивність правочину (ст. 234 Цивільного кодексу України [4]) або правочину, який порушує публічний порядок вчинений

з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 Цивільного кодексу України [4]).

Тому вважаємо, що наявність вини боржника є важливою ознакою, яка характерна фраздаторним правочинам. Також потребує дослідження вина сторін фраздаторного правочину, тобто вина боржника та третьої особи, до якої перейшли певні майнові активи боржника за наслідками виконання фраздаторного правочину.

Цікавим є те, що згадані вище норми спеціального законодавства [1, 2, 3], які передбачають можливість визнання недійсними фраздаторних правочинів, не передбачають пряму вказівку до питання вини сторін правочину. Але при детальному аналізі положень ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КузПБ), частини 3 статті 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та частини 4 статті 9 Закону України «Про виконавче провадження» [1, 2, 3] дають нам підстави дійти висновку про те, що все ж таки в нормах презюмується наявність вини боржника як сторони фраздаторного договору. У вказаних правових нормах можна виокремити спільні ознаки: 1) спеціальний суб'єкт: а) особи, щодо якої є ризик виникнення неплатоспроможності та відкриття провадження у справі про банкрутство (ст. 42 КУзПБ); б) боржника, щодо якого відкрито виконавче провадження (ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»); в) банківської установи, в якій Фондом гарантування вкладів фізичних осіб здійснюється тимчасова адміністрація та/або процедура ліквідації, або ж банківської установи в період трьох років до дня запровадження тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку або процедури ліквідації банку (частина 3 статті 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»); 2) приналежність боржника до вказаних особливих категорій дозволяє презюмувати його обізнаність із спеціальними нормами законодавства, що зобов'язують таку особу утримуватися від укладення договорів, щодо яких є ризик визнання таких договорів недійсними; 3) правові норми сформульовані із достатньою чіткістю, що дозволяє особі, яка належить до таких спеціальних категорій, передбачити юридичні наслідки укладення відповідних договорів.

Додатково слід акцентувати увагу, що у випадку укладення банком недійсного правочину безпосередньо у період після запровадження тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку або процедури ліквідації банку, або боржником після відкриття щодо нього виконавчого провадження, відомості щодо запровадження таких правових процедур є публічно доступними. Це створює додаткові можливості як для боржника, так і для його контрагентів отримати

безпосередні відомості про наявність підстав для визнання недійсними укладених договорів.

Вказані вище ознаки дозволяють говорити про те, що попри відсутність юридичного закріплення критерія вини як підстави недійсності правочинів, специфіка правового регулювання дозволяє презюмувати обізнаність зацікавлених суб'єктів у можливішому порушенні законних інтересів кредиторів внаслідок вчинення правочину, і як наслідок – про наявність підстав для презюмування їх вини у форму прямого чи непрямого умислу щодо спеціальних заборонних норм права. Не є виключеною вина у формі необережності, що проявилася ігноруванні заборонних приписів норм права через недбале або халатне ставлення до юридичного аналізу умов тих цивільно-правових правочинів, сторонами яких вони виразили волю виступати.

Однак, якщо говорити про оспорування дійсності фраздаторних правочинів на підставі загальних норм цивільного законодавства, тобто у зв'язку із вчиненням правочину боржником з порушенням вимог щодо розумності, справедливості та добросовісності правочину (ст. 3 Цивільного кодексу України), відсутність закріплення питання вини сторін фраздаторного правочину на законодавчому рівні, а також відсутність чіткої відповіді на таке питання в судовій практиці, може призвести до недотримання принципу юридичної визначеності при вирішенні судами цієї категорії спорів.

За наведених умов, питання вини боржника як ознака фраздаторного правочину потребує чіткого законодавчого врегулювання. Метою такого врегулювання є, зокрема, сприяння єдності судової практики та визначення наслідків дій боржника та його потенційних контрагентів у межах цивільного обороту.

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст.74.
2. Про виконавче провадження: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
3. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 50. Ст. 564.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-41. Ст. 356.
5. Постанова Великої Плати Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі №369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786>.

ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ПРАВА НА ПЕРЕГЛЯД СПРАВИ

Зленко С. М.

*аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету
м. Суми, Україна*

Чинна редакція Цивільного процесуального кодексу України закріплює як принцип цивільного судочинства забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Втілення цього принципу на практиці відбувається шляхом реалізації відповідного права визначеним колом суб'єктів у передбачений законом спосіб, відповідно до встановленої процесуальної форми. Однак, необхідною передумовою для перегляду справи в апеляційному порядку є наявність винесеного судом першої інстанції рішення. Отже, вбачається очевидний взаємозв'язок між виникненням права на перегляд справи в апеляційному порядку та змістом і якістю рішення суду першої інстанції.

Апеляційна скарга, як форма реалізації права на перегляд рішення повинна відповідати жорстким вимогам, встановлених законом, зокрема, щодо змісту. Відхилення від таких вимог блокує можливість реалізації права на перегляд та, у певному сенсі, може призвести до ризику невиконання завдань цивільного судочинства.

Системний аналіз приписів статей 263 (щодо законності і обґрунтованості судового рішення), 265 (щодо змісту рішення суду), 356 (щодо форми і змісту апеляційної скарги) ЦПК України дає підстави стверджувати про наявність залежності між якістю судового рішення та перспективністю апеляційного перегляду справи.

Відповідно до пункту 5 частини 2 статті 356 ЦПК України в апеляційній скарзі має бути зазначено в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо) [1]. Тобто, критика рішення суду у справі, що переглядається, має бути чіткою та конкретною. Чіткість окреслення недоліків рішення суду першої інстанції підвищує вірогідність позитивного результату перегляду справи. Критика обґрунтованості рішення може засновуватись виключно на аналізі мотивованої оцінки кожного

аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову.

За приписами статті 263 ЦПК України судове рішення має бути обґрунтованим, тобто таким, що ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Додатково положення статті 265 цього ж кодексу зобов'язують суд, серед іншого, наводити у рішенні мотивовану оцінку кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику.

Велика Палата Верховного Суду в постанові від 10 червня 2021 року у справі № 11-104cap21 висловила своє вмотивоване рішення наступним чином: «вмотивованість – це вимога до суду наводити письмово в рішенні судження, пояснення про наявність чи відсутність фактів, які є основою для висновку суду. Це також пояснення суду, чому він виніс саме таке рішення, погодився з одними та відкинув інші доводи» [2]. Згодом, 16 листопада 2023 року у справі № 11-228cap21 Велика Палата знову підкреслила, що для того аби судове рішення вважалось належно мотивованим, недостатньо просто процитувати закон та перерахувати докази, надані сторонами. Важливо навести ті висновки, яких дійшов суд за результатами оцінки доказів, та знайти настільки вагомі й одночасно зрозумілі аргументи на користь прийнятого рішення, щоб вони переконали в законності й справедливості вирішення спору навіть ту сторону, яка в цьому спорі прогнала [3].

Примітно також і те, що відповідно до практики ЄСПЛ відсутність належної мотивації прийнятого судом рішення визнається порушенням права на справедливий суд. Зокрема, у рішенні від 15 листопада 2007 року у справі «Бендерський проти України» суд визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (права на справедливий суд) та зазначив, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються [4].

Отже, право на перегляд справи у цивільному судочинстві є елементом права на справедливий суд, а дієвою гарантією їх обох у сукупності є саме належна вмотивованість судового рішення.

Ключове значення питання вмотивованості рішення суду обумовлюється дією загального правила, визначеного частиною 1 статті 367 ЦПК України щодо меж розгляду справи судом апеляційної інстанції в частині перевірки законності і обґрунтованості рішення суду

першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги. Зміст рішення суду, що оскаржується, як об'єкт критики апелянта, має відповідати легітимним очікуванням останнього щодо його повної відповідності вимогам закону, як по формі так і по суті. Належна якість рішення в частині наведення вагомих й одночасно зрозумілих аргументів на користь прийнятого рішення є передумовою для безперешкодної реалізації права на перегляд справи, оскільки нівелює об'єктивні причини ризику виконання апеляційної скарги з порушенням пункту 5 частини 2 статті 356 ЦПК України. Так само це дозволить уникнути потенційної можливості залишення поза увагою суду апеляційної інстанції принципово важливих зауважень щодо оскаржуваного рішення, надасть можливість найбільш чітко сформулювати доводи та вимоги апеляційної скарги та, зрештою, сприятиме виконанню завдань цивільного судочинства.

Разом з тим, у випадку не виправдання легітимних очікувань щодо вмотивованості рішення суду і, як наслідок, недосконалості апеляційної скарги в частині доводів та вимог, доречним видається поставити питання про запровадження певного процесуального запобіжника щодо належного забезпечення права на перегляд справи. Використаний законодавцем у Цивільному процесуальному кодексі України термін «апеляційний перегляд справи» очевидно є ширшим за «оскарження рішення суду». Аналіз їх змісту у сукупності дозволяє прийти до висновку, що апеляційне оскарження рішення є одним з етапів (елементів) апеляційного перегляду справи. За таких обставин, з урахуванням викладеного постає питання доцільності обмеження суду апеляційної інстанції доводами та вимогами апеляційної скарги. Перегляд як ревізія не повинен передбачати штучних обмежень повноважень органу, який його здійснює.

Аналіз змісту статті 367 ЦПК України в цілому дозволяє констатувати, що законодавцем визначено жорсткі межі перегляду справи (частина перша) за одночасно наявної можливості виходу за них у виключних випадках: встановлення порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права (частина четверта); очевидної незаконності або необґрунтованості рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження (частина п'ята). Ці чітко окреслені законом випадки характеризуються беззаперечною та очевидною невідповідністю йому. У переважній же більшості ситуацій апелянт у режимі змагальності повинен віднайти максимально переконливі аргументи для скасування винесеного рішення, походженням яких, як правило, має бути аналіз мотивів суду першої інстанції. За таких умов та з урахуванням викладеного вище існує ризик

того, що припис частини 1 статті 367 ЦПК України може стати у нагоді деяким недоброчесним суддям, спираючись на який завжди можна «узаконити беззаконня».

На стадії апеляційного перегляду справи «суд, який знає закони» та зобов'язаний забезпечити виконання завдань цивільного судочинства в змозі самостійно виявити порушення, допущені судом першої інстанції (за умови їх наявності) і застосувати доступні процесуальні заходи для усунення виявлених недоліків та захисту прав, свобод та інтересів осіб. Обмеження повноважень суду під час перегляду справи доводами та вимогами апеляційної скарги є неприродним і несприятливим для виконання завдань цивільного судочинства.

Отже, на підставі викладеного, вбачається доречним коригування змісту чинної редакції частини 1 статті 367 ЦПК України шляхом заміни словесної конструкції «в межах доводів та вимог апеляційної скарги» на «з урахуванням доводів та вимог апеляційної скарги», вилучивши таким чином штучне та невиправдане обмеження повноважень суду апеляційної інстанції та знизивши критичність значення вмотивованості рішення суду першої інстанції як гарантії права на перегляд справи.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 червня 2021 року у справі № 11-104cap21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967342> (дата звернення: 05.05.2025).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2023 року у справі № 11-228cap21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308744> (дата звернення: 03.05.2025).

4. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 листопада 2007 року у справі «Бендерський проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text (дата звернення: 03.05.2025).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.05.2025).

ХАРАКТЕРИСТИКА АВТОРІВ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Лисенко В. С.

*аспірант кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Авторське право є важливим елементом правової охорони результатів творчої діяльності. У музичній сфері особливого значення набуває питання ідентифікації та захисту прав авторів, як суб'єктів авторського права. Оскільки музичний твір може бути створений як одноособово, так і в співаторстві, виникають правові колізії щодо розподілу прав, авторства, використання та розпорядження твором.

Питання авторів музичних творів як суб'єктів авторського права частково досліджували науковці: Г. М. Грабовська, О. В. Жилінкова, П. А. Калениченко, К. Зеров та інші. Попри значну увагу до питань авторського права, недостатньо вивченим залишається аспект правового захисту музичних творів, створених спеціально для включення до складу аудіовізуальних продуктів. Така обмеженість досліджень підкреслює актуальність даної тематики та обґрунтовує потребу в її ґрунтовному аналізі.

Автором визнається фізична особа, яка своєю творчою працею створила музичний твір. Згідно із ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» саме творча участь є критерієм набуття статусу автора і твір вважається створеним з моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо) [1]. Відтак, не визнаються авторами музичного твору особи, які здійснювали лише технічну допомогу, наприклад, звукорежисери чи аранжувальники, якщо вони не внесли творчого вкладу у його створення.

Формування музичних творів передбачає залучення результатів інтелектуальної праці значної кількості осіб та потребує вагомих фінансових інвестицій. У зв'язку з цим, на сучасному етапі розвитку технологій, можна виокремити дві ключові групи правових викликів у цій сфері.

Перша з них пов'язана зі зростанням кількості учасників авторського процесу – творців і правовласників, чия інтелектуальна продукція може бути інтегрована до музичного твору. Це стосується як вже існуючих творів, так і тих, що створюються спеціально для включення до

відповідного проекту. Особливу актуальність у цьому контексті набувають об'єкти авторського права, зокрема музичні композиції, програмне забезпечення для генерації спецефектів, інструменти обробки аудіо– та відеоінформації тощо. Залучення великого обсягу творчих результатів часто породжує ризики виникнення суперечок, які можуть перешкоджати ефективному використанню створеного музичного твору. Саме тому існує потреба у чіткій та послідовній правовій регламентації відповідних питань.

Друга група проблем обумовлена масштабним поширенням музичного контенту, що нерідко супроводжується порушеннями норм законодавства про авторське право. Низький рівень контролю та відсутність ефективних механізмів реагування на такі правопорушення лише посилюють актуальність комплексного правового забезпечення у цій сфері.

Варто зазначити, що чинне правове регулювання правовідносин, пов'язаних із створенням та використанням музичних творів, істотно не встигає за темпами технологічного прогресу в сучасних умовах. У нашому повсякденному житті музична культура відіграє ключову роль – вона інтегрована в художнє середовище, виконує функції універсального засобу комунікації та має значний освітній потенціал. Динамічний розвиток цифрових технологій спричиняє активну популяризацію музичної складової культури. Включення музичного твору до складу аудіовізуального контенту розглядається як форма його використання, що, у свою чергу, вимагає належного врегулювання правових аспектів. Виробник аудіовізуального твору, зокрема продюсер або компанія, що здійснює його створення, зобов'язаний отримати відповідний дозвіл (ліцензію) від суб'єкта авторського права на музичний твір [4]. У деяких випадках необхідно також враховувати права суб'єктів суміжних прав, які можуть бути набуті на підставі укладених договорів або згідно з приписами законодавства.

Первинними носіями авторських прав на музичні твори виступають, насамперед, їхні творці й виконавці, які володіють правами на публічне розкриття результатів своєї творчості. У ролі творця, як правило, виступає композитор, тоді як виконавцем є музикант або вокаліст. Окрім цих осіб, існують також вторинні суб'єкти авторського права, які здобувають відповідні правомочності на підставі чинного законодавства або укладених договорів. У контексті нашого дослідження носієм авторських прав на музичний твір також може бути особа, яка має права інтелектуальної власності на відповідний аудіовізуальний продукт – зокрема, це може бути режисер кінофільму або рекламна агенція, яка отримала дозвіл на використання твору через укладення відповідного договору з автором чи виконавцем. Варто зазначити, що музичний твір,

використаний у такому продукті, може існувати як раніше створеним, так і бути написаним спеціально для конкретного фільму або рекламного матеріалу.

До основних форм аудіовізуальних творів належать кінофільми, відеофільми, телефільми, слайд-фільми, діафільми та інші подібні продукти. Водночас, до цієї категорії можуть бути віднесені також музичні відеокліпи та рекламні відеоролики, за умови, що вони відповідають визначеним законодавством України критеріям, які застосовуються до аудіовізуальних творів. У таких формах візуального контенту як кліпи, рекламні матеріали чи короткометражні фільми нерідко застосовуються музичні твори, що потребує належного правового регулювання їх використання.

Відтак, авторами аудіовізуального твору можуть визнаватись: автор сценарію, текстів чи діалогів; режисер-постановник; автор музичного твору спеціально створеного для аудіовізуального твору; оператор-постановник; художник-постановник [4]. Варто зазначити, що автором може бути тільки фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір [1]. Водночас можуть брати участь в аудіовізуальному творі не всі зазначені вище автори чи одна і та сама людина може поєднувати дві чи більше авторських функцій. В аудіовізуальному творі можуть використовуватися твори, які існували раніше, або ж увійшли як складова частина до такого твору. При цьому автори, твори яких увійшли як складова частина до аудіовізуального твору зберігають авторське право кожний на свій твір [3].

Так, К. Зеров у своєму дослідженні зазначає, що зміст права на синхронізацію музичного твору полягає у можливості включення (запису) музичного твору (з текстом або без тексту) до складу аудіовізуального твору, в якому музичний твір (з текстом або без тексту) може синхронізуватися чи в інший спосіб поєднуватися із звуковими доріжками та / або візуальною частиною такого аудіовізуального твору, в тому числі як фоновий супровід» [2].

Підводячи підсумок, вважаємо актуальним сьогодні зосередити увагу на процедурі отримання дозволу на використання музичних творів у складі аудіовізуальних творів, а також на укладенні відповідних ліцензійних договорів, які характеризуються низкою специфічних особливостей. Зокрема, щодо необхідності одержання дозволу відсутня у випадках, коли майнові права на музичний твір уже належать особі, яка має намір самостійно включити його до складу аудіовізуального твору, а також у випадку коли музичний твір перебуває у публічному надбанні. Водночас авторський або ліцензійний договір повинен містити чітке визначення обсягу прав на використання музичного твору, зокрема

щодо його синхронізації, відтворення чи іншого виду використання в кожному конкретному випадку.

Відтак, автори музичних творів, що були включені до складу аудіовізуального твору, зберігають за собою авторське право на відповідний музичний твір і мають право самостійно використовувати його незалежно від використання в межах аудіовізуального твору. У зв'язку з цим продюсер аудіовізуального твору або організація, що здійснює його виробництво, зобов'язані укладати з такими авторами відповідні договори про надання прав. Окрім того, відповідно до чинного законодавства України, автор музичного твору, який був спеціально створений для включення до складу аудіовізуального твору, має право заперечувати проти його неправомірного використання, зокрема забороняти окреме публічне виконання твору без належного дозволу.

Література:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 07.05.2025).
2. Зеров К. Синхронізація музичного твору в системі майнових авторських прав. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1006> (дата звернення: 07.05.2025).
3. Кедя Ю. О. Особливості використання музичних творів під час залучення до аудіовізуальних творів: зарубіжна та національна практика. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/704041> (дата звернення: 29.05.2020).
4. Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань. URL: <https://surl.li/ksnedu> (дата звернення: 07.05.2025).

ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЯДЕРНУ ШКОДУ

Марченко М. В.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Закон України про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення встановлює, що порядок та умови страхування

відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду визначаються органом, уповноваженим Кабінетом Міністрів України на здійснення виплат з відшкодування ядерної шкоди, за погодженням з Національним банком України [1].

Більше двадцяти років порядок укладення договору страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду регулювався Постановою КМУ про обов'язкове страхування цивільної відповідальності № 953 від 23 червня 2003 року, доки в березні 2024 року ця постанова не втратила чинність [2]. Незважаючи на те, що документ використовувався впродовж досить довгого проміжку часу, формулювання, що були в нього закладені, вочевидь мали недоліки і потребували серйозного доопрацювання. Окремі визначення були побудовані не тільки з порушенням принципів юридичної техніки, але і звичайної логіки, отже прийняття нового документу видається позитивним зрушенням. Вважаємо за необхідне проаналізувати зміни, що регулятор запровадив впродовж останнього року.

Постанова КМУ про деякі питання страхування відповідальності за ядерну шкоду № 937 від 16 серпня 2024 року покладає розробку порядку та умов страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду на Міністерство енергетики разом з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів, при цьому це має відбутись за погодженням з НБУ [3].

Проект спільного наказу Міністерства енергетики України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «про затвердження Порядку та умов страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду» був оприлюднений, зокрема, на сайті Міністерства енергетики України в грудні минулого року [4]. При детальному аналізі проекту порядку можна побачити що регулятор запроваджує значних змін в порядок укладання договору страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду.

Головною новацією можна вважати зміну підходу до затвердження типової форми договору страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду. Постанова КМУ № 953 безпосередньо наводить типовий договір, шляхом додавання його в якості додатка до порядку і правил, що діяли раніше. Сторони були позбавлені можливості самостійно узгоджувати умови зазначеного договору, крім окремих полів, що були залишені регулятором для заповнення сторонами (наприклад, розмір страхового тарифу, страхового платежу, розмір франшизи тощо), та без врахування процедур підписання додаткових угод (що не можна вважати узгодженням умов на етапі укладення договору).

Новий порядок передбачає, що договір страхування відповідальності укладається на підставі письмової заяви страхувальника відповідно до

єдиної форми договору страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яку може бути заподіяно внаслідок ядерного інциденту, що затверджується Загальними зборами членів об'єднання «Ядерний страховий пул». Договір страхування відповідальності укладається страховиками, які входять до складу Ядерного страхового пулу, на умовах співстрахування. У такому договорі визначаються частки участі кожного страховика-члена Пулу, що виступає співстраховиком, а також розміри їх відповідальності, зокрема шляхом посилання на витяг із протоколу Загальних зборів членів Пулу. Договір співстрахування має містити положення щодо прав і обов'язків кожного зі страховиків-членів Пулу, з можливістю посилання на внутрішні нормативні документи Ядерного страхового пулу, затверджені рішеннями Загальних зборів. Згідно з рішенням Загальних зборів, один зі страховиків-членів Пулу призначається уповноваженою особою для підписання договору страхування відповідальності від імені інших членів Пулу, а також для виконання інших зобов'язань відповідно до укладених із членами Пулу договорів доручення [5].

Слід зазначити, що новий порядок також надає більше диспозитивності сторонам при визначенні моменту набуття чинності договору. Він дозволяє взяти за дату відліку не тільки внесення страхової премії, а і дату укладання самого договору. Окремо зазначено і обов'язок Страхувальника забезпечити безперервність страхування шляхом укладення додаткової угоди до чинного договору страхування щодо подовження його дії на черговий період страхування або укладення нового договору страхування, чого раніше не було.

Про те, як ці зміни покажуть себе на практиці говорити ще передчасно. Рішенням позачергових загальних зборів членів Об'єднання «Ядерний страховий пул» від 14.01.2025 було пролонговано договір страхування відповідальності АТ «НАЕК «Енергоатом» за ядерну шкоду по 28.01.2026, що може свідчити про використання ще старої форми договору [6].

Передача повноважень затверджувати єдину форму договору страховику може потенційно справити позитивний вплив на правовідносини в сфері страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, адже дозволить сторонам легше, ніж через регулятора, узгоджувати корегування до єдиної форми договору, оперативніше відповідати на динамічну зміну обставин та нові виклики, що постають в умовах здійснення повномасштабної збройної агресії росії проти України.

Література:

1. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2893-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 96.

2. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду: Постанова КМУ від 23 червня 2003 р. № 953. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2003-п#Text>.

3. Деякі питання страхування відповідальності за ядерну шкоду: Постанова КМУ від 16 серпня 2024 р. № 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2024-%D0%BF/print>.

4. Повідомлення про оприлюднення проекту спільного наказу Міністерства енергетики України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Порядку та умов страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду. URL: <https://mev.gov.ua/rehulyatornyu-akt/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-spilnoho-nakazu-ministerstva-enerhetyky>

5. Проект порядку та умов страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду. URL: <https://mev.gov.ua/sites/default/files/2024-12/poryadok-ta-umovi-strakhuvannya.pdf>.

6. Загальні збори членів Об'єднання «Ядерний страховий пул» 14.01.2025р. URL: <https://nuclearpool.com.ua/news/zagalni-zbory-chleniv-ob-ednannya-yadernyy-strahovyy-pul-14-01-2025r>.

ДО ПИТАННЯ РОЗМІРУ СУБСИДАРНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Накорчевський С. В.,

аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Субсидіарна (додаткова) відповідальність як вид цивільно-правової відповідальності настає у випадках невиконання або неналежного виконання зобов'язань основним боржником у разі його відмови, відсутності або недостатності у нього для цього майна, за якої обов'язок щодо виконання такого зобов'язання (повністю або у певній частині) покладається на субсидіарного (додаткового) боржника. Так, у відповідності до статті 619 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], субсидіарна відповідальність – це відповідальність іншої особи (субсидіарного боржника) додатково до відповідальності

основного боржника. При цьому до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор має пред'явити вимогу до основного боржника. Якщо ж основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність. У той же час, кредитор не може вимагати задоволення своєї вимоги від особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо ця вимога може бути задоволена шляхом зарахування зустрічної вимоги до основного боржника (стаття 619 ЦК України).

Існування поряд з відповідальністю боржника додаткової (субсидіарної) відповідальності іншої особи може встановлюватися договором або законом. Зокрема, договором може передбачатися субсидіарна відповідальність поручителя за договором поруки (частина перша статті 554 ЦК України); майнового поручителя за договором застави (стаття 583 ЦК України) тощо. Закон встановлює додаткову (субсидіарну) відповідальність учасників повного товариства (частина перша статті 119 ЦК України) та повних учасників командитного товариства (частина перша статті 133 ЦК України) за зобов'язаннями останніх; членів виробничого кооперативу за його зобов'язаннями (частина друга статті 163 ЦК України); управителя за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління майном (частина друга статті 1043 ЦК України); батьків та інших законних представників неповнолітньої особи за шкоду, завдану останньою (стаття 1179 ЦК України). При цьому субсидіарна відповідальність у певних випадках покладається на особу при наявності її вини (наприклад, на підставі статті 1179 ЦК України), а в інших – незалежно від вини (наприклад, на підставі статті 554 ЦК України).

Субсидіарна відповідальність може застосовуватися у сфері як договірних відносин, так і деліктних зобов'язань. При цьому, однією із ознак субсидіарної відповідальності є те, що її розмір не може бути більшим за основну відповідальність.

У сфері договірних відносин розмір субсидіарного обов'язку за домовленістю сторін може бути меншим від розміру вимоги за основним зобов'язанням. У свою чергу, у недоговірних субсидіарних зобов'язаннях зменшення розміру відповідальності субсидіарного боржника за погодженням сторін є неможливим, оскільки особа субсидіарного боржника, порядок та обсяг виконання ним зобов'язання прямо визначені чинним цивільним законодавством, та є залежними від основного зобов'язання [2, с. 154].

Щодо розміру субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство слід зазначити, що застосування такої відповідальності

передбачено частиною другою статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства [3], згідно якої під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Основною метою такої субсидіарної відповідальності є притягнення винних осіб у доведенні до банкрутства до додаткової (субсидіарної) відповідальності і стягнення на користь кредиторів непогашених у ліквідаційній процедурі кредиторських вимог. Тобто, це пошук ліквідатором додаткового джерела погашення боргів перед кредиторами.

Як зазначено у Постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16 [4], субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство – це самостійний цивільно-правовий вид відповідальності, який покладається на засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі керівника, при наявності підтвердження вини зазначених осіб у доведенні юридичної особи (боржника у справі про банкрутство) до стану неплатоспроможності.

Розмір вимог ліквідатора (кредитора) до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства, за приписами частини другої статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства, визначається різницею між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою. При цьому вартість майна, яке було виведено з активів боржника не впливає на розмір субсидіарної відповідальності, а визначенню розміру останньої передують формування ліквідаційної маси.

Вбачається, що така законодавча конструкція визначає субсидіарну відповідальність у справах про банкрутство в якості санкції за недобросовісні і нерозумні дії та спрямована на стимулювання добросовісності дій боржника та попередження протиправних дій зі сторони засновників, керівника боржника, інших осіб з метою захисту інтересів кредиторів та гарантування задоволення їх вимог у максимально повному розмірі. Дане бачення підтверджується і судовою практикою (Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2021 року у справі № 915/1624/16 [5]).

Слід також звернути увагу на те, що у відповідності до Закону України від 20 березня 2023 року № 2971-IX, яким було внесено зміни до Кодексу України з процедур банкрутства, які набули чинності 15 квітня 2023 року, статтю 42 Кодексу України з процедур банкрутства доповнено частиною 5, яка встановлює також розмір субсидіарної відповідальності щодо правочину, який в межах справи про банкрутство було визнано недійсним.

Отже, субсидіарна відповідальність – це додаткова відповідальність, яка настає лише після вичерпання всіх можливостей задоволення вимог кредиторів за рахунок майна боржника. Субсидіарна відповідальність не замінює відповідальність основного боржника, а доповнює її. Основний боржник залишається відповідальним за своїми зобов'язаннями, і субсидіарний боржник несе відповідальність лише у випадку, коли основний боржник не може виконати свої зобов'язання. Субсидіарна відповідальність, маючи додатковий характер, не може передбачати відповідальність субсидіарного боржника за зобов'язаннями іншої особи перед кредитором в більшому розмірі, ніж основного боржника.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

2. Сампара Н. М. Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 218 с.

3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

4. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85617441> (дата звернення: 11.05.2025).

5. Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2021 року у справі № 915/1624/16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C018530> (дата звернення: 11.05.2025).

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИМОГИ ПРО ЗНЯТТЯ АРЕШТУ З МАЙНА ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Олешко О. М.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Актуальність дослідження питання про правову природу вимог про зняття арешту з майна як способу захисту права власності обумовлена тим, що на сьогодні достатньо часто в правозастосовній практиці застосовується арешт майна особи, зокрема, для забезпечення реального

виконання рішення у виконавчому провадженні, як вид забезпечення позову в цивільному та господарському судочинстві, як захід забезпечення кримінального провадження тощо. У зв'язку з цим непоодинокими є спори, пов'язані з належністю майна, на яке накладено арешт.

Варто зазначити, що за законодавством про виконавче провадження, яке діяло до набрання чинності Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII [1], йшлося про проведення опису майна боржника і накладення на нього арешту з боку державного виконавця, відповідно, за чинним на той час цивільним процесуальним законодавством позови пред'являлися про виключення майна з опису.

Згідно з ч. 1 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» особа, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту [1].

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 137 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII позов забезпечується зупиненням продажу майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно, або про виключення його з опису і про зняття з нього арешту [2]. Отже, на сьогодні також зустрічаються позови про виключення майна з опису і про зняття з нього арешту.

У цивілістичній доктрині немає єдиного підходу щодо правової природи вимог про зняття арешту з майна. Так, Ю. О. Заїка, характеризуючи позов про виключення майна з опису, зазначає, що різновидом негаторного позову є позов про виключення майна з опису. Проте немає єдиної думки щодо того, до якої категорії позовів відноситься цей позов. Одні класифікують його як негаторний позов, другі – як різновид віндикаційного позову, треті – як самостійний речово-правовий позов. З вимогою про виключення майна з опису може звернутися як безпосередній власник майна, так і особа, яка володіла ним на підставі закону чи в силу договору (наприклад, отримала в заставу, на зберігання тощо) [3, с. 357].

І. М. Панченко зазначає, що позов про звільнення майна з-під арешту є підвидом позову про визнання права власності, оскільки: права власника, чиє майно було помилково включено до акту опису, не визнаються, що властиво саме при зверненні з позовом про визнання права власності; наявний спір про право, що є основною ознакою вимоги про визнання права власності; відповідача за даним позовом не зобов'язують до вчинення будь-яких дій, що властиво лише для вимоги про визнання права власності; визнання права власності є єдиною підставою для задоволення позову про виключення майна з-під арешту;

якщо вилучити вимогу про визнання права власності з позову про звільнення майна з-під арешту, то він втрачає будь-який сенс [4, с. 182].

І. О. Дзера зазначає: «Щодо визнання позову про виключення майна з опису самостійним речовим позовом про визнання права власності, то для такого твердження немає достатніх підстав, оскільки звернення до суду лише з вимогою про визнання права власності на описане майно не може забезпечити виключення його з опису. Тому, як правило, в позові мають міститися дві вимоги: про визнання права власності (володіння) на описане майно та виключення його з опису» [5, с. 168].

У судовій практиці підтримано підхід, що різновидом негаторного позову є вимоги про звільнення майна з-під арешту. Зокрема в постанові Великої Палати Верховного Суду від 08 листопада 2019 року у справі № 643/3614/17 сформульовано висновок про те, що вимоги про звільнення майна з-під арешту, що ґрунтуються на праві власності на нього, виступають способом захисту зазначеного права (різновидом негаторного позову) і виникають з цивільних правовідносин, відповідно до частини першої статті 19 ЦПК України можуть бути вирішені судом цивільної юрисдикції. З урахуванням наведеного вище, вирішення цих вимог за правилами кримінального судочинства законом не передбачено [6]. Велика Палата Верховного Суду виходила з того, що «гарантії захисту права власності закріплені у статті 41 Конституції України, за змістом якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю за винятком обмежень, установлених законом. Зазначений принцип відображено й конкретизовано в частині першій статті 321 Цивільного кодексу України, згідно з якою право власності є непорушним, і ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Одним із способів захисту права власності є гарантована статтею 391 цього Кодексу можливість власника вимагати усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном. Спеціальні підстави законного обмеження особи у реалізації права власності передбачені, зокрема, нормами кримінального процесуального закону для виконання завдань кримінального провадження як легітимної мети відповідного втручання у право мирного володіння майном. Зокрема, відповідно до статті 126 КПК України 1960 року, чинного на час накладення арешту на спірне майно, зазначений захід міг тимчасово застосовуватися слідчим або судом на період досудового слідства та/або судового розгляду для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна. Як було визначено в цій же статті, накладений на майно арешт мав бути скасований органом досудового слідства, коли в застосуванні цього заходу відпаде потреба. У разі закриття кримінальної справи постановою слідчого арешт майна згідно з частиною першою статті 214 КПК України 1960 року підлягав скасуванню на підставі цього ж

процесуального рішення. Правова природа арешту майна не змінилася і з прийняттям нині чинного КПК України, норми якого більш докладно регламентують мету, підстави й порядок застосування та скасування цього заходу забезпечення кримінального провадження [6].

Вбачається, що позиція, що позов про зняття арешту з майна є різновидом негаторного позову, потребує уточнення в частині того, що вимога про зняття арешту з майна може бути пред'явлена разом з іншою позовною вимогою. Наприклад, якщо пред'являється позов про визнання права власності на майно і про зняття з нього арешту, то у цьому випадку може йтися про те, що особа, яка вважала себе власником майна, була позбавлена володіння майном, оскільки майно було зареєстровано на праві власності за іншою особою, тому, в першу чергу, треба довести належність майна на праві власності, а вже потім вимагати зняття арешту зі спірного майна. Якщо ж пред'являється позов власником про зняття арешту з майна, на яке було накладено арешт у межах кримінального провадження, то йдеться про цивільно-правовий захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння власника майна, а саме про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном, тобто про різновид негаторного позову.

Підсумовуючи, можна зазначити, що вимоги про зняття арешту з майна можуть мати різну правову природу в контексті їх співвідношення зі способами захисту права власності залежно від правовідносин, в яких вони застосовуються.

Література:

1. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 26.04.2025).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 26.04.2025).
3. Цивільне право України: Загальна частина / за редакцією професорів І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.
4. Панченко І. М. Визнання права власності як спосіб захисту цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 204 с.
5. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія / за заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 листопада 2019 р., судова справа № 643/3614/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743705> (дата звернення: 04.05.2025).

ТЛУМАЧЕННЯ ДОГОВІРНИХ УМОВ ПРО СПЛАТУ ПРОЦЕНТІВ ЗА КОРИСТУВАННЯ ГРОШОВИМИ КОШТАМИ

Отцевич Є. Ю.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Тлумачення умов договору має вагомe значення для з'ясування дійсного змісту договору, з тексту якого неможливо встановити справжню волю сторін. При цьому, договірна інтерпретація охоплює не лише тлумачення умов та змісту самих правочинів, а й включає інтерпретацію норм договірного права.

Виходячи з положень ст. 213 ЦК України та судової практики, виділяють три рівня тлумачення умов договору: *перший рівень* тлумачення здійснюється за допомогою однакових для всього змісту правочину значень слів і понять, а також загальноприйнятого у відповідній сфері відносин значення термінів; *другим рівнем* тлумачення (у разі, якщо за першого підходу не вдалося витлумачити зміст правочину) є порівняння різних частин правочину як між собою, так і зі змістом правочину в цілому, а також з намірами сторін, які вони виражали при вчиненні правочину, а також з чого вони виходили при його виконанні; *третьім рівнем* тлумачення (при безрезультативності перших двох) є врахування: (а) мети правочину, (б) змісту попередніх переговорів, (в) усталеної практики відносин між сторонами (якщо сторони перебували раніше в правовідносинах між собою), (г) звичаїв ділового обороту; (г) подальшої поведінки сторін; (д) тексту типового договору; (е) інших обставин, що мають істотне значення [1].

З появою практики Великої Палати Верховного Суду, якою запропоновано нову інтерпретацію норм цивільного законодавства про проценти [2], істотно змінився й підхід судів до тлумачення договірних умов про сплату процентів, погоджених сторонами.

За загальним правилом, встановленим абз. 2 ч. 1 ст. 1048 ЦК України, у разі відсутності іншої домовленості сторін *проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики*. Зазвичай, ця норма дублюється сторонами в договорах, тобто сторони домовляються про нарахування та сплату процентів за користування грошовими коштами *до моменту фактичного повернення боргу*.

Тривалий час Верховний Суд України тлумачив дану правову норму та відповідні умови договору щодо граничного терміну нарахування процентів буквально та однозначно, вказуючи, що «проценти, визначені статтями 536, 1048, 1056-1, 1061 ЦК України, є платою за користування

чужими грошовими коштами, яка, за відсутності іншої домовленості сторін, сплачується боржником *за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення*» [3]. Якщо ж договором визначався підвищений розмір процентів у зв'язку з простроченням сплати боргу, розмір ставки, на яку була збільшена плата за користування позикою (кредитом), тлумачився Верховним Судом України як інший розмір процентів, встановлений договором відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України [3].

Проте, з 2018 року Велика Палата Верховного Суду кардинально переглянула усталений до цього підхід до періоду нарахування процентів, передбачених ст. 1048 ЦК України, виключивши можливість нарахування та стягнення таких процентів за період після настання дати повернення позики (прострочення виконання грошового зобов'язання) (постанови ВП ВС від 28.03.2018 у справі № 444/9519/12, від 10.04.2018 у справі № 910/10156/17, від 23.05.2018 у справі № 910/1238/17, від 31.10.2018 у справі № 202/4494/16-ц, від 04.02.2020 у справі № 912/1120/16, від 25.05.2021 у справі № 149/1499/18).

За правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, яка до цього часу залишається незмінною, договірні проценти, передбачені ст. 1048 ЦК України, є платою за можливість *правомірно* не сплачувати кредитору борг протягом певного часу, а тому вони можуть нараховуватись лише до моменту прострочення боржника (за правомірне користування грошовими коштами), а після такого прострочення підлягають стягненню річні проценти відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Оскільки практика суду касаційної інстанції щодо сплати процентів зазнала докорінних змін, одразу виникло питання, як бути в тих випадках, коли сторони в договорі обумовили можливість нарахування процентів як плати за надану позику (кредит) *за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення*.

У 2023 році Велика Палата Верховного Суду з цього приводу зауважила, що у подібних спорах *судам необхідно здійснити тлумачення умов відповідних договорів та дійти висновку, чи мали на увазі сторони встановити нарахування процентів як міри відповідальності у певному розмірі за період після закінчення строку кредитування або після пред'явлення вимоги про дострокове погашення кредиту, чи у відповідному розділі договору передбачили тільки проценти за правомірну поведінку позичальника (за «користування кредитом»)*.

Здійснивши відповідне тлумачення умов договорів, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 05.04.2023 у справі № 910/4518/16 дійшла висновку, що оскільки пункти кредитних договорів, в яких сторони домовились про сплату процентів по день фактичного повернення кредиту, розташовані в розділах договорів, які регулюють правомірну поведінку сторін («Проценти за користування кредитом» та «Кредит та проценти» відповідно), то це унеможливило тлумачення нарахованих банками процентів за «користування кредитом» поза межами строку кредитування як міри відповідальності на підставі статті 625 ЦК України та, як наслідок – унеможливило визнання банків кредиторами боржника в частині заявлених процентів, нарахованих поза межами строку кредитування [4].

Проте, з такою позицією та таким тлумаченням умов договорів щодо сплати процентів не погоджується переважна більшість вітчизняної наукової спільноти. Зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєва, надаючи науково-правовий висновок по справі № 910/4518/16 щодо природи процентів за кредитним договором та процентів річних як наслідку невиконання кредитного договору, наголосила, що в абз. 2 ч. 1 ст. 1048 ЦК України доволі чітко висловлено, що проценти виплачуються щомісяця *до дня повернення позики*, а тому проценти за користування кредитом не лише можуть, а їх *необхідно нараховувати за межами визначеного договором строку кредитування*, адже настання строку не припиняє договір як зобов'язання, а відтак всі його умови зберігаються, у тому числі з виплати процентів [5]. Критичну думку з приводу вищевказаної позиції Великої Палати Верховного Суду висловив також Я. М. Романюк, відзначивши, що вона створила явний дисбаланс між інтересами позичальника та кредитодавця. На його переконання, якщо за попередньою судовою практикою стягненню підлягали проценти, розмір яких встановлювався в договорі (або ж на рівні облікової ставки НБУ), збільшені на розмір процентів, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України, що відповідало практиці країн-членів Європейського Союзу, то тепер банки в кредитних договорах стали передбачати проценти за ч. 2 ст. 625 ЦК України в розмірі, який з лихвою перебиває договірну процентну ставку, що істотно погіршує правове становище споживачів банківських послуг та клієнтів банків [6, с. 37, 39].

Втім, незважаючи на поширену в науці думку щодо доктринальної помилковості висновків Великої Палати Верховного Суду, остання не відступає від свого бачення порядку нарахування договірних процентів, а учасники цивільних відносин намагаються пристосовуватися до такої позиції найвищого судового органу країни. Так, АТ «Приватбанк» у своїх актуальних Умовах та Правилах надання банківських послуг, що є договором приєднання в розумінні ст. 634 ЦК України, передбачив взагалі

всі можливі варіанти нарахування процентів за користування грошовими коштами, у тому числі окремо визначив проценти за користування кредитом у разі прострочення зобов'язань за договором (74%-81,6% річних) та додатково – проценти від суми неповернутого в строк кредиту відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України (60%-86,4% річних) [7].

Виходячи з положень ст. 6 ЦК України, сторони не можуть на власний розсуд врегулювати у договорі свої відносини лише у випадках, якщо: існує пряма заборона, встановлена актом цивільного законодавства; заборона впливає зі змісту акта законодавства; така домовленість суперечить суті відносин між сторонами (аналогічний висновок викладено у постанові Верховного Суду України від 28.01.2015 у справі № 6-230цс14) [8].

Отже, враховуючи принципи свободи договору, превалювання умов договору над загальними нормами права, обов'язковість виконання договору сторонами (статті 6, 627, 629 ЦК України), видається, що без внесення відповідних змін до ЦК України щодо розмежування порядку нарахування процентів за правомірне (договірне) та неправомірне (позадоговірне) користування чужими грошовими коштами, а також запровадження імперативної заборони на стягнення процентів як плати за надані кошти після спливу визначеного договором строку користування такими коштами, підхід до тлумачення договірних умов про сплату процентів, запропонований Великою Палатою Верховного Суду, не можна визнати таким, що відповідає чинним положенням цивільного законодавства України (зокрема, абз. 2 ч. 1 ст. 1048 ЦК України), а тому він є передчасним та потребує подальшого переосмислення й уточнення Верховним Судом як найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики.

Література:

1. Постанова КЦС ВС від 01.08.2024 у справі № 622/33/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120838371> (дата звернення: 02.05.2025).

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 910/1238/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74809461> (дата звернення: 02.05.2025).

3. Аналіз практики застосування ст. 625 Цивільного кодексу України в цивільному судочинстві: Лист Верховного Суду України від 01.07.2014. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 7.

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.04.2023 у справі № 910/4518/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279633> (дата звернення: 02.05.2025).

5. Спасибо-Фатєєва І. В. Науково-правовий висновок щодо природи процентів за кредитним договором та процентів річних як наслідку невиконання кредитного договору. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_1_9_10_4518_16_4.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

6. Романюк Я. М. Проценти за користування чужими грошовими коштами: європейський досвід та українська реальність в прикладному аспекті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія: Право. Випуск 54. Том 2. С. 36–40.

7. Умови та Правила надання банківських послуг АТ «Приватбанк». URL: <https://conditions-and-rules.privatbank.ua/get-pdf/1> (дата звернення: 02.05.2025).

8. Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 у справі № 6-230цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576431> (дата звернення: 02.05.2025).

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ЗАЛИШЕННІ СУДАМИ БЕЗ РУХУ ЗАЯВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Панфілова-Турчіна А. В.

*старший викладач кафедри цивільного, трудового права
та права соціального забезпечення*

*Донецького державного університету внутрішніх справ,
суддя у відставці*

м. Кропивницький, Україна

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [1, с. 25].

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає особливості підготовки справ окремого провадження, які зумовлені специфікою кожної категорії справ і відображені в спеціальних статтях ЦПК, які регламентують порядок розгляду справ окремого провадження [1, с. 112–113].

Виходячи з юридичної природи окремого провадження як виду непозовного цивільного судочинства, йому притаманні загальні

інститути та процедури, пов'язані з доказовою діяльністю в цивільному судочинстві [1, с. 203].

Але в окремому провадженні відсутні інститути сторін (позивач та відповідач), третіх осіб, немає позову, зустрічного позову, відмови від позову, визнання позову, мирової угоди, предмету позову чи підстав позову, як і розподілу судових витрат.

При цьому, з урахуванням дослідженої судової практики з моменту набуття чинності 15.12.2017 року Цивільним процесуальним кодексом, яким впроваджено низку новел, існують різні тлумачення щодо застосування певних норм, проблемні питання, з якими доводиться стикатися заявникам, суддям та адвокатам [2, с. 3–5].

Залишення судом без руху заяв, поданих в окремому провадженні, є доволі поширеною практикою [2, с. 6].

Досліджуючи питання причин залишення без руху заяв в залежності від специфіки кожної категорії справ окремого провадження, є висновки суду що стосуються: дотримання змісту та форми заяв, достатності доказів, судових витрат та інші, що відповідно має наслідком ухвалення рішення про залишення заяви без руху та надання заявнику строку для усунення зазначених в ухвалі недоліків [2, с. 7].

Аналіз судових ухвал даної категорії справ, свідчить про необхідність дотримання форми заяви з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду та з врахуванням їх відповідності загальним та спеціальним вимогам, визначених ЦПК України [1, с. 240].

Суди відповідно до оприлюднених в ЄДРСР, залишаючи без руху даного виду заяви, вимагають зазначення у них не тільки мети звернення до суду, надання всіх доказів у справі, а і необхідності підтвердження неподання іншої заяви з даним предметом та з цих підстав, надання додаткових доказів, так і розрахунок судових витрат, вказуючи на необхідність дотримання форми заяви з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом [2, с. 8–9].

Автор зосереджує увагу на активні повноваження суду у справах окремого провадження, пов'язані із тим, що з метою з'ясування обставин справи суд може саме за власною ініціативою витребувати необхідні докази [1, с. 151].

Зокрема, законодавчо закріплена активність суду у встановленні фактів та обставин у справах окремого провадження особливого значення набуває для справ, метою розгляду та вирішення яких є захист прав, свобод та інтересів осіб, які потребують особливої уваги з боку держави, для суспільства в цілому [1, с. 295].

Законодавець в ч.1 статті 294 ЦПК України чітко вказує, що під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити

учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. А вказавши в ч. 2, що з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, закріпив активність суду щодо сприяння особам у захисті їх невизнаних прав [4, с. 9].

Відповідно до частини сьомої статті 294 ЦПК України при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [1, с. 296].

Останнє зазначення у вказаній частині, призводить до неоднозначного тлумачення цієї норми, що судові витрати у справах окремого провадження не відшкодовуються, у зв'язку з чим заяви залишаються без руху для надання розрахунку судових витрат. В цій частині треба розуміти, що у справах окремого провадження витрати, пов'язані з викликом свідків, призначенням експертизи, залученням спеціалістів, які здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відшкодовуються з державного бюджету.

Автор вважає, що закріплена законодавцем ініціативність суду в окремому провадженні, що є відмінним від справ, що розглядаються в позовному провадженні, де суд виносить рішення лише в межах позовних вимог та на підставі доказів, наданих сторонами, має сприяти недопущенню необґрунтованому залишенню без руху судами даних заяв, і в подальшому визнання їх неподаними, оскільки зазначене не відповідає функції судів, щодо здійснення та охорони, гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, та вжиття заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи [3, с. 4–6].

Формалізм під час залишення судом заяв окремого провадження не сприяє довірі до суду, що на рівні з порушенням судом норм матеріального та процесуального права фактично було б підставою для скасування судового рішення, але законодавцем визначено, що даного виду ухвали оскарженню не підлягають (як приклад справа № 397/1578/24 ухвала від 08.04.2025 року).

Для вдосконалення судової практики, автор пропонує на законодавчому рівні закріпити в цивільному процесуальному законодавстві чіткіші норми для однакового розуміння заявниками, адвокатами, та однакового застосування судами, для недопущення затягування розгляду справ окремого провадження.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: офіц. текст. Київ: Право, 2017. 400 с.
2. Постанова Верховного Суду від 25 берез. 2020 р. у справі № 607/1219/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602108> (дата звернення: 12.05.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 5 лют. 2025 р. у справі № 183/4366/24 (провадження № 61-14909св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124937574> (дата звернення: 12.05.2025).
4. Білоконь О. Окремі аспекти розгляду цивільних справ в порядку окремого провадження під час дії воєнного стану. Верховний Суд. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Bilokon_ziv_spr_voen_chas.pdf (дата звернення: 12.05.2025).

ДО ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРИН ЗА ДОГОВОРОМ ОСОБИСТОГО СТРАХУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Панченко Є. В.,

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Правове регулювання договірних відносин у сфері надання страхових послуг здійснюється Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) [1], а також Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р., який введено в дію 01 січня 2024 р. [2]. Нове законодавство, що регулює страхові відносини, суттєво відрізняється від попереднього та підвищує рівень прозорості умов страхування, передбачає значний перелік вимог до страховиків щодо обов'язкового розкриття для споживачів вичерпних відомостей про умови договорів страхування, посилює захист прав споживачів страхових послуг.

Новелою Закону України «Про страхування», у контексті адаптації страхового законодавства України до права ЄС для відповідності умовам Угоди про асоціацію України з ЄС [3], стало введення поняття страхового продукту. Так, відповідно до ст. 89 Закону України «Про страхування», страхування здійснюється на підставі договору страхування, який укладається відповідно до загальних умов страхового

продукту. При цьому страховий продукт не що інше як умови страхування, які задовольняють визначені потреби та інтереси страхувальників в отриманні страхової послуги. Загальні умови страхового продукту передбачають, крім іншого, й відповідальність сторін.

Застосування цивільно-правової відповідальності у сфері договірних відносин особистого страхування військовослужбовців, до категорії яких належать військовослужбовці Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, особи рядового і начальницького складу Державної служби з надзвичайних ситуацій, особи начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро та поліцейські (п. 1¹ Постанови Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 168 [4]), має місце у разі невиконання чи неналежного виконання сторонами (страховиком або страхувальником) укладеного між ними договору, тобто порушення ними умов належного виконання відповідного договірного зобов'язання.

Розмежування фактичних проявів порушення зобов'язань за договором особистого страхування військовослужбовців може здійснюватися залежно від: характеру поведінки страховика, страхувальника або третьої особи; суб'єкта, з поведінкою якого пов'язується порушення (страховик, страхувальник, вигодонабувач, застрахована особа); особливостей виконання умов договору особистого страхування військовослужбовців щодо предмета, способу, місця, строку виконання тощо.

З урахуванням положень чинного законодавства України, можна виділити такі види порушень у сфері договірних відносин особистого страхування військовослужбовців: а) несплата страхувальником страхової премії у порядку та строки, встановлені договором страхування (п. 1 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); б) неповідомлення страховика протягом строку дії договору страхування про будь-яку зміну обставин, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, та/або інших обставин, що впливають на розмір страхової премії за договором страхування (п. 2 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); в) неповідомлення страховика про настання події, що має ознаки страхового випадку, у порядку та строки,

визначені договором страхування (п. 3 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); г) невжиття страхувальником заходів для запобігання настанню страхового випадку та зменшення його наслідків (п. 4 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); г) невжиття страхувальником заходів для забезпечення страховика можливості скористатися правом вимоги до особи, винної у заподіянні збитків (п. 5 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); д) неповідомлення страхувальником страховика, при укладенні договору страхування ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та/або пенсійним забезпеченням, про наявність страхового інтересу, у тому числі стосовно застрахованої особи та/або вигодонабувача (в разі визначення такої особи у договорі страхування) (ч. 3 ст. 91 Закону України «Про страхування»); е) нездійснення страховиком страхової виплати у разі настання страхового випадку у передбачений договором строк (п. 1 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування»); є) несвоєчасне здійснення виплати викупної суми за договором страхування життя (п. 7 ч. 3 ст. 89 Закону України «Про страхування»); ж) невідшкодування страховиком у разі настання страхового випадку витрат, понесених страхувальником для запобігання настанню страхового випадку та зменшення наслідків страхового випадку, якщо це передбачено умовами договору страхування (п. 2 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування»); з) розголошення страховиком інформації, що становить таємницю страхування (п. 3 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування») тощо. Слід зазначити, що при укладенні договору особистого страхування військовослужбовців сторони можуть передбачити відповідальність за ті правопорушення, за які чинне законодавство не передбачає відповідальності.

Формою цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань особистого страхування військовослужбовців є відшкодування збитків, що застосовується, зокрема, у разі недотримання страховиком таємниці страхування, у разі невиконання вимоги негайного повідомлення про зміни страхового ризику тощо. За загальним правилом, розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводить кредитор (ст. 623 ЦК України). У будь-якому випадку розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, повинен визначатися з урахуванням конкретних обставин [5, с. 22].

Досить часто порушення договірного зобов'язання має наслідком не тільки відшкодування збитків, а й сплату неустойки, встановленої законом або договором. Так, відповідно до ч. 7 ст. 102 Закону України «Про страхування», у разі нездійснення страховиком страхової виплати відповідно до умов договору страхування або законодавства страховик

зобов'язаний сплатити неустойку (штраф, пеню) в розмірі, встановленому договором страхування або законом.

Одним із способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів в договірних зобов'язаннях особистого страхування військовослужбовців є також відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Так, згідно із п. 73 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування», розголошення таємниці страхування як сукупності інформації про клієнта та його фінансовий стан, яка стала відома страховику (перестраховику) або страховому посереднику у зв'язку з укладанням та/або виконанням договору страхування (перестраховання), може заподіяти матеріальну чи моральну шкоду такому клієнту, що підлягатиме відшкодуванню.

Важливо зазначити, що у сфері договірних страхових відносин, у тому числі у сфері особистого страхування військовослужбовців, праву однієї зі сторін визначати умови договору має відповідати обов'язок забезпечувати зрозумілість таких умов. Тобто, скажімо, нечітке визначення страховиком у змісті договору страхування порядку дій страхувальника у разі настання події, що має ознаки страхового випадку, у зв'язку з чим мало місце прострочення виконання страхувальником свого обов'язку, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування», щодо повідомлення страховика про настання події, що має ознаки страхового випадку, не може бути підставою для відмови у здійсненні страховиком страхової виплати. Більше того, за несвочасне здійснення страхової виплати, що стало наслідком саме недобросовісності страховика при визначенні умов договору страхування, страховик має нести майнову відповідальність, передбачену ст. 992 ЦК України, у вигляді сплати неустойки, розмір якої визначається умовами договору або законом.

У контексті забезпечення зрозумілості договірних умов особливого значення набувають переддоговірні відносини у сфері страхування, особливості яких передбачені ст. 85 Закону України «Про страхування». Так, до укладення договору страхування страховик (страховий посередник) на підставі отриманої від клієнта інформації зобов'язаний з'ясувати потреби та вимоги цього клієнта у страхуванні. Для цього страховик (страховий посередник) перед укладенням договору страхування життя надає клієнту безоплатну індивідуальну консультацію щодо умов страхових продуктів, що пропонуються, та рекомендації (пропозиції), який страховий продукт максимально відповідатиме вимогам та потребам клієнта у страхуванні. При укладенні договорів страхування за класами страхування іншими, ніж страхування життя, така індивідуальна консультація надається за рішенням страховика (страхового посередника) або на запит клієнта.

Крім цього, перед укладенням договору страхування життя страховик (страховий посередник) зобов'язаний отримати підтвердження клієнта у письмовій формі про ознайомлення з інформацією про страховий продукт та про те, що наданої інформації достатньо для прийняття ним усвідомленого рішення про укладення відповідного договору страхування.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність сторін у договірних відносинах особистого страхування військовослужбовців є системою приватноправових заходів впливу на страховика та страхувальника (а у певних випадках й третьої особи, на яку страховиком покладено виконання зобов'язання при перестрахованні), що проявляється через додаткові майнові обтяження, які покладаються у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням ними умов договору страхування.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

2. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n2384>.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text>.

5. Міловська Н. В. Договірна відповідальність сторін у зобов'язаннях зі страхування. *Юридична Україна*. 2017. № 2–3. С. 22.

СПОСОБИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ГОСПОДАРСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ

Романенко В. О.

*аспірант кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Право на участь в управлінні господарським товариством є фундаментальним елементом правового статусу учасника товариства. Воно забезпечує можливість впливу на ухвалення рішень, формування органів управління та контроль за діяльністю суб'єкта господарювання. Однак у визначених випадках це право може бути припинене, що має істотне значення як для самого учасника, чие право припинено, так і для функціонування товариства в цілому.

Актуальність теми зумовлена тим, що чинне законодавство України передбачає низку способів припинення права на участь в управлінні, однак не завжди забезпечує їх належну правову визначеність та узгодженість. Зростання кількості корпоративних спорів та зміни у правозастосовній практиці актуалізують необхідність комплексного аналізу як добровільних, так і примусових форм припинення зазначеного права.

Метою цієї доповіді є висвітлення основних способів припинення права на участь в управлінні господарським товариством на прикладі товариства з обмеженою відповідальністю, з урахуванням їх правової природи, підстав, механізмів реалізації та юридичних наслідків.

Основними джерелами правового регулювання прав учасників господарського товариства є Цивільний кодекс України, Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Закон України «Про акціонерні товариства». Оскільки найчастіше припинення прав учасника товариства відбувається з моменту державної реєстрації, важливим нормативно-правовим актом для аналізу в контексті цього питання є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Право на участь в управлінні господарським товариством є суб'єктивним цивільним правом. На думку В. Я. Погребняка, припинення суб'єктивного цивільного права необхідно визначити як абсолютне й остаточне завершення його існування як міри правової можливості, що належить особі та втілюється в процесі здійснення в поведінці такої особи, й настає в результаті вичерпування змісту такої

правової можливості в ході її здійснення або настання інших обставин, які не спричиняють його виникнення в повному або обмеженому обсязі в іншого суб'єкта [2, с. 51]. Варто відразу відзначити, що право на участь в господарському товаристві не може припинитись в результаті «вичерпування змісту правової можливості в ході її здійснення», проте може припинитись в інші способи, які й розглядаються в межах цієї доповіді.

1) Вихід учасника з товариства є добровільним та здебільшого відбувається за самостійним волевиявленням особи. Винятком є вихід учасника, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше відсотків, адже він може вийти з товариства за згодою інших учасників, якщо інше не передбачено статутом товариства.

Закон прямо передбачає момент припинення права особи на участь в управлінні товариством – з дня державної реєстрації його виходу. До прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» момент припинення корпоративних прав шляхом виходу учасника з товариства був предметом багатьох наукових дискусій. Л.В. Сіщук вказувала на такі основні моменти, з якими могла пов'язуватись дата виходу: 1) день подання заяви про вихід; 2) дата закінчення строку повідомлення товариства про вихід (три місяці); 3) день проведення загальних зборів, на яких розглядалося питання виходу учасника з товариства; 4) день державної реєстрації змін до установчих документів у ЄДР [4, с. 152]. Багато науковців та Пленум Вищого господарського суду України сходились на думці, що моментом виходу особи з товариства є дата закінчення строку повідомлення товариства про вихід [3, с. 83].

У результаті виходу з товариства право особи на участь в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю припиняється. У товариства виникає обов'язок виплатити колишньому учаснику вартість його частки.

2) Право на участь в управлінні господарським товариством припиняється також при виключенні учасника з товариства. Виключення з товариства схоже на вихід з товариства за наслідками (обидва регулюються ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), однак перше не є ні добровільним, ні самостійним. Виключення учасника з товариства є негативним наслідком неналежної поведінки учасника [1, с. 6], як-от недотримання положень локальних актів компанії або невиконання рішень органів управління товариством.

Однак підставою для виключення особи з товариства може бути не лише неналежна поведінка – законодавство дозволяє виключити учасника з товариства у разі, якщо спадкоємцем/ правонаступником не

подано заяву про вступ до товариства. Проте виникає запитання – кого виключаємо: колишнього (померлого/припиненого) учасника чи спадкоємця/ правонаступника. І. Ромащенко аналізував це положення закону та дійшов висновку про те, що «обидва способи тлумачення цієї статті Закону про ТОВ демонструють її змістовні недоліки» [3, с. 84–86].

За виключення учасника з товариства завжди голосують на загальних зборах. Момент припинення права особи на участь в управлінні товариством у разі виключення з товариства, як і при виході з товариства, з дня державної реєстрації його виходу.

3) Звернення стягнення на частку учасника товариства також тягне за собою наслідок у вигляді припинення права на участь в управлінні товариством. За своєю суттю звернення стягнення на частку це примусовий продаж частки на виконання виконавчого документа або відповідно до способу позасудового звернення стягнення за участю виконавця. Згідно з актуальними нормами законодавства, продавцем за договором купівлі-продажу частки в процедурі звернення стягнення на частку є саме виконавець. Ст. 22 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» регулює процедуру звернення стягнення на частку, проте не передбачає моменту припинення прав учасника. Вважаємо, що таким є день державної реєстрації зміни складу учасників.

4) На відміну від звернення стягнення на частку, відчуження частки у статутному капіталі товариства іншим учасникам товариства або третім особам є добровільним способом припинення права на участь в управлінні товариством. Також на протигагу зверненню стягнення на частку, яке виходячи зі свого призначення може бути лише оплатним, відчуження частки в статутному капіталі може бути як оплатним, так і безоплатним. Моментом припинення права на участь в управлінні товариством є день державної реєстрації зміни складу учасників товариства.

Визначення припинення суб'єктивного права, наведене на початку цієї доповіді, передбачає настання обставин, які не спричиняють виникнення права в повному або обмеженому обсязі в іншого суб'єкта. Вважаємо, що у результаті відчуження частки, як і звернення стягнення на частку, право на участь в управлінні товариством повністю припиняється у колишнього учасника товариства, та з'являється у нового власника частки у статутному капіталі товариства; переходить від особи до особи лише право на частку.

5) Право на участь в управлінні товариством безмовно припиняється в результаті смерті або припинення учасника товариства. Хоч законодавство безпосередньо не передбачає моменту припинення права у такий спосіб, цілком логічним є висновок про те, що таким моментом

є смерть фізичної особи [3, с. 84] або державна реєстрація припинення учасника-юридичної особи.

Норма ст. 23 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає подальшу долю частки в статутному капіталі та варіанти поведінки спадкоємця/ правонаступника. Однак право на участь в управлінні товариством, разом з іншими корпоративними правами, повністю припиняється і може виникнути в спадкоємця/ правонаступника за умови вступу останнього у товариство.

б) Припинення самого товариства також припиняє право його учасників на участь в управлінні, оскільки останнє тісно пов'язане з конкретним товариством. За таких обставин моментом припинення права на участь в управлінні товариством є державна реєстрація припинення товариства.

Отже, право на участь в управлінні господарським товариством може припинятися як у результаті волевиявлення самого учасника (вихід із товариства, відчуження частки), так і з підстав, не залежних від його волі (виключення учасника, припинення товариства, звернення стягнення на частку, смерть/припинення учасника). Як завжди, актуальним є удосконалення законодавчих положень щодо підстав і порядку припинення права на участь в управлінні, та наслідків такого для учасника і товариства.

Література:

1. Кравчук В. М. Припинення корпоративних відносин у господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 38 с.

2. Погребняк В. Я. Правова природа припинення суб'єктивного цивільного права. *Правові горизонти*. 2020. № 20 (33). С. 47–52. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/78550/1/Pogrebnyak_pravova_priroda.pdf (дата звернення: 06.05.2025).

3. Ромащенко І. Припинення корпоративних прав. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія Юридичні науки*. 2019. № 1 (102). С. 79–91. URL: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(102\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(102)08) (дата звернення: 10.05.2025).

4. Сіщук Л. В. Колізії у правовому регулюванні щодо визначення моменту виходу учасника з господарського товариства. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 15. С. 150–154.

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАЦІЙ З КРИПТОАКТИВАМИ

Синюта Р. Т.

*аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Операції з криптоактивами стають все більш поширеними не тільки серед фізичних, але й серед юридичних осіб. Разом з тим, вимоги, які законодавець покладає на фізичних та юридичних осіб щодо форми таких операцій, їх обліку, та наслідки недотримання таких вимог, є принципово різними. Відповідно, для юридичних осіб питання правильної класифікації операцій з криптоактивами постає особливо гостро.

Перша за все, спробуємо визначити, що означає «криптоактив». Національне законодавство такого визначення не містить. Цивільний кодекс України («**Цивільний кодекс**») передбачає поняття «цифрової речі», якою є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є, зокрема, віртуальні активи [1]. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» («**Закон про легалізацію**») дає визначення поняттю «віртуальний актив» – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [2].

В той же час, відповідно до європейського Регламенту про ринки криптоактивів («**МІСА**»): криптоактив – це цифрове визначення вартості чи права, що може передаватися чи зберігатися в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру чи подібної технології [3]. Це визначення подібне до визначення віртуального активу, проте не тотожне йому. Як бачимо, принципова різниця полягає у використанні технології розподіленого реєстру. В цій публікації вважаємо коректним користуватися поняттям «криптоактив» у розумінні МІСА.

Хоч Цивільний кодекс передбачає, що особливості правового режиму цифрових речей визначаються законом, такого закону поки немає. У зв'язку з цим, цивільний оборот криптоактивів в Україні відбувається певною мірою у правовому вакуумі. Разом з цим, Цивільний кодекс відносить цифрові речі (а, відповідно і криптоактиви)

до категорії «благ» [1]. Системний аналіз Кодексу свідчить про те, що мова йде саме про «нематеріальні блага», оскільки інших «благ» Кодекс не містить [1]. Такий підхід певною мірою вирішує питання класифікації правочинів з віртуальним активом та їх форми. Вони не відрізнятимуться від інших правочинів з нематеріальними благами/активами.

Проте такий підхід не враховує діджиталізацію економіки та причини, чому взагалі криптоактиви та транзакції з використанням технології розподіленого реєстру стають популярними. Глобалізація світової економіки, широке використання правочинів у цифровій формі, і, в той же час, необхідність підтвердити автентичність таких правочинів, всіляко сприяють пошуку відповідних ефективних інструментів. Одним із таких є використання електронного цифрового підпису. Він вирішує проблему автентифікації й укладення договору, але не забезпечує сам по собі проведення транзакції. Наприклад, у випадку грошового зобов'язання, таку транзакцію проводить посередник (банк чи інша фінансова установа) [4].

Натомість, криптоактив, як його визначає МІСА, працює з використанням технології розподіленого реєстру – інформаційного сховища, яке зберігає записи про транзакції та розповсюджується між вузлами мережі технології розподіленого реєстру і синхронізується між ними з використанням механізму консенсусу [3]. Іншими словами, інформація про транзакції ділиться між різними учасниками реєстру та зберігається ними без єдиного центру. Особа сама ініціює транзакції. Верифікація таких транзакцій проводиться учасниками розподіленого реєстру спільно, за допомогою наперед узгоджених правил, які й називають механізмом консенсусу. Відповідно, ключовою особливістю криптоактиву є те, що особа може здійснити з ним транзакцію без посередника.

МІСА визначає наступні категорії криптоактивів:

– «Токен, прив'язаний до активів» – криптоактив, який не є токеном електронних грошей, і який декларує підтримання стабільної вартості шляхом прив'язки до іншої вартості, права або їх комбінації, включно з однією чи декількома офіційними валютами.

– «Токен електронних грошей» – криптоактив, який декларує підтримання стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості однієї офіційної валюти.

– «Сервісний токен» – криптоактив, який призначений виключно для надання доступу до товару або послуги, що постачаються його емітентом [3].

Як бачимо, МІСА визначає саме криптоактиви, які можуть мати ту чи іншу прив'язку до звичних об'єктів цивільного обороту – грошей, речей, товарів та послуг.

Розпорядження таким токеном, по суті, означитиме розпорядження правом, яке цей токен посвідчує. Наприклад, відчуження сервісного токена фактично означає відчуження прав доступу до товару чи послуги, які такий токен надає.

Сутнісний підхід до оцінки такої транзакції дозволяє припустити, що, хоч і «на папері» відбувся перехід токєну, на практиці відбувся перехід саме наданих ним прав. Цей підхід підводить до наступної думки – чи варто взагалі сприймати відповідні криптоактиви як самостійні об'єкти цивільних прав чи блага, чи правильнішим буде вважати їх формою правочину щодо інших об'єктів цивільних прав.

На нашу думку, застосувавши сутнісний підхід, ми заповнимо вакуум у правовому регулюванні значної кількості криптоактивів шляхом застосування вже існуючого законодавства. Більш того, за цього підходу практично нівелюється ризик визнання правочинів з криптоактивами удаваними чи фіктивними, а також застосування до суб'єктів господарювання санкції за неправильне відображення операцій у звітності.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Верховна Рада України від 16.01.2003, № № 435-IV: станом на 09.04.2025. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення: 04.05.2025).

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України, Верховна Рада України від 06.12.2019, № 361-IX: станом на 09.01.2025. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. Ст. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#top> (дата звернення: 04.05.2025).

3. Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів та про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 та Директив 2013/36/ЄС та (ЄС) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng> (дата звернення: 04.05.2025).

4. Сатоші Н. Біткоїн: електронна пірингова система готівки. Bitcoin.org. 31.10.2008. URL: https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_uk.pdf (дата звернення: 04.05.2025).

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ
«ФІДУЦІАРНІ ОБОВ'ЯЗКИ», ЩО ВИНИКАЮТЬ
МІЖ ТОВАРИСТВОМ ТА ЙОГО ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ,
В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Ткачук І. О.

*аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Фідуціарні обов'язки посадових осіб товариства є важливим інструментом забезпечення ефективного корпоративного управління в Україні. В умовах подальшого реформування корпоративного законодавства, розбудови ринкової економіки та інтеграції до європейського правового середовища, особливого значення та актуальності набувають питання належного регулювання відносин довіри між товариством та його посадовими особами.

Правовий режим таких обов'язків характеризується комплексністю та багаторівневністю, що полягає у взаємодії норм корпоративного, договірної, цивільного та господарського права. З огляду на це, дослідження особливостей регулювання фідуціарних обов'язків в українському законодавстві має важливе значення для удосконалення механізмів корпоративного управління, запобігання зловживанням і захисту прав учасників господарських товариств.

Метою даних тез є огляд окремих аспектів правового режиму фідуціарних обов'язків посадових осіб товариства, аналіз основних проблем їх реалізації та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого і практичного забезпечення відповідних відносин.

Поняття «фідуціарні обов'язки» щодо членів наглядової ради товариства міститься у Кодексі корпоративного управління [1], затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку №118 від 12 березня 2020 року. Серед іншого, такі обов'язки включають в себе необхідність «сумлінно виконувати свої функції і дотримуватися принципу лояльності по відношенню до Компанії» [1, с. 16] та «бути поінформованими та обачними і діяти виключно в інтересах Компанії та її Акціонерів» [1, с. 16], що загалом відповідає вимогам щодо лояльного та дбайливого ставлення членів наглядової ради по відношенню до обсягу та змісту своєї функціональної відповідальності.

Єдина на даний час спроба законодавчого визначення поняття «фідуціарний обов'язок» в рамках українського законодавства містилась у п. 1.12 гл. 1 розд. 1 Методичних рекомендацій щодо вдосконалення

корпоративного управління в банках України [2]. Згідно із зазначеним документом «фідучіарний обов'язок – це обов'язок діяти якнайкраще в інтересах іншої особи. Керівник банку (фідучіар) зобов'язаний діяти з урахуванням інтересів банку (тобто всіх його акціонерів та клієнтів), а не з особистих (приватних) інтересів. Від фідучіара завжди вимагається діяти добросовісно та безпристрасно. Фідучіар повинен бути чесним і не повинен вести справи в такий спосіб, що надає йому необумовлені вигоди або завдає шкоди інтересам клієнтів або акціонерів» [2].

Як із цього приводу влучно зазначила Ганна Уразова, у законодавстві України містилось оціночне визначення фідучіарного обов'язку з акцентом на те, що фідучіар повинен діяти в інтересах юридичної особи, а не у власних. Окрім цього, законодавець у визначенні безпосередньо звертався до принципу добросовісності та опосередковано – лояльності, оскільки фідучіар повинен уникати конфлікту інтересів та діяти на користь юридичної особи. [3]. На нашу думку, до даної доктринальної оцінки вищенаведеного законодавчого положення слід відноситися як до аналізу базового рівня, оскільки, для цілісного відокремлення категорії добросовісності від лояльності необхідно, насамперед, розглядати діяльнісний феномен взаємодії відповідальних посадових осіб та інших акторів пов'язаних із юридичною особою (фізичні особи-учасники, службові особи, тощо) з точки зору дослідження телеологічного аспекту поведінкових мотивацій безпосередніх учасників такої взаємодії.

Як зазначає у своєму дослідженні Валентина Жорнокуй, «зважаючи на те, що в правопорядку України обов'язок лояльності та обов'язок турботливості прямо не закріплені в нормах права, змістовно їх ідея розкривається через основоположні принципи цивільного права і охоплюється категоріями розумності та добросовісності, які мають оціночний характер» [4, с. 26]. На нашу думку, слід погодитися із таким підходом, насамперед, зважаючи на його формально-юридичну практичність.

До загальних засад цивільного права належать, серед іншого, справедливість, добросовісність та розумність [5].

Загальні засади цивільного права відграють важливу роль у правозастосуванні. По-перше, за правилами заповнення прогалін, такі принципи можуть безпосередньо застосовуватись за відсутності норми, яка регулює певну ситуацію [5]. По-друге, у межах здійснення і захисту цивільних прав громадяни та юридичні особи можуть покликатися на загальні засади цивільного права.

Так, в контексті фідучіарних обов'язків, принцип добросовісності, поміж іншого, включає в себе неприпустимість зловживання правом та

вимогу щодо сумлінного здійснення своїх цивільних права та виконання цивільних обов'язків.

Фідуціарні обов'язки посадових осіб товариства є однією з основних гарантій добросовісного та ефективного управління корпоративними структурами в Україні. Вони базуються на принципах довіри, лояльності, обачності та пріоритету інтересів товариства над особистими інтересами посадових осіб. Особливістю правового режиму фідуціарних обов'язків є їх комплексний характер, що поєднує елементи договірної відповідальності, деліктних зобов'язань та корпоративних стандартів поведінки.

Варто зазначити, що національне законодавство України поступово наближається до міжнародних стандартів у сфері регулювання фідуціарних обов'язків. Проте на практиці все ще існують проблеми, пов'язані з невизначеністю змісту окремих обов'язків, що у свою чергу спричиняє складність доведення їх порушення, а також недостатню усталеність судової практики щодо притягнення посадових осіб до відповідальності за недотримання фідуціарних обов'язків.

Враховуючи вищевикладене, можна сформулювати такі основні пропозиції для удосконалення правового регулювання:

– чітке закріплення у законодавстві терміну «фідуціарні обов'язки» та подальшого переліку основних фідуціарних обов'язків посадових осіб товариств;

– розвиток практики корпоративного комплаєнсу та впровадження внутрішніх корпоративних кодексів етики.

Таким чином, вдосконалення правового режиму фідуціарних обов'язків є необхідною умовою для підвищення прозорості корпоративного управління, забезпечення стабільності господарської діяльності товариств та зміцнення інвестиційного клімату в Україні.

Література:

1. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10687172>.

2. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України: постанова Національного банку України від 28.03.2007 р. № 98. Втрата чинності від 03.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text>.

3. Уразова Г. О. Доктрина фідуціарних обов'язків у корпоративному праві крізь призму фідуціарних правовідносин і принципи справедливості, добросовісності, розумності та лояльності. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 158. С. 47–62. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.262242>.

4. Жорнокуй В. Розумність та добросовісність: світова практика застосування щодо відповідальності членів органів акціонерного товариства за його борги. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 2. С. 24–29.

5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Чернявська О. С.

*аспірантка Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

В умовах інтеграційних процесів в європейський правовий простір Україна вживає заходи, спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя, а також справедливого, своєчасного, неупередженого розгляду цивільних справ.

Варто зазначити, що за наслідками реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII було модернізовано інститути учасників судового процесу, доказів та доказування, зокрема змінено класифікацію груп учасників судового процесу, розширено перелік засобів доказування шляхом легального закріплення електронних доказів, висновку експерта у галузі права тощо.

Варто зауважити, що одним із пріоритетних напрямів оптимізації цивільного процесуального законодавства України та його адаптації до законодавства Європейського Союзу є удосконалення інституту учасників судового процесу, у тому числі процесуального статусу експерта.

Цивільний процесуальний статус експерта визначається Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII, Законом України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII та ін.

Із системного аналізу указаних нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що у законодавстві України є вживаними такі правові категорії як «експерт» та «судовий експерт».

У тлумачному словнику під поняттям «експерт» розуміється «фахівець у будь-якій галузі, що проводить експертизу та здатний на підставі своїх знань та досвіду надавати кваліфіковану консультацію» [1, с. 340].

Відповідно до ч. 1 ст. 72 ЦПК України експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи [2]. Законом України «Про судову експертизу» визначено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ст. 10) [3].

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. Судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ можуть залучатись до проведення експертиз за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом (ч. 3 ст. 10) [3].

Разом з тим, цивільним процесуальним законодавством України передбачено дві форми участі експерта, а саме експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи (ч. 2 ст. 72 ЦПК України). Права та обов'язки експерта у цивільному судочинстві закріплені у ст. 72 ЦПК України, ст. 12, 13 Закону України «Про судову експертизу».

Із системного аналізу ч. 3, 4 ст. 72 ЦПК України, ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» висновується, що експерт зобов'язаний: 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; 2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі; 4) з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності

заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції [2; 3].

У разі призначення експертизи судом, експерт не може відмовитись від надання висновку, окрім випадків коли:

- наданих на його запит матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані (ч. 8 ст. 72 ЦПК України);

- існують обставини для його відводу (самовідводу) (ст. 38 ЦПК України).

Експерт підлягає відводу за наявності як загальних підстав для відводу (самовідводу), зазначених у ст. 36 ЦПК України, так і спеціальних підстав, а саме, якщо: 1) він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи; 2) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань (ч. 2 ст. 38 ЦПК України).

При цьому із аналізу диспозиції ч. 1 ст. 39 ЦПК України можна дійти висновку, що за наявності підстав, зазначених у ст. 36, 38 ЦПК України, для експерта передбачений обов'язок заявити самовідвід, а не право. Щодо заяви експерта про відмову від надання висновку (ч. 8 ст. 72 ЦПК України) та заяви про відвід (ч. 3 ст. 39 ЦПК України), законодавцем встановлена вимога її вмотивованості.

Зміст ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» засвідчує, що основною відмінністю між судовими експертами (державних спеціалізованих установ та осіб, які не є працівниками державних спеціалізованих установ) та експертами (фахівцями) з відповідних галузей знань є внесення перших до Реєстру атестованих судових експертів – офіційної електронної бази даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта [3, 4].

У вказаному контексті варто зазначити, що на сьогодні переважне право на проведення експертизи надається тим експертам, яких віднесено до Реєстру атестованих судових експертів, зокрема саме фахівцям державних спеціалізованих установ, що створює високий рівень завантаженості відповідних експертів та дедалі частіше спричиняє несвоєчасне проведення дослідження та надання висновку.

Також одним із дискусійних аспектів у науці цивільного процесуального права є відповідальність експерта. Так, у ч. 7 ст. 102 ЦПК України вказано, що у висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від

виконання покладених на нього обов'язків [2]. Судовий експерт на підставах та в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності (ст. 14 Закону України «Про судову експертизу») [3].

Згідно з положеннями ч. 3, 4 ст. 108 ЦПК України експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей: 1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою; 2) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені цим Кодексом, та одержати письмовий дозвіл на його проведення.

У доктрині цивільного процесуального права висловлюється думка про необхідність законодавчого закріплення матеріальної відповідальності експерта за пошкодження або знищення об'єкта експертизи без відповідного дозволу суду [5]. Водночас, на практиці існують непоодинокі випадки, коли при огляді та дослідженні наданий об'єкт експертизи повністю чи частково знищується або його властивості змінюються, внаслідок непередбачуваних обставин та не з вини експерта. За таких обставин відповідальності експерта за завдану майнову шкоду має здійснюватися на загальних підставах, передбачених цивільним законодавством України. У цій площині варто підтримати думку В. С. Шапіро, що з урахуванням того, що у ЦК України передбачено загальні підстави відповідальності та відшкодування шкоди, які без винятку застосовуються і до дій експерта, було б недоцільним повторення в іншому законодавчому акті, а також закріплення норми матеріального права в процесуальному законодавстві [6, с. 27].

Принагідно зауважити, що в умовах наближення законодавства України до права Європейського Союзу, цивільний процесуальний статус експерта в контексті застосування ним спеціальних знань на рівні національних та міжнародних стандартів залишається недостатньо урегульованим. Зокрема, чинним законодавством не встановлено заборони щодо залучення іноземних експертів при проведенні експертиз у цивільних справах. Водночас, залучення іноземних осіб, які володіють спеціальними знаннями, необхідними для встановлення обставин справи, сприятиме підвищенню ефективності судочинства, і наразі актуалізується у судово-експертній діяльності країн ЄС. Однак, відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» при проведенні досліджень (крім судово-медичних та судово-

психіатричних) використовуються виключно методики, що підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [3], що унеможливило використання висновку залученого іноземного експерта як доказу у цивільному процесі. У зв'язку з цим вбачається за доцільне впровадження міжнародних (європейських) стандартів з питань регулювання статусу іноземного експерта на всіх етапах призначення та проведення експертизи.

У підсумку варто зазначити, що аналіз правового регулювання цивільного процесуального статусу експерта свідчить про необхідність подальшого удосконалення процесуальної форми цивільного судочинства у контексті відповідальності експерта, процедури залучення іноземних експертів, а також урахування у цій площині спільних стандартів цивільного процесу в ЄС.

Література:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/n347/mode/2up> (дата звернення: 10.05.2025).

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 у редакції від 13.08.2020 № 1618-IV. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

4. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 березня 2012 р. за № 484/20797. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

5. Васильєва-Шаламова Ж. В. Судова експертиза в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009, 244 с.

6. Шапіро В. С. Проблемні аспекти участі експерта в цивільному процесі: наукова стаття. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 13 (26). С. 24–28. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/72656/1/Shapiro_problemni_aspekty_uchasti.pdf.

НАПРЯМ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, СТОРОНОЮ ЯКИХ Є ПІДПРИЄМСТВА ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Мунтян С. О.

*аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

У сучасних умовах розвитку економіки України підприємства державного сектору залишаються важливими суб'єктами господарювання, які здійснюють свою діяльність як у конкурентному середовищі, так і в стратегічно важливих галузях, де присутність держави є обов'язковою. У зв'язку з цим, зростає актуальність дослідження правових форм участі таких підприємств у господарських правовідносинах, зокрема, у сфері зобов'язального права. Господарські зобов'язання є основним правовим механізмом реалізації взаємодії між суб'єктами господарювання та підприємствами державної форми власності, де останні виступають повноправними учасниками, але з урахуванням специфіки своєї правової природи, форм підпорядкування та виконання публічних функцій.

Особливого значення набуває класифікація господарських зобов'язань, у яких державні підприємства є стороною, оскільки це дає змогу чітко розмежувати майнові та організаційні правовідносини, а також з'ясувати специфіку їх правового регулювання, а в подальшому – визначити і особливості їх виконання.

Згідно з ч. 1 ст. 173 Господарського кодексу України господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1]. Проте, слід погодитись із зауваженням Л. В. Івченко та В. Ю. Харчук щодо

неточності наданого визначення, яке характеризує зобов'язання у господарському праві «як односторонній юридичний зв'язок, що виникає між його учасниками, оскільки акцентується увага виключно на праві кредитора одержати виконання та обов'язку боржника задовольнити право кредитора. В той же час, така пасивна поведінка кредитора не відповідає дійсній природі зобов'язання, оскільки з метою задоволення та захисту свого права, він наділений ще й можливістю вимагати від боржника виконання його обов'язку» [2, с. 54].

Визначення, що міститься у Господарському кодексі України, відокремлює такий вид зобов'язань, як господарські зобов'язання, шляхом уточнення сфери суспільних відносин – сфери господарювання, суб'єктного складу та дій, які можуть вчинятися у рамках цих зобов'язань [3, с. 90]. Спеціальний суб'єктний склад та характер зобов'язальних дій (господарських дій, зумовлених економічними цілями), дає можливість виділити в окрему групу господарські зобов'язання, де стороною виступають підприємства державної форми власності, поділивши їх на дві основні категорії – майново-господарські та організаційно-господарські, – за нормативним критерієм. Такий поділ зумовлений характером правовідносин, їх предметом та юридичними наслідками.

Відповідно до ч. 1 ст. 175 Господарського кодексу України майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1]. Особливості майново-господарських зобов'язань підприємств державного сектору полягають у тому, що вони виникають у процесі господарської діяльності та пов'язані з передачею, використанням або обміном майна на відплатній основі. Такі зобов'язання завжди мають двосторонній характер, тобто передбачають взаємне виконання майнових обов'язків: одна сторона, як правило, передає майно чи виконує роботу, а інша – сплачує відповідну компенсацію. На відміну від приватних суб'єктів, державні підприємства не є повноправними власниками майна, а лише розпоряджаються ним, що зумовлює необхідність погодження угод із органами управління (міністерствами, відомствами або Фондом державного майна України). Особливу роль у формуванні та виконанні зобов'язань відіграє фінансовий план підприємства, до якого включаються основні показники майново-господарської діяльності. Крім того, укладення таких договорів часто потребує прозорих процедур

закупівель, відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», та суворой звітності перед державними контролюючими органами.

Основними видами майново-господарських зобов'язань є: зобов'язання з купівлі-продажу (реалізації) товарів або іншого майна; зобов'язання з поставки продукції; зобов'язання з виконання робіт і надання послуг; орендні зобов'язання; зобов'язання щодо зберігання майна; кредитні та позикові зобов'язання; зобов'язання за договорами лізингу; зобов'язання за договорами комісії, доручення, агентування; зобов'язання з розрахунків, у тому числі за участю держави чи державного підприємства.

Згідно з ч. 1 ст. 176 Господарського кодексу України організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1].

Їхньою особливістю є те, що вони спрямовані не на передачу майна або виконання робіт, а на узгодження дій, координацію, планування, контроль та забезпечення ефективної взаємодії між суб'єктами господарювання. Такі зобов'язання часто оформлюються у вигляді приписів, погоджень, координаційних угод, актів внутрішнього планування чи рішень органів державної влади. Вони можуть стосуватися затвердження фінансових планів, погодження обсягів виробництва, розробки інвестиційних програм, передачі управлінських функцій тощо. Виконання організаційно-господарських зобов'язань, як правило, є обов'язковим відповідно до норм публічного права та внутрішніх регламентів, але не завжди підлягає прямому судовому захисту або примусовому виконанню як звичайні майнові зобов'язання.

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати: з участі підприємства в державних програмах, проектах, міжгалузевих угодах; з виконання актів управління, рішень уповноважених органів виконавчої влади (наприклад, наказів міністерств, рішень Кабінету Міністрів України, розпоряджень Фонду державного майна тощо); з укладення та виконання господарсько-управлінських договорів; із відносин щодо призначення, оцінювання або звільнення керівників підприємств; з погодження дій, звітності, участі в колегіальних або наглядових органах; із організації спільної діяльності, кооперації або участі в об'єднаннях (консорціумах, асоціаціях тощо) з іншими державними підприємствами; із реалізації контрольних та регуляторних функцій (ліцензування,

сертифікація, узгодження технічних умов); із зобов'язань щодо звітності, аудиту, внутрішнього контролю тощо.

Таким чином, підприємства державного сектору як суб'єкти господарювання активно беруть участь у різноманітних майново-господарських та організаційно-господарських зобов'язаннях, що регулюються положеннями Господарського кодексу України та численними спеціальними законодавчими актами. Такі зобов'язання охоплюють передачу майна, виконання робіт, надання послуг, а також координацію дій між суб'єктами господарювання задля досягнення стратегічних економічних цілей. Особливістю участі державних підприємств у цих зобов'язаннях є потреба у дотриманні обмежень щодо розпорядження державним майном, погодження фінансових планів та забезпечення прозорості використання бюджетних ресурсів. Особливості діяльності підприємств державного сектору не завжди враховуються в існуючій класифікації господарських зобов'язань, що ускладнює їх практичне застосування та створює правову невизначеність. Зазначене зумовлює потребу в удосконаленні законодавчих підходів до систематизації таких зобов'язань із урахуванням специфіки публічного елемента в їхній діяльності.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

2. Івченко Л. В., Харчук В. Ю. Зобов'язання підприємств як об'єкт обліку. *Розвиток бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф. (24 листопада 2017 р.; м. Київ) / Відпов. за вип. Ю. С. Бездушна. К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 52–56. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264477.pdf>

3. Господарське право України: підручник: у 2 ч. / Андрєєва О. Б., Гетманець О. П., Гришина І. І. та ін. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 368 с.

НАПРЯМ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТРУДОВІ ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ

Мірошник Б. Ю.

*аспірант кафедри цивільного, трудового права
та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна*

Соціально-економічні зміни життя українського народу, що спричинені війною, значно позначаються на стані дотримання прав і свобод громадян. Водночас на тлі кривавої війни на території України у європейських державах також відбувається актуалізація питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку із цим набуває актуальності питання не лише про шляхи і способи здійснення прав людини, а й переосмислення окремих прав у загальній системі прав людини. Не заперечуючи вагомості усіх прав та свобод людини і громадянина, все одно уникнути переосмислення змісту та пріоритетності тих прав, які забезпечують людині гідне життя й соціально-економічний розвиток суспільства не вийде. Значної уваги у цьому аспекті потребують соціальні та економічні права, де право на працю та низка інших трудових прав відіграють ключову роль у життєдіяльності людини.

Традиційно, «економічні права та свободи (поряд із соціальними) відносяться до групи прав та свобод другого покоління. Вони стали з'являтися «в результаті боротьби трудящих за покращення свого становища у капіталістичному суспільстві» (Б. Уестон). Права другого покоління, передусім економічні права та свободи, їх визнання, детермінація та конституційне закріплення є адекватною реакцією на кардинальні зміни у економічній системі суспільства та держави, є продуктом реалізації економічних законів та спродукованого ними науково-технічного розвитку. У демократичному суспільстві права людини розглядаються як найвища соціальна цінність, а їх забезпечення як головна функція держави [1, с. 7]. Отже, якщо виходити з того, що право на життя і свободу є первинним у цивілізованому суспільстві, то «соціальні права, включаючи право на працю, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту та житло, забезпечують мінімальний рівень життя,

необхідний для збереження гідності кожної людини. Згідно з міжнародними стандартами, такими як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, держави зобов'язані створювати умови для їхньої реалізації» [2, с. 43].

Такий підхід до соціальних, економічних (соціально-економічних), а з тим і до трудових прав демонструє нерозривність природних здібностей людини до праці із умовами її життєдіяльності. Держава своєю чергою, має зосередитись на тому, щоб створити умови для належної реалізації громадянами їхніх здібностей до праці. Це пояснюється тим, що саме через суспільно корисну працю відбувається процес створення людьми товарів, робіт та послуг придатних до споживання, і саме ці товари, роботи і послуги врешті-решт відображають рівень забезпеченості гідних умов життя.

Ще задовго до широкомасштабного вторгнення росії в Україну вітчизняні вчені констатували: «попри те, що Україна *de jure* входить як до універсальної, так і до європейської системи захисту прав людини, права людини ще не стали вирішальним чинником у внутрішній та зовнішній політиці України... Забезпечення прав і основних свобод людини ще не стало головним обов'язком держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а без цього Україна не зможе *de facto* увійти до міжнародної системи захисту прав людини» [3]. В сучасних умовах на фоні бойових дій та впровадження в Україні в умовах воєнного стану обмеження низки конституційних прав і свобод людини і громадянина, ситуація не поліпшилась. З упевненістю можна говорити, що стан дотримання соціально-економічних прав людини в Україні не відповідає міжнародним стандартам.

Попри те, що воєнний стан об'єктивно зумовлює необхідність перегляду обсягу здійснення прав і свобод громадянами держави, невинуватим, на наше переконання, є тотальне обмеження трудових прав і свобод працюючого населення. За своєю природою трудові права прямо пов'язані із правами соціальними, адже саме в процесі суспільно корисної праці відбувається формування, розподіл і використання грошових коштів отриманих в результаті праці. Фактично починаючи з віку працездатності громадянин закладає фундамент свого майбутнього життя у разі настання соціальних ризиків. Відповідно, якщо умови праці, зокрема через обмеження конституційних прав у сфері праці, є неприйнятними для громадянина, то й формування такого фундаменту «відкладається», а у разі настання соціального ризику ця проблема частково перекладається на державу.

«Соціально-економічні права визначені як можливості людини та громадянина у сфері власності, підприємництва, праці та відпочинку, соціального захисту, житлового забезпечення та охорони здоров'я, що

мають за мету створення умов для належного розпорядження особою власністю і працею та захист тих хто опинився в складній життєвій ситуації, як з боку держави, так і з боку суспільства» [4, с. 7]. Погоджуючись з даною тезою зазначимо, що здібності людини до праці виступають рушійною силою соціально-економічного розвитку суспільства, і незважаючи на виклики воєнного стану не можна вдаватись до обмеження трудових прав. Нинішня війна також показала, що демократичні держави світу одним зі способів допомоги українському народу бачать не тільки можливість надання «тимчасового захисту» на території своїх держав, а й надання права на працю українцям без додаткових дозвільних процедур. Цей приклад показує, що поряд із цінністю людського життя, життя пов'язане з працею акумулює зусилля людини до гідного життя, і держава у цьому сенсі повинна лише створити умови для вільної реалізації людиною її здібностей до праці.

«В умовах збройної агресії рф проти України цифровий простір набув стратегічного значення, оскільки використовується не лише для реалізації прав і свобод, а й як платформа для інформаційної війни, кібератак і маніпуляцій, спрямованих на піддрив демократичних засад. Правова адаптація прав людини до цифрової реальності вимагає глибокого теоретичного осмислення їхньої трансформації та розроблення ефективних правових механізмів їхнього захисту» [5]. Не стала виключенням і трудова сфера суспільних відносин щодо поширення цифрового простору, вже сьогодні сучасні досягнення науки і техніки зробили можливими віддалену роботу, дистанційну роботу. Процес праці урізноманітнівся можливостями проведення он-лайн заходів та групової комунікації в месенджерах тощо. Водночас, використання телекомунікацій та інтернет-технологій несе й нові ризики пов'язані кібератаками та перериванням каналів зв'язку у процесі праці, як процесу єдиної колективної роботи.

Висновки. Трудові права, як складова соціальних та економічних права людини і громадянина на початку XXI сторіччя демонструють свою нерозривність з правом на життя та свободу, і саме реалізація здібностей людини до праці, як правило, визначає якість її життя та можливість жити гідно. Цифровізація суспільного життя відкрила перед нами нові можливості у сфері праці, проте, цифровий простір несе у собі й низку ризиків, зокрема й щодо диверсій та зривів процесів колективної праці із застосуванням інтернет-технологій. І водночас вільний рух робочої сили у поєднанні з сучасними досягненнями науки і техніки й цифрової трансформації суспільства вимагають від держав не лише укріплення верховенства права у сфері праці, а й перегляду існуючих стандартів у сфері праці, зокрема щодо можливостей обмеження

соціально-економічних прав людини і громадянина у кризових для держави умовах (надзвичайний або воєнний стан). В Україні доцільно, продовжити дискусію щодо обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, закріплених у ст. ст. 43, 44 Конституції України на користь відмови від обмеження таких прав на період воєнного стану.

Література:

1. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. ... дис. к.ю.н., спец.: 12.00.02. Одеса, 2005. 20 с.
2. Мадалиць В. В. Соціальна функція держави та права людини: механізми захисту в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 41–47.
3. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. *Український часопис міжнародного права*. 2004. № 3. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149239985.pdf>
4. Веприцький Р. С. Правове регулювання захисту соціально-економічних прав людини в сфері праці: дис. к.ю.н., спец.: 12.00.05. Харків, 2008. 184 с.
5. Сосула О. О., Лаврик Я. М. Теоретичне осмислення прав людини в епоху діджиталізації. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/139/79>.

НАПРЯМ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, АГРАРНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДАЖУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Волохов О. С.

*кандидат юридичних наук,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Наразі наша держава потребує стабільного залучення інвестицій для підтримки економіки у воєнний час, а також для забезпечення післявоєнного відновлення, яке, сподіваємось, розпочнеться у найближчій перспективі. Актуальним є розвиток співпраці між державою, міжнародними інституціями та приватними інвесторами для створення стійких інвестиційних моделей у аграрному секторі. Проте нестабільність законодавства, що стосується землекористування та права власності на землю, а також численні зміни у земельному законодавстві та регуляторній політиці створюють невизначеність, яка відлякує інвесторів від здійснення довгострокових вкладень. Відсутність чітких правил та гарантій правової захищеності обмежує можливості для стабільного розвитку аграрних підприємств, що потребують впевненості в умовах ринку для залучення значних інвестицій [1, с. 60].

Дійсно, існуючі проблеми правового регулювання права власності на землі та особливо землі сільськогосподарського призначення зумовлюють низьку активність інвесторів у цій сфері. Окремим питанням є заборона передбачена у статті 130 Земельного кодексу України (надалі – ЗК України) іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення, а також імперативна норма передбачена у частині 5 статті 22 ЗК України, згідно якої землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватися у власність іноземцям та особам без громадянства. Попри загрозу концентрації земель у іноземних аграрних компаній, публічний інтерес

цієї заборони полягає у триваючому пошуку більш жорстких моделей земельно-правового устрою із широкими повноваженнями відповідних державних контролюючих органів [2, с. 178].

В контексті обраної теми дослідження нас цікавить ефективність законодавства про продаж земель сільськогосподарського призначення насамперед юридичним особам, які є резидентами України, залучають та здійснюють інвестиції у вітчизняний АПК.

Так, відповідно до статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Умови щодо набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами передбачені ЗК України. Більше прав і свобод, гарантованих Конституцією України, юридичні особи отримали починаючи з 01.07.2021, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», яким було сформовано законодавче поле для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Так, відповідно до статті 130 ЗК України набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть:

- громадяни України;
- юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади;
- територіальні громади;
- держава [3].

Відкривши ринок землі сільськогосподарського призначення для юридичних осіб, перед законодавцем постало одразу два складних питання:

1. Забезпечення переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення для юридичних осіб, які її орендували чи здійснювали розробку надр, адже до 01.01.2024 р. юридичні особи не мали можливості набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

2. Створення прозорих та дієвих механізмів для продажу та використання державних та комунальних земель сільськогосподарського призначення, особливо тих, що належать державним та комунальним підприємствам тощо.

Попри певні складнощі у забезпеченні правового регулювання, законодавець приділив достатньо уваги переважному праву купівлі

земельної ділянки сільськогосподарського призначення, детально визначивши його правовий режим та суб'єктний склад. Зокрема, відповідно до частини 1 статті 130-1 ЗК України переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають такі суб'єкти:

а) у першу чергу – особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення;

б) у другу чергу – орендар земельної ділянки.

Значно складнішим стало питання пошуку механізмів для продажу та використання державних земель сільськогосподарського призначення, адже державні та комунальні підприємства, які є найбільшими її власниками, зазвичай є збитковими та мають значні борги перед контрагентами. Для використання цієї групи земель було створено Земельний банк, який використовує механізм оренди з наступною передачею в суборенду землі сільськогосподарського призначення за результатами проведених аукціонів. При цьому згідно частини 1 статті 134 ЗК України земельні ділянки державної чи комунальної власності продаються або передаються в користування (оренду, суперфіцій, емфітевзис) окремими лотами на конкурентних засадах (на земельних торгах). Хоча для оренди було створено Земельний банк, жодних спеціалізованих установ для продажу державних земель наразі створено не було. Наприклад, з метою врегулювання ринку землі у Франції була створена Агенція з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій (SAFER). Для економічного стимулювання купівлі земель, було передбачено, що у разі купівлі земельної ділянки через SAFER покупець звільняється від сплати податку. В іншому випадку трансакції з придбання земель оподатковуються на загальних підставах [2, с. 177].

Цікавим питанням є набуття права власності на землю благодійними та неприбутковими організаціями. Так, частина 1 статті 82 ЗК України передбачає, що юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності. Згідно статті 1 ЗУ «Про підприємництво», визначено, що підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [4]. У абз. 3. п. 1 статті 1 ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» міститься наступне визначення: благодійна організація – це юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну

діяльність в одній чи кількох сферах, визначених Законом, як основну мету її діяльності. При цьому, абз. 2 п. 1 статті 1 цього ж Закону визначає благодійну діяльність, як добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [5].

Тлумачення норм ЗК України та ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» вказує на фактичну неможливість володіння земельними ділянками неприбутковими організаціями, хоча прямої заборони на це немає. Ймовірно частина 1 статті 82 ЗК України потребує змін, зокрема, конструкцію «для здійснення підприємницької діяльності» варто замінити конструкцією «та використовувати їх за цільовим призначенням». Адже неприбуткові організації можуть набувати у власність земельні ділянки для різних потреб, у тому числі рекреаційних, оздоровчих тощо і така невизначеність ЗК України не відповідає ані публічному інтересу, ні потребам відновлення та відбудови держави.

Отже, відкриття державою ринку земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб не передбачало одночасного створення ефективних механізмів продажу таких земель державної та комунальної власності юридичним особам резидентам України. Як наслідок ринок землі в Україні важко назвати достатньо прозорим та відкритим для потенційного інвестора. Логічним кроком має бути створення спеціалізованої установи для продажу державних і комунальних земель та формування чітких правил щодо її оцінки та використання. Наразі юридичні особи мають право отримувати у власність землі сільськогосподарського призначення та землі іншого цільового призначення виключно для здійснення підприємницької діяльності, що суперечить меті благодійної діяльності неприбуткових організацій та створює певну правову невизначеність, а отже положення частини 1 статті 82 ЗК України потребує змін.

Література:

1. Сахно А. А., Заремба О. Є. Інвестиції в земельні ресурси як фактор розвитку аграрного сектору. *Економічна наука*. 2024. № 22. С. 56–63. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/download/4995/5039/11383>.

2. Гоштинар С. Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку землі та можливості його адаптації в Україні при розгляді питання про скасування мораторію на продаж землі. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2020. № 3. С. 174–178. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/44.pdf.

3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

4. Про підприємництво: Закон України від 07 лютого 1991 року № 698-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.

5. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

НАПРЯМ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПОВІДОМЛЕННЯ СТОРІН ПРО ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА ЗВЕРНЕННЯМ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ

Чайка В. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна*

Ухвала адміністративного суду про відкриття провадження у справі є важливим процесуальним документом, який засвідчує факт початку розгляду судом податкового спору, що виник між податковим органом і платником податків. Зазначений документ дає можливість платнику податків вчасно підготуватись до судового процесу та уникнути автоматичного стягнення державою сум податкового зобов'язання до моменту ухвалення судом остаточного рішення. Таким чином, ухвала про відкриття провадження є своєрідною процесуально-правовою гарантією захисту платника податків від незаконних рішень, дій чи бездіяльності податкового органу. Водночас цей принцип діє і в зворотню сторону, тобто коли платник податків ініціює судовий розгляд податкового спору, орган Державної податкової служби (далі – ДПС) теж, як сторона у судовому процесі, має свої процесуальні права, а отже мусить бути повідомлений судом про дату, час, місце та інші деталі розгляду справи.

Забігаючи наперед, зазначимо, що якщо адміністративний суд скасовує податкове повідомлення-рішення органу ДПС – сума податку не підлягає сплаті; і навпаки – якщо суд підтверджує податкове повідомлення-рішення, то сума вважається узгодженою між податковим органом і платником з моменту набрання судовим рішенням законної сили. Утім, загальновідомо, що у платника податків є можливість оскаржити рішення адміністративного суду І інстанції в апеляційному та касаційному порядку згідно з чинним законодавством.

Згідно з ч. 1 ст. 286 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) у справах за зверненням податкових і митних органів «щодо подання позовної заяви та про дату, час і місце розгляду справи суд негайно повідомляє відповідача та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки до електронного кабінету, а за його

відсутності – кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку» [1]. У ч. 2 зазначеної статті вказано, що «учасник справи вважається повідомленим належним чином про дату, час та місце розгляду справи, ..., з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, про що останній робить відмітку у матеріалах справи, та (або) з моменту оприлюднення судом на веб-порталі судової влади України відповідної ухвали про відкриття провадження у справі, дату, час та місце судового розгляду» [1].

У зв'язку з зазначеним вище, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на питанні повідомлення належним чином учасників справи (податкового спору) про її розгляд. Аналізуючи зміст ч. 2 ст. 268 КАСУ [1] доходимо висновку, що під повідомленням належним чином учасників про розгляд справи законодавець вважає момент *направлення* такого повідомлення або момент оприлюднення відповідної інформації на офіційному сайті судової влади. Деталізуючи свою позицію у ч. 3 ст. 268 КАСУ [1], законодавець регламентує, що «неприбуття у судові засідання учасника справи, повідомленого відповідно до положень цієї статті, не перешкоджає розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій» [1].

Такий підхід, на наш погляд, є занадто формалізованим і не достатньо сприяє забезпеченню реалізації юридичних гарантій прав і законних інтересів платників податків. Логічним, а також обґрунтованим з правових позицій виглядає те, що якщо податковий орган ініціює судові провадження щодо платника податків, який є відповідачем у справі, то такий платник має законне право знати, що проти нього ініційовано судовий процес з боку суб'єкта владних повноважень. Для відповідача поінформованість про участь у справі має істотне значення, тому що дає можливість підготувати необхідні матеріали справи, взяти очно участь у судовому засіданні, а значить – реалізувати своє процесуальне право на захист в адміністративному суді належним чином.

На нашу думку, більш справедливим щодо платників податків було би під поняттям «повідомлення належним чином» вважати не момент *відправлення* повідомлення судовим працівником або оприлюднення такого повідомлення на сайті (оскільки за таких умов невідомо, чи особа отримала повідомлення і чи ознайомена з його змістом), а момент *доручення* такого повідомлення стороні-відповідачу.

Так, якщо звернутися до зарубіжної законодавчо-судової практики у вказаному питанні, то можна побачити, що, наприклад, у рішенні Воеводського адміністративного суду (тобто адміністративного суду першої інстанції) у м. Жешув (Польща) № II SA/Rz 563/14 від 10.07.2014 р. склад суду у кількості трьох суддів зазначив, що «умовою належного відкриття провадження в адміністративному суді є *доручення*

стороні повідомлення про відкриття провадження та іншої кореспонденції, вказаної у ст.ст. 40-49 Адміністративно-процесуального кодексу» [2].

На істотне значення факту вручення особі повідомлення від органу публічної адміністрації про відкриття провадження у справі звертає увагу і наукова спільнота Польщі. Зокрема, Д. Хамерлак і М. Древняни стверджують, що «для відкриття провадження у справі належним чином необхідним є офіційне повідомлення про такий факт сторін провадження. Не доставлення стороні повідомлення про відкриття провадження означає, що воно не відкрито належним чином ... Відсутність факту доставки стороні ухвали про відкриття провадження у справі призводить до того, що провадження не розпочато, а всі процесуальні дії, вчинені у цей час (з боку суб'єкта владних повноважень – прим. автора), не створюють правових наслідків» [3, с. 91].

Адам Брудка зауважує, що наслідком вручення (доставки) повідомлення про відкриття провадження у справі неналежним чином може бути не лише порушення принципу участі сторін у розгляді справи, а й пропуск стороною, щодо якої ініційовано провадження, строків на оскарження [4, с. 9].

Виходячи з зазначеного, важливим, на нашу думку, у повідомленні сторін про відкриття провадження у справі є не момент відправлення судовим працівником такого повідомлення, як це на сьогодні врегульовано ст. 268 КАСУ [1]), а факт доставлення повідомлення і доведення до відома сторін про початок розгляду справи.

Таким чином, сторонам має бути забезпечена реальна, а не формальна можливість брати участь у справі шляхом закріплення юридичних гарантій щодо вручення повідомлення чи доведення до відома інформації, що міститься в такому повідомленні, іншим способом. На наш погляд, уточнення законодавцем у статті 268 Кодексу адміністративного судочинства України поняття «повідомлення належним чином про дату, час та місце розгляду справи» зміцнить правові гарантії реалізації процесуальних прав і законних інтересів в адміністративному судочинстві для обох сторін податкового спору – як платників податків, так і податкових органів.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 11.05.2025 р.).
2. Wyrok Wojewódzki Sąd Administracyjny w Rzeszowie II SA/Rz 563/14 2014-07-10. URL: <https://lexlege.pl/orzeczenie/18237/ii-sa-rz-563->

14-wyrok-wojewodzki-sad-administracyjny-w-rzeszowie/ (дата звернення: 11.05.2025 р.).

3. Hamerlak D., Drewniany M. Fikcja prawna doręczenia w postępowaniu administracyjnym prowadzonym przez organy publiczne. *Zeszyty Naukowe WSFiP*. 2014. № 2. S. 75–93.

4. Bródka A. Praktyczne problemy doręczeń w postępowaniu administracyjnym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*. 2022. Vol. 69. № 1. S. 7–22.

ПРАВО ДОСТУПУ ДО СУДУ У КОНТЕКСТІ СТАТТІ 170 КАС УКРАЇНИ

Рой О. В.

*кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
адвокат, помічник-консультант народного депутата України,
консультант Комітету Верховної Ради України з питань соціальної
політики та захисту прав ветеранів
м. Київ, Україна*

Судова влада, як одна із гілок влади існує для забезпечення системи стримання-противаг, та є одним із способів захисту прав фізичних чи юридичних осіб від протиправних діянь чи рішень суб'єктів владних повноважень.

Наукові дослідження у сфері адміністративного права та процесу здійснювали такі вчені-адміністративісти та практики, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, Л. Є. Кисіль, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломoeць, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, Я. С. Рябченко, М. І. Смокович, В. П. Тимошук та інші.

Актуальність теми наукового дослідження викликана частими змінами до процесуального і матеріального законодавства, неоднаковою судовою практикою.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Конституція України передбачає принцип за яким жоден правовий акт суб'єкта владних повноважень не може бути виведений з під контролю судової влади. Натомість, не кожне рішення чи діяння

суб'єкту владних повноважень може бути предметом оскарження в адміністративному суді.

Кодекс адміністративного судочинства України (надалі – КАС України) встановлює порядок оскарження та процесуальні вимоги до позовних заяв, розгляд справи та інше.

Слід акцентувати увагу на положеннях ст. 160 КАС України, що із загальними положеннями містить вимогу у п. 9 ч. 5 ст. 160 про необхідність зазначення у позовній заяві обґрунтування порушення оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю прав, свобод, інтересів позивача [2].

Згідно із п. 1 ч. 1 ст. 170 КАС України суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо: позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства [2]. Аналогічні зобов'язальні вимоги КАС України для суду містяться щодо апеляційного – у ст. 299, та касаційного – у ст. 333 оскарження.

Великою Палатою Верховного Суду у справі №9901/798/18 (справа про визнання протиправними та нечинними указів Президента України) зазначено, що спірні укази не породжують для позивача жодних прав та обов'язків, що відповідно не надає позивачу права на захист, а саме: права на звернення до суду із цим адміністративним позовом. Крім того, зроблено важливий висновок, що поняття «спір, який не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства» слід тлумачити в більш широкому значенні, тобто як поняття, що стосується тих спорів, які не підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства, так і тих, які взагалі не підлягають судовому розгляду, а тому суд першої інстанції правомірно не роз'яснив позивачу, до суду якої юрисдикції він має звертатися з таким позовом [3].

Відтак, важливим є обґрунтування які саме права, свободи чи інтереси позивача були порушені рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідача із посиланням, задля уникнення залишення позовної заяви без руху та подальшої відмови у відкритті.

Щодо апеляційного оскарження вищими судовими інстанціями зроблені висновки, що відмова у відкритті апеляційного провадження, у зв'язку з пропуском строку відповідає принципу юридичної визначеності та не порушує право на судовий захист, якщо скажник не навів належних доказів поважності причин пропуску [4]. Проте, відмова у відкритті апеляційного провадження без належного вручення рішення є порушенням цього права [5].

Відповідні норми процесуального права можуть бути використані для обмеження доступу до судочинства. Натомість, нами вказується, що чинне законодавство встановлює як підставу притягнення судді до відповідальності з підстав умисного або внаслідок недбалості незаконної

відмови в доступі до правосуддя (пп. А п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [6].

На основі вищевикладеного слід зробити висновок, що право до доступу до суду не є абсолютним, а положення ст. 55 Конституції України мають розглядатися із врахуванням положень процесуального законодавства України. У свою чергу, науковій спільноті та законодавцеві слід розглянути питання про розробку та встановлення інших чітких процесуальних фільтрів для звернення до суду, дотримуючись ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Натомість підвищення рівня функціонування судової системи та гармонізації законодавства України до вимог ЄС буде предметом подальших наукових пошуків.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 06.05.2025).

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 06.05.2025).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.02.2019 у справі №9901/798/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80364151> (дата звернення 07.05.2025).

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного адміністративного суду від 28.01.2025 у справі № 460/22384/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124717825> (дата звернення 07.05.2025).

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного адміністративного суду від 02.10.2024 у справі № 260/4277/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122039391> (дата звернення 07.05.2025).

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n1136> (дата звернення 07.05.2025).

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Черкунов О. В.

*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, України*

Адміністративно-правовий статус посадових осіб митних органів України потребує оновлення з урахуванням викликів сьогодення – воєнного стану, реформи публічної служби та євроінтеграційного курсу України. На практиці спостерігається невизначеність з елементами правового дуалізму між законодавчим визначенням статусу митників і фактичними умовами їхньої служби, що полягає у невизначеності повноважень та відсутності єдиних кваліфікаційних вимог в системі митних органів.

У науковій літературі посадова особа – це громадянин, який професійно виконує управлінські функції, має хоча б мінімум державно-владних повноважень, спеціальний юридичний статус і офіційні атрибути посади [1, с. 29], організовує роботу підлеглих і відповідає за її результат [2, с. 27–30], уповноважена приймати обов’язкові правові акти та несе підвищену юридичну відповідальність [3, с. 60].

Посадова особа здійснює юридично значимі управлінські дії, які змінюють правовідносини, а також виконує функції представника органу влади щодо реалізації його рішень [4, с. 46], займає посаду відповідно до нормативних актів, виконує організаційно-розпорядницькі функції та має право вчиняти дії, що призводять до юридичних наслідків, несучи відповідальність за їх результати [5, с. 40–41]. Крім того, така особа може управляти організаційною структурою та представляти її інтереси у зовнішніх відносинах, маючи відповідні владні повноваження [6, с. 409].

Відповідно до Митного кодексу України посадовими особами митних органів є працівники, які виконують визначені законом функції та забезпечують організаційну і технічну підтримку діяльності митних органів України (ст. 569 МКУ). Вони мають статус державних службовців і беруть участь у реалізації митної політики, зокрема: контролюють дотримання митного законодавства, запобігають його порушенням, сприяють зовнішній торгівлі та спрощенню процедур,

здійснюють митний контроль, справляння платежів, валютний контроль, захист інтелектуальної власності, боротьбу з контрабандою, ведення митної статистики, міжнародну співпрацю та цифровізацію митних органів [7].

На нашу думку, посадова особа митного органу – це працівник, який на постійній або тимчасовій основі обіймає посаду в системі митних органів України, наділений державою правом виконання функцій держави: управлінських, контрольних, дозвільних та розпорядчих в межах компетенції, має публічно-правовий статус, спеціальні службові повноваження і несе підвищену юридичну відповідальність за їх реалізацію. Така особа забезпечує виконання завдань та функцій митної справи, діє в інтересах держави, реалізує владні повноваження у сфері зовнішньоекономічної політики та митного регулювання, і виступає уповноваженим представником органу влади у відносинах з громадянами, підприємствами, іншими державними органами.

Адміністративно-правовий статус посадових осіб митних органів України не може обмежуватись лише загальним визначенням у законі. Його реальне наповнення формується через конкретні механізми – насамперед через контрактну модель проходження служби, чітко виписані профілі посад, систему митних компетенцій і зрозумілий порядок оцінювання результатів. Інакше кажучи, статус митника – це не просто формальна приналежність до державної служби, а визначений набір повноважень, обов'язків і відповідальності, який має бути зафіксований у контракті з урахуванням рівня посади, професійних вимог і компетенцій. Крім того, важливо, щоб цей статус був динамічним – передбачав чіткі завдання, вимірювані результати (відповідно до критеріїв PACES) та можливість коригування умов проходження служби залежно від змін у роботі митних органів чи зовнішніх обставин. Практика показує, що саме така модель – коли кожен службовець має зрозумілі орієнтири, інструменти для досягнення результату й несе відповідальність за свою роботу – дозволяє не тільки підвищити ефективність митної служби, а й відновити довіру до неї в умовах війни, реформ і складного міжнародного контексту.

Оновлення адміністративно-правового статусу посадових осіб митних органів повинно бути не лише реакцією на внутрішні виклики – війну, реформу державної служби чи адаптацію до європейського законодавства – а й відповіддю на загрози, що мають транснаціональний характер. Розширення функцій митниці в умовах гібридної війни, тінізації економіки та фінансових злочинів посилює потребу в тому, щоб статус митника охоплював і здатність ефективно реагувати на складні схеми незаконного переміщення капіталів, фіктивного експорту, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

В умовах, коли фінансові розслідування визнані європейськими та міжнародними інституціями (FATF, GRECO, MONEYVAL) одним із ключових інструментів протидії корупції та організованій злочинності, митна служба має виступати не лише виконавцем процедур, а повноцінним суб'єктом безпекової політики держави. Це, своєю чергою, вимагає підвищення професійних стандартів, зокрема – введення профільної підготовки з фінансового аналізу, роботи з транскордонними транзакціями, взаємодії з міжнародними базами даних і вміння працювати з доказовими джерелами у фінансових правопорушеннях.

Таким чином, адміністративно-правовий статус посадової особи митного органу має бути комплексним і адаптивним, містити у собі не лише управлінсько-розпорядчі повноваження, а й фахову готовність до участі у виявленні кримінальних фінансових схем, забезпеченні міжнародної співпраці та захисті фінансової безпеки України. Це виводить митника на новий рівень – як посадовця, відповідального не лише за контроль вантажу, а й за прозорість економіки та стійкість держави в умовах гібридних загроз.

З огляду на виклики, з якими стикаються митні органи, надання посадовим особам додаткових повноважень для здійснення оперативно-розшукової діяльності виглядає обґрунтованим кроком. Але така ініціатива має супроводжуватись чітким нормативним регулюванням, прозорими процедурами, запобіжниками від зловживань і належною підготовкою персоналу. Мета – не в розширенні інструментів заради формального посилення, а у забезпеченні спроможності митної служби реально реагувати на складні виклики фінансової безпеки та транснаціональної економічної злочинності.

У підсумку, для ефективного оновлення адміністративно-правового статусу митника важливо мислити не категоріями вузької спеціалізації, а системно: виходити з реальних завдань, функцій і ризиків, що стоять перед митною службою. Лише в такому підході – через баланс між повноваженнями й відповідальністю, професійністю й довірою – можна закласти основу сучасної, сильної та легітимної моделі публічної служби в митних органах України.

Література:

1. Петришин О. В. Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація. Київ: УНКВО, 1990. 76 с.
2. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник. Харків: Консум, 1995. 480 с.
3. Павленко П. І. Правовий статус службовця органів внутрішніх справ: проблеми загальної теорії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Донецьк, 2003. 164 с.

4. Старцев О. В. Адміністративно-правове регулювання відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 220 с.

5. Іллічів М. О. Адміністративно-правове становище посадової особи органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. 173 с.

6. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

7. Митний кодекс України: Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313>.

НОВЕЛИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

Зарічанський Г. В.

*аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Зростання популярності та поширення віртуальних активів у глобальній економіці створює нові виклики для урядів країн, в тому числі і для України. Віртуальні активи, до яких належать криптовалюти, токени, та інші цифрові ресурси, стали важливими фінансовими інструментами, які використовуються не тільки для інвестицій, а й для здійснення різноманітних операцій у межах економіки. Водночас ці технології ставлять перед державами низку складних питань, пов'язаних з їх правовим статусом, регулюванням, а також оподаткуванням операцій з ними.

В Україні процес врегулювання обігу віртуальних активів був ініційований ще в 2018 році, коли з'явилася потреба в створенні правової основи для регулювання цієї сфери. Проте, питання законодавчого врегулювання операцій з віртуальними активами залишається актуальним і сьогодні, оскільки відсутність єдиного розуміння їх правової природи, динамічний розвиток технологій та глобальна природа таких активів потребують відповідних змін у податковій політиці [1].

Одним з перших кроків на шляху до належного законодавчого врегулювання стало внесення змін до Податкового кодексу України, які

б стосувалися особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. До 2023 року Україна не мала чіткої правової основи для ефективного регулювання таких операцій, що призводило до численних прогалин у податковому законодавстві, а також до невизначеності щодо методів оподаткування. Ситуація ускладнювалась відсутністю єдиного підходу до визначення, чи є віртуальні активи товаром, фінансовим інструментом чи іншим типом активів. У різних країнах світу вже існували різні підходи до регулювання цієї сфери, що ще більше актуалізувало завдання для України.

З огляду на це, 27 грудня 2023 року уряд України затвердив Національну стратегію доходів на 2024–2030 роки, яка стала основою для подальших змін у податковій політиці. Одним із головних завдань, яке ставилося перед цим документом, було створення ефективної правової основи для регулювання обігу віртуальних активів. У стратегічних цілях було окреслено необхідність проведення аналізу можливих варіантів оподаткування операцій з віртуальними активами, а також узгодження цих підходів з міжнародними стандартами, зокрема з ЄС і Глобальним форумом ОЕСР. Включення до доходної стратегії питань, пов'язаних з обігом віртуальних активів, є важливим кроком до інтеграції цієї нової категорії в глобальну економічну та фінансову систему [2].

З того часу Верховна Рада України зареєструвала два альтернативних законопроекти, які передбачають зміни до Податкового кодексу України, що стосуються операцій з віртуальними активами. Перший законопроект передбачає розширені визначення, включаючи технічні аспекти та детальну класифікацію віртуальних активів, другий законопроект передбачає спрощену класифікацію, з акцентом на правовий статус. У частині оподаткування законопроект № 10225 використовує базову ставку податку на доходи фізичних осіб (18%) без додаткових пільг, а законопроект № 10225-1 пропонує ввести тимчасові пільгові ставки – 5% (перші три роки) та 9% (наступні п'ять років) для прибутку до 7 млн грн., з метою стимулювання розвитку ринку віртуальних активів.

Через майже два роки, 24 квітня 2025 року, Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики (надалі за текстом – Комітет) було розглянуто вищезгадані альтернативні законопроекти, в результаті чого було підтримано та рекомендовано до розгляду в першому читанні Верховній Раді України доопрацьовану Комітетом редакцію проекту ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання обороту віртуальних активів в Україні» [3].

Ключові положення проекту ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» стосуються саме питань оподаткування операції з віртуальними активами. Так, законопроектом для фізичних осіб пропонується застосування ставки ПДФО для фізичних осіб при оподаткуванні операцій пов'язаних з віртуальними активами, при цьому пропонується запровадження перехідного пільгового періоду, протягом 2026 року, коли ставка складатиме 5 % ПДФО. Що стосується юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, то законодавець пропонує заборонити здійснювати операції, які пов'язані з віртуальними активами, а також надати послуги, пов'язані з віртуальними активами, суб'єктам господарювання, що перебувають на спрощеній системі оподаткування [4].

Україна також співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема з Міжнародним валютним фондом (МВФ), для розробки оновленого законопроекту. Це співробітництво передбачає технічну допомогу з боку МВФ, а також консультації з міжнародними експертами, щоб нове законодавство відповідало передовим світовим стандартам. Очікується, що новий законопроект буде узгоджений з міжнародними практиками та стандартами, що допоможе Україні уникнути ризиків фінансової нестабільності і створить сприятливі умови для розвитку віртуальних активів в економіці.

Таким чином, питання оподаткування операцій з віртуальними активами є надзвичайно важливим для України. Поява та популяризація віртуальних активів створює нові економічні можливості, але водночас і нові виклики для правового регулювання. Розробка ефективної системи оподаткування, яка буде відповідати вимогам часу та враховувати специфіку цифрових активів, є необхідною для забезпечення фінансової стабільності та створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні. Співпраця з міжнародними партнерами та активне впровадження міжнародних стандартів стануть важливими елементами цього процесу, сприяючи інтеграції України в глобальну економіку та підвищенню її конкурентоспроможності на світовій арені.

Література:

1. Кобильник Д., Крамар В. Оподаткування операцій з віртуальними активами. *Наукові перспективи* (Naukovi perspektivi). 2023. № 11(41). С. 924–931. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-924-931](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-924-931).
2. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/National Revenue Strategy_2030_.pdf.
3. Висновок до проектів Законів України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України

щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 07.11.2023 р. № 10225 та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 17.11.2023 р. № 10225-1. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/5f28dae0-2cfc-4a98-8289-0c01ce08a66e.

4. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 24.04.2025 р. № 10225-д. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/5f28dae0-2cfc-4a98-8289-0c01ce08a66e.

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ

Редько О. М.

*член Ради адвокатів Чернівецької області,
адвокат, спеціаліст з права
м. Чернівці, Україна*

Медіація це найпоширеніший та ефективний спосіб вирішення конфліктних ситуацій або спору, який може виникнути з будь-якого виду правовідносин, включаючи й адміністративні правовідносини. При цьому, вона є йде як альтернатива судового процесу та є особливим видом ведення переговорів за допомогою посередника та різноманітних навичків, яким має володіти ця особа. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів широко застосовується майже не по усьому світі, насамперед воно заросло та застосовується у США, Англії, Австралії та країн Європи.

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 1 Закону України «Про медіацію», медіація це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.[2].

Законодавством України передбачається можливість застосування процедури примирення до, під час вирішення спору та замість звернення за захистом до суду. Згідно зі ст. 55 Конституції України гарантується судовий захист та забезпечується право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Це конституційне право не може бути скасовано або обмежено (ст. 22, 64 Конституції України) [1].

Не існує виключного переліку можливих і допустимих засобів захисту прав та інтересів осіб – вони лише не мають суперечити закону. Тим самим право на звернення до альтернативних методів забезпечується законом.

Варто було б доповнити КАСУ таким положенням як обов'язок суду сприяти примиренню сторін, що передбачає активну участь судді з метою полегшення, допомоги, підтримки сторін у процесі здійснення процедури врегулювання спору. З одного боку – суддя, який керує перебігом процесу судового засідання та справи, а також сприяє примиренню сторін на будь-якому етапі, з іншого – боку сама процедура медіації, яка проходить без участі суду та самого судді. Це дає підстави вважати, що діяльність, яка здійснюється поза адміністративним судочинством, не може охоплюватися поняттям «процедури примирення». Проте вбачається, що примирення існує там, де є примирні процедури.

У новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України (далі КАСУ) про медіацію згадується лише один раз. Проблематика медіації у адміністративному судочинстві полягає у тому, що такий вид посередництва ще не отримала законодавчого розвитку. Так, був прийнятий Закон України «Про медіацію», але сама процедура медіації в Україні перебуває на стадії розвитку, удосконалення та розроблення практики. Медіації також необхідно надати розширене законодавче тлумачення. Якщо зараз йде мова саме про КАСУ, то було б доречно передбачити конкретну норму про те, що сторони спору мають право звернутись до суду, на будь-якій стадії адміністративного процесу, їх спільною заявою про таке бажання як врегулювати спір і провести примирну процедуру за допомогою залучення посередника(медіатора).

Реалізація процедури медіації під час вирішення адміністративно-правового спору має свої особливості, оскільки спір виникає між органами влади або їхніми посадовими особами та стороною, яка може бути фізична особа або інший адміністративний орган. Тим більше з'являються розбіжності, які зумовлені різним тлумаченням, застосування норм публічного права. І з цих причин процедура медіації може застосуватись для вирішення адміністративного спору чи конфліктів, але лиш в деяких випадків. До таких адміністративних спорів належать: спори, які виникли на підставі оскарження правових актів індивідуальної дії, дій чи бездіяльності органів державної влади; спори, які виникли з приводу прийняття на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби; спори, що виникають з приводу укладення, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; деякі спори за зверненням органів державної влади; спори, які виникають з приводу виплат між

приватними особами та органами державної влади; спори, що виникають з оскарження рішень виконавців; спори, які виникають із публічно-приватного партнерства; деякі інвестиційні спори за участю держави. Однак у межах процедури досудового примирення сторін не можуть бути врегульовані конфлікти процедурою медіації або посередництвом, якщо: правопорушення може призвести до кримінального покарання особи; конфлікт можна вирішити лише шляхом процедури доказування; мета судового процесу направлена виключно на вирішення певної правової проблеми [5, с. 186–187].

Якщо звернути увагу на практику, то судові процедури не завжди підходять для вирішення та врегулювання адміністративно-правових спорах. І в таких випадках використання альтернативних засобів вирішення адміністративних спорів є актуальним та дає можливість розв'язати ці проблеми навіть не звертаючись до судового органу. При цьому, це дасть можливість наблизити той чи інший адміністративний орган до суспільства та громадськості. 5 вересня 2001 року було прийнято Рекомендацію (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-особами, де звертає нашу увагу на те, що основними перевагами альтернативних засобів врегулювання адміністративних спорів можуть бути прості та гнучкі процедури, що створює передумови для швидкого й економічного врегулювання спору. При цьому, існує також ряд інших переваг, що дає нам процедура медіації а саме: швидкість, якість, конфіденційність та дивлячись на міжнародний досвід іноземних держав – високий рівень результативності. При цьому Рекомендацією передбачається умови при якому має застосуватись медіація для врегулювання адміністративного спору [4].

Після надходження справи до суду та його перерозподілом справи до відповідного судді потрібно насамперед з'ясувати питання, чи вважають суддя або учасники процесу, що дана їм справа може бути вирішена шляхом процедури медіації. Після обговорення, наприклад, у рамках підготовчого провадження на попередньому судовому засіданні (ст. 180 КАСУ) доцільності проведення медіації з учасниками судового процесу та за відповідної згоди обох сторін судова колегія або суддя одноособово відкладає провадження і передає правовий спір медіаторові (посереднику) з метою проведення даної процедури під власну відповідальність. Тим більше організаційну процедуру в оформленні справи надається медіаторові у канцелярії суду. Також дану процедуру можна зупинити налюбій стадії та на розсуд сторін. Суд також роз'яснює сторонам про їхнє право на проведення досудового врегулювання конфлікту(спору) шляхом медіації.

Однією із прогалин нашого законодавства є те що, законом не передбачено запровадження у судах такої посади як медіатор або суддя-медіатор, тим більше відсутня згадка про одну з форм організації медіації як судової. Це дає змогу суду та суддям ефективніше та легше виконувати свою роботу, не буде таке суттєве навантаження на них. При цьому треба буде судді проходити певні курси та щоб кожен суд мав би свого медіатора або судді-медіатора, оскільки важко знайти професіонала у цій діяльності.

Діяльність судді як судді-медіатора не буде суперечити нормам згідно Закону України про статус суддів. Нормами Закону зазначено, що суддя не може поєднувати свою роботу з іншою оплачуваною діяльністю, лиш за винятком – наукової, викладацької та творчої. У випадку судової медіації, суддя лиш виконує свої обов'язки у службовий час без будь-якої іншої оплати. При цьому таке положення не буде суперечити законодавству.

Також якщо розглядати КАСУ, а точніше ч. 1 ст. 122 КАСУ та особливо на його тлумаченні правової мети. Двомісячне обмеження строку судового розгляду насамперед має на меті вберегти учасників процесу від затягування судового провадження, а також забезпечити в їхніх власних інтересах якомога швидше надання правового захисту. Якщо в інтересах досягнення взаємовигідного врегулювання спору сторони погоджуються зупинити провадження з метою проведення процедури медіації, вони користуються своїми диспозитивними правами, наданими ст. 11 КАСУ, не вступаючи при цьому у конфлікт(спір) з нормами ч. 1 ст. 122 КАСУ про строки судового розгляду адміністративної справи [3].

При аналізі наукової літератури можна стверджувати, що адміністративні спори мають специфіку, яка зумовлюється предметом, змістом адміністративного правата суб'єктивним складом адміністративних правовідносин. По-перше, стороною такого спору завжди буде публічна адміністрація. Ця обставина має принципове значення, адже проти приватної особи, яка може навіть не мати юридичної освіти та не знає законодавство, виступає держава в особі публічної адміністрації, яка має штат публічних службовців, професійних юристів, які, виконуючи свою трудову функцію та представляють її інтереси не тільки у суді, а й в інших органах або організаціях.. Крім того, публічна адміністрація наділена повноваженнями, якими не володіє жодна приватна особа, громадянин або юридична особа.

По-друге, якщо буде застосовуватись процедура медіації у адміністративних спорів, тоді вона не повинна суперечити меті функціонування публічної адміністрації. На наше переконання, вона

чітко визначена у абз. 2 ст. 3 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком [1].

Запровадження медіації як інструмента вирішення спорів передбачає не тільки нормативне врегулювання самої процедури її здійснення, а й формування механізму медіації окремих категорій спорів у тому числі й адміністративних. При організації даної процедури в Україні, необхідно звернути увагу на міжнародний досвід у цій сфері та глибоке його вивчення. Законодавство України надає перевагу процедурі примирення та можливість скористатись сторонам спору альтернативними способами вирішення конфліктів(спорів

Література:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (дата звернення:18.05.2025).

2. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. №1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 18.05.2025).

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

4. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами від 5 вересня 2001 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення: 21.05.2025).

5. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2020. Вип. 29. С. 182–188. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/15654/14933/> (дата звернення: 21.05.2025).

ВІДПЛИВ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЗА КОРДОН ЯК ЗАГРОЗА СТІЙКОСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Сакалюк Д. В.

*аспірант кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна*

Фінансова безпека держави є складовою національної безпеки, основою економічного розвитку держави, що забезпечує її суверенітет та цілісність, а також достойний рівень життя її громадян. Негативний вплив на забезпечення фінансової безпеки держави справляють внутрішні та зовнішні загрози.

«Першорядною проблемою забезпечення фінансової безпеки є проблема виявлення й оцінювання рівня загроз у фінансовій сфері. Для вирішення цієї проблеми застосовують нормативний підхід, який базується на вивченні досвіду інших країн та використанні порівняльного аналізу, експертних методів й ін.» [1, с. 84].

Український науковець та економіст Варналій З.С. зазначає, що «загрози фінансовій безпеці України – це сукупність реальних чи потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у фінансовій сфері» [2, с. 125].

Однією із внутрішніх загроз стійкості фінансової безпеки держави в сучасних умовах є вплив людського капіталу за кордон. Це є болючим та актуальним питанням, оскільки один із найбільш цінних для України капіталів, а можливо і самий цінний, є саме людський. Саме люди забезпечують розвиток держави, в тому числі і економічний, фінансовий та технологічний, що прямим чином впливає на забезпечення фінансової безпеки держави.

Про цінність людини зазначає і стаття 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3].

Отже, для забезпечення фінансової стійкості, держава має дбати про збереження та примноження людського капіталу.

З огляду на невтішну статистику, дане питання стало загрозою для стійкості фінансової безпеки країни. Так, згідно даних Агентства ООН у справах біженців станом на початок 2025 року, тимчасовий захист у країнах Європи мали більше шести мільйонів українців та майже шістьсот тисяч поза межами Європи [4]. Загалом близько 3 млн громадян не повернулося за 3 роки повномасштабної війни, за офіційними даними Держприкордонслужби. Це майже стільки ж, як за 11 років, що передували повномасштабному вторгненню – тобто з 2011 по 2021 рік

(3.3 млн) [5]. Це лише офіційна інформація щодо людей, які законно перетнули кордон. Але як можемо здогадуватись, фактично ця цифра значно більша.

Цікаво зазначити, що відповідно до міжнародного рейтингу конкурентоспроможності талантів за 2023 рік (The Global Talent Competitiveness Index, 2023) населення України становило 38 мільйонів, а Україна займала 64 місце із 134 країн, [6, с. 192]. Що суттєво, роком раніше за цим же рейтингом, населення України становило 43,81 мільйонів [7, с. 214]. Як помітно, Україна втрачає свій людський капітал. Щодо показників оцінювання у цьому рейтингу за 2023 рік, то він розподілений наступним чином: Можливості (Enable), включає в себе нормативно-правове регулювання, ринкова ситуація, бізнес середовище – 75 позиція України, Залучення (Attract), включає в себе зовнішню і внутрішню відкритість, – 57 позиція України, Зростання (Grow), включає в себе офіційну освіту, навчання протягом всієї тривалості життя, доступ до можливостей розвитку – 68 позиція, Збереження (Retain), включає в себе сталість розвитку та спосіб життя – 50 позиція України, Професійно-технічні навички (Vocational and Technical Skills), включає в себе навички середнього рівня та можливість працевлаштування – 77 позиція України, Глобальні знаннявські навички (Global Knowledge Skills), включає в себе навички високого рівня та вплив на розвиток талантів – 50 позиція України.

Виходячи із зазначеного, важливо звернути увагу, що при недостатньо сприятливих умовах для розвитку талантів (верховенство права, корупція, політична нестабільність, розвиток освіти тощо), в Україні порівняно високі показники в глобальних знаннявських навичках. Цей показник включає рівень людського капіталу з вищою освітою, науковців, управлінців вищої ланки, та вплив талантів на економічні показники.

Отже, помітно, що важливим для стійкості фінансової безпеки України є її людський капітал, а саме, наявність достатньої кількості кваліфікованих кадрів в різних сферах. Відплив людського капіталу за кордон продовжується, що вже стає відчутною проблемою для України, в тому числі і в економічному сенсі. Потрібно зазначити, що і для повоєнного періоду людський капітал буде основою для розбудови економіки країни.

Для вирішення проблеми відтоку людського капіталу за кордон, держава повинна докладати значних зусиль задля створення умов, що будуть сприяти і мотивувати громадян залишатись в Україні і повертатись з-за кордону навіть під час воєнних дій. Це можна забезпечити створенням максимально можливих комфортних умов

перебування громадян на території України, адже не лише війна є причиною відтоку людського капіталу.

В першу чергу мають бути вирішені питання щодо верховенства права, на належному рівні має забезпечуватись захист прав громадян, прозорість судової влади, якісно проводиться боротьба з корупцією, максимальна відкритість державної влади до громадян, мають бути забезпечені комфортні умови для ведення бізнесу, створюватись робочі місця, належним чином має приділятися увага рівню освіти і охорони здоров'я.

Якщо будуть враховані та реалізовані зазначені чинники, це буде мати ланцюгову реакцію та позитивно впливатиме на збереження людського капіталу й, в свою чергу, на зміцнення фінансової безпеки держави.

Література:

1. Фінанси. Підручник: 2-ге вид., доп. та перероб. / І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій, та ін.; за ред. д.е.н., проф. І. О. Лютого. Київ: 2023.

2. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. Монографія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Знання України, 2020.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

4. Ukraine Refugee Situation. UNHCR collation of statistics made available by the authorities. 2025. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

5. Опендатабот. Аналітика. Перетини кордону. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2024>.

6. The Global Talent Competitiveness Index 2023: What a Difference Ten Years Make What to Expect for the Next Decade Fontainebleau, France. 2023. URL: <https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-report.pdf>.

7. The Global Talent Competitiveness Index 2022: The Tectonics of Talent: Is the World Drifting Towards Increased Talent Inequalities? Fontainebleau, France, 2022. URL: <https://www.insead.edu/sites/insead/files/assets/dept/fr/gtci/GTCI-2022-report.pdf>.

ЦИФРОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК КАТАЛІЗАТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА РОЗУМНОГО УРЯДУВАННЯ

Терела М. А.

*аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Сучасні трансформації державного управління дедалі тісніше пов'язують концепції сталого розвитку й цифрової політики. Поява цифрових технологій не лише змінила спосіб взаємодії влади й громадян, а й переформатувала саму логіку суспільного прогресу, надавши урядам інструменти для ефективного досягнення цілей довгострокового збалансованого розвитку. У науковому дискурсі сталий розвиток розглядається як багатовекторний процес, що балансує економічну ефективність, екологічну безпеку та соціальне благополуччя в часовому розрізі. Лелеченко А. П. слушно підкреслює, що «sustainable development» має аналізуватися на різних рівнях, адже його змістовна насиченість дозволяє адаптувати категорію до масштабів локальних і глобальних викликів [1]. Коли ж до цієї парадигми додається цифровий вимір, поняття набирає нової глибини: інформаційно-комунікаційні технології стають інфраструктурою, що забезпечує прозорість, підзвітність і участь громадян у прийнятті рішень, тим самим підсилюючи інтегральну модель розумного урядування.

Офіційне визнання категорії «сталий розвиток» відбулося на Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро 1992 р., після багаторічних дебатів щодо меж взаємодії людини та природи [2, с. 435]. Із цього часу спостерігається еволюція двох взаємодоповнювальних підходів. Перший залишає поняття навмисно «відкритим», дозволяючи включати до нього нові аспекти планетарних змін, у тому числі моральні й особистісні виміри відповідальності. Другий акцентує увагу на процесуальності, розглядаючи сам розвиток як динаміку, а не застигле явище [2, с. 439]. У ХХІ ст. ці підходи неможливо відокремити від глобалізаційних і цифровізаційних процесів, які зміщують центр ваги з матеріальних факторів виробництва до нематеріальних активів знань, даних і мереж.

Україна поступово інтегрує ці орієнтири у національну політику. У 2017 р. за підтримки ПРООН і Глобального екологічного фонду було розроблено проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. та Національний план дій до 2020 р. У документі сформульовано потребу подолати дисбаланси в економічній, соціальній та екологічній сферах, перейти на засади «зеленої» економіки, розбудувати інклюзивні

інституції та запровадити інноваційну модель росту, що активно використовує наукові досягнення, підвищує енергоефективність і стимулює впровадження «зелених» технологій [3, с. 6–7]. Водночас операційна ціль 7.3 акцентує роль цифрових інструментів: зниження корупції передбачене через електронні системи контролю доброчесності, упровадження е-врядування та відкритість даних; участь громадськості посилюється завдяки онлайн-процедурам обговорення регуляторних актів і доступу до інформації [3, с. 20]. Таким чином, у стратегічному баченні держава прямо пов'язує інституційну підзвітність із цифровою модернізацією.

Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» легітимізував адаптований варіант глобальної «Програми-2030» і визначив ЦСР орієнтиром для всіх прогнозних та нормативно-правових актів [4]. Попри те, що серед 17 цілей немає окремої, присвяченої цифровій трансформації, її сутність пронизує принаймні три напрями: розвиток сталих інфраструктур, підтримку інноваційної індустріалізації та активізацію партнерств на шляху досягнення цілей. Саме цифрові сервіси забезпечують їхню досяжність, бо без швидкого обміну даними та інтегрованих інформаційних платформ партнерства залишилися б декларативними.

Концепція розумного урядування, інтегрована в українській Стратегії-2030, перетворює інформацію на управлінський ресурс. Цифрові реєстри, системи «єдиного вікна», автоматизовані процедури закупівель і бюджетування мінімізують транзакційні витрати, пришвидшують надання послуг і формують нові стандарти прозорості. Залучення громадян через електронні петиції, портали відкритих даних і краудсорсингові платформи знижує бар'єр участі, зміцнюючи соціальний капітал і довіру до інституцій. У свою чергу, здешевлення доступу до даних і цифрових інструментів створює умови для розвитку стартап-екосистем, орієнтованих на «зелені» рішення та енергоефективні технології. Таким чином, цифрова політика набуває функції каталізатора, який прискорює синхронізацію економічних, екологічних і соціальних пріоритетів.

Водночас ключовим викликом лишається фрагментарність і множинність стратегічних документів, що регулюють цифрову трансформацію. Відсутність єдиного інтегрованого плану створює ризик дублювання функцій та розпорошення ресурсів, а також ускладнює оцінювання реального внеску ІКТ у досягнення ЦСР. Незбалансованість кадрового потенціалу та цифрових компетенцій між різними регіонами країни може призвести до поглиблення соціально-економічних диспропорцій. Крім того, швидкість технологічних змін вимагає

постійного оновлення нормативної бази, аби вона не стримувала інновації, але водночас гарантувала захист прав і безпеку даних.

Укладені програми, зокрема Концепція розвитку електронного урядування 2017 р., уже довели свою ефективність у таких сферах, як публічні закупівлі, доступ до публічної інформації та адміністративні послуги. Проте їх потрібно інтегрувати у висхідну систему метрик, що чітко пов'яже цифрові рішення з конкретними індикаторами сталого розвитку, а також розширює міжвідомчу координацію. Лише за умови системності та прозорого моніторингу можна буде переконливо продемонструвати, який саме цифровий внесок сприяє досягненню економічної конкурентоздатності, екологічному відновленню та соціальній згуртованості.

У підсумку цифрова політика держави, взаємодіючи з парадигмою сталого розвитку, формує нову архітектуру публічного управління. Сталий розвиток задає стратегічну рамку довгострокового балансу, а цифрові технології надають практичний інструментарій для вимірювання, моніторингу й корекції траєкторії руху до цієї рамки. Роль розумного урядування в такій моделі полягає в тому, щоб перетворити дані на знання, знання – на рішення, а рішення – на соціально значущий результат, який гарантує гармонійне співіснування людини, суспільства та природи. Тільки за умови синхронізації цифрових трансформацій із цілями Стратегії 2030 Україна зможе забезпечити стабільний добробут нинішніх і майбутніх поколінь, зберігаючи при цьому природний та інтелектуальний капітал країни.

Література:

1. Лелеченко А. П. Феномен поняття «сталий розвиток». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1649>
2. Системний аналіз сталого розвитку: навчальний посібник для магістрів галузі знань «Управління та адміністрування» / В. П. Бех, Ю. В. Бех, М. В. Туленков, В. Л. Акуленко, Н. В. Крохмаль, Я. О. Чепуренко; за заг. ред. В. П. Бега, М. В. Туленкова; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: «МП Леся», 2015. 512 с.
3. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект – 2017. 112 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Калінніков О. В.

*доктор філософії, адвокат,
докторант*

*Київського університету інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна*

Конституція України у статті 41 гарантує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним [1].

Конституційний Суд України стосовно допустимості обмежень права власності в своїх рішеннях вказує, що співвідношення між метою та засобами її досягнення має відповідати вимогам принципу домірності, який забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою у забезпеченні індивідуального права особи, відповідно до якого цілі обмежень прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежено [2; 3].

Арешт майна є одним з заходів забезпечення кримінального провадження, який виступає легітимним способом обмеження права власності, що застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду з метою запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження.

Кримінальна процесуальна регламентація накладення арешту на майно в кримінальному провадженні здійснюється Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та іншими законами України [5, с. 107].

Так, приписи ч. 1 ст. 170 КПК України визначають арешт майна як тимчасове, до скасування у встановленому порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального

правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна [4].

Арешт майна як захід забезпечення у кримінальному провадженні є інструментом, що сприяє належному проведенню розслідування, водночас цей захід пов'язаний із ризиками порушення права власності та потребує суворого дотримання принципу законності та обґрунтованості, а тому недотримання цих вимог може призвести до порушення прав не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, але й третіх осіб, чії майнові інтереси можуть бути зачеплені, з огляду на що важливо усвідомлювати, що арешт майна є серйозним заходом, здатним мати суттєві наслідки для всіх сторін процесу [6, с. 19].

Підставами застосування заходів забезпечення кримінального провадження визначено: 1) існування обґрунтованої підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора; 3) можливість виконання завдань, для виконання якого подається клопотання (ч. 3 ст. 132 КПК України) [4].

Водночас, з огляду на ч. 2 ст. 170 КПК України метою арешту майна, яка кореспондується безпосередньо з визначенням арешту майна, визначено забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [4].

Взагалі, заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна (ч. 11 ст. 170 КПК України) [4].

Положення ч. 2 ст. 171 КПК України містять вимоги до клопотання про арешт майна, а тому у такому клопотанні повинно бути зазначено: 1) підстави і мету та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми

особами таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою. Водночас, до клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання [4].

Не дотримання вказаних вимог до клопотання про арешт мають наслідком повернення слідчим суддею, судом клопотання прокурору.

Поряд із цим, відповідно до ч. 1 ст. 173 КПК України підставою для відмови слідчим суддею, судом у задоволенні клопотання про арешт майна є не доведення особою, що його подала необхідності такого арешту, а також наявність ризиків, передбачених абзацом другим частини першої статті 170 КПК України [4].

При вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен враховувати: 1) правову підставу для арешту майна; 2) можливість використання майна як доказу у кримінальному провадженні; 3) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; 3-1) можливість спеціальної конфіскації майна; 4) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою; 5) розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; 6) наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб (ч. 2 ст. 173 КПК України) [4].

Слідчий суддя, суд при задоволенні клопотання про арешт майна застосовують найменш обтяжливий спосіб арешту майна, який не призведе до інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб (ч. 4 ст. 173 КПК України) [4].

Відповідно до ч. 5 ст. 173 КПК України слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання постановляє ухвалу, в якій зазначається, в тому числі, порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб [4].

Таким чином, з огляду на наведене при вирішенні клопотання про арешт майна повинно бути враховано: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; 2) наявність та обґрунтованість такої правової підстави для арешту майна, як існування сукупності підстав чи розумних підозр вважати, що можлива конфіскації майна як виду покарання; 3) наявність ризиків, а саме запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження; 4) додержання вимог ст. 171 КПК України щодо форми та змісту клопотання про арешт майна; 5) виправдування потреби досудового розслідування таким ступенем

втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні, а саме розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; 6) наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, в тому числі чи не призведе арешт до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб; 7) наявність доказів обставин, якими слідчий, прокурор обґрунтовує клопотання про арешт майна; 8) додержання вимог щодо форми та змісту ухвали про арешт майна, в поєднанні з виконанням вимог щодо інформування заінтересованих осіб про факт накладення арешту на їх майно.

Література:

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України від 6 квіт. 2022 р. № 1-р(II)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців. *Верховна Рада України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 15 січ. 2025 р. № 1-р(II)/2025 у справі щодо захисту митних інтересів України. *Верховна Рада України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-25#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Кримінальна процесуальна регламентація арешту майна. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин*: збірник наукових статей. Кропивницький: ЦІРОЛ, 2023. С. 100–108.
6. Денисовський М. Д., Ярошович А. Ю. Арешт майна та його застосування у кримінальному провадженні: правові аспекти та практичний досвід. *Галицькі студії: Юридичні науки* № 7–8 (2024). С. 15–21. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-7-8-3.

ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕННЯ ПРО «ПОКАРАННЯ» В УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТАХ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ІЮСТИЦІЇ: КОРОТКИЙ АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Кузьмін Е. Е.

*адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Загальноприйнято вважати, що кожен ідейний задум починається із розбудови «надійного теоретичного базису», а процес формування уявлення про «покарання у міжнародній площині» лише підтверджує вектор подібного мислення [1, с. 39]. Водночас, у жодному разі не применшуючи апіорного значення доктринальних припущень [2, с. 18], випрацювання цілісної та всеосяжної концепції покарання у міжнародному кримінальному праві [3, с. 98], хоча загалом і представляється можливим [4, с. 738], але разом вбачається недовершеним без урахування наявного «нормативного матеріалу». У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у дослідженні прогресивного розвитку міжнародно-правової регламентації питань відповідальності за міжнародні злочини.

Відтак «мандрівка до витоків» міжнародного кримінального права у його сучасному розумінні достатньо хрестоматійно зводиться до «першопроходців» у питаннях притягнення воєнних злочинців до суду [5; 6, с. 20], – Нюрнберзького та Токійського трибуналів. Будучи «історично першим» [7, с. 161], завдяки Нюрнберзькому трибуналу формується первинна уява про «міжнародне покарання» на «офіційному рівні», – у положеннях Хартії Міжнародного військового трибуналу [8, с. 284], які за нинішніми «мірками» натеper виглядають доволі «небагатослівними». Так, відповідно до ст. 1 означеного міжнародного документу, покарання є однією із «конститутивних умов» створення Трибуналу, п. с ст. 18 містить вказівку на його характеристику, – «належність», ст. 27 – застереження про те, що покарання має бути справедливим; водночас, в частині видів покарання у ній передбачається смерть або таке інше покарання, яке буде визнано справедливим, а в ст. 28, – позбавлення засудженого будь-якого викраденого майна [8, с. 284, 296, 300].

Вельми показово, що надалі майже ідентична ситуація спостерігається і з Токійський трибуналом, що, у свою чергу, повною мірою підтверджує правдивість його сприйняття в якості «близнюка» Нюрнберзького трибуналу, як про це зазначав І. Бегбедер свого часу

[9, с. 257]. Тож текст Хартії Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу вкотре наголошує на покаранні, як меті діяльності Трибуналу (ст. 1), «належності покарання» (п. с ст. 12), справедливості, із настановою про смерть та інше покарання, яке буде визнано справедливим (ст. 16) [10, с. 27, 30, 31].

З часом під прискіпливою увагою опиняються два інші «споріднені» трибунали [11, с. 37], – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди. В очікування розширення приписів щодо «покарання», Оновлений Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії включає в себе лише одну статтю, – ст. 24, в якій зосереджені обмеження покарання позбавленням волі (ч. 1 цієї статті) та поверненням будь-якого майна та доходів, набутих злочинним шляхом, у тому числі шляхом примусу, їх законним власникам на додаток до нього (ч. 3), а також окремі положення стосовно призначення покарання, – врахування таких факторів, як тяжкість вчиненого та індивідуальні обставини засудженого (ч. 2) [12, с. 12].

Аналогічна, за певної незначної обмовки, ситуація прослідковується і відносно ледве не тотожного [13, с. 501] Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Ст. 23 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди передбачає буквально фактично ті самі положення, що закріплені у ст. 24 Оновленого Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [14, с. 77].

Такий самий підхід використовується надалі у Статуті Залишкового спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, в якому єдиною відмінністю постає уточнення щодо позбавлення волі «на визначену кількість років», а також «конфіскації майна» (ч.ч. 1, 3 ст. 20 цього документу) [15, с. 13].

У свою чергу деякі уточнення також містяться і у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, – обмеження позбавлення волі 30-річною межею, розширення переліку видів покарань шляхом включення положення про довічне позбавлення волі, втім не без «додаткових умов», редакційна зміна формулювання «відчуження», а також окремі згадки про процедуру призначення покарання, зокрема про «сукупність вироків» (п.п. *a*, *b* ч. 1 ст. 77, п. *b* ч. 2 ст. 77, ст. 78 та безпосередньо ч. 3 ст. 78 відповідно [16, с. 55]).

Наскільки «лаконічними», але настільки однотипними із Статутом Залишкового спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне видаються положення ст. 24 Статуту Спеціального трибуналу щодо Лівану, хоча і без згадки про т. зв. «конфіскацію» [17, с. 20].

Подібним Статуту Залишкового спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне виглядає і текст ст. 22 Статуту Міжнародного залишкового

механізму Організації Об'єднаних Націй для кримінальних трибуналів [18, с. 14].

Таким чином, навіть першопоглядний поверхневий аналіз зумовлює підстави свідчити про те, що положення Статутів низки міжнародних кримінальних трибуналів і судів обмежуються лише фрагментарними згадками про окремі аспекти розуміння «покарання», які є дуже далекими бодай від «претензії на вичерпність». Саме тому, на нашу думку, доцільним вбачається подальше наукове дослідження у напрямку деталізації «мінімальних стандартів» сприйняття покарання у міжнародному кримінальному праві.

Література:

1. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. Pp. 39–60.

2. Bauer Y. Genocide and Mass Atrocities: Can They be Prevented? *Preventing Mass Atrocities: Policies and Practices* / ed. by B. Harff, T. R. Gurr. Abingdon; New York: Routledge, 2019. Pp. 11–24.

3. Кузьмін Е. Е. Попередні міркування щодо концепції покарання у міжнародному кримінальному праві. *Приватне та публічне право*. 2024. № 2. С. 96–100.

4. Nouwen S. M. H. International Criminal Law: Theory All Over the Place. *The Oxford Handbook of the Theory of International Law* / ed by A. Orford, F. Hoffmann. Oxford: Oxford University Press, 2016. Pp. 738–761.

5. Heller K. J. The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law. Oxford; New York: Oxford University Press, 2011. 509 p.

6. Beigbeder Y. The Pioneers: The Nuremberg and Tokyo Military Trials. *International Criminal Tribunals: Justice and Politics* / Y. Beigbeder. Palgrave Macmillan, 2011. Pp. 20–48.

7. Borch III F. L. The Nuremberg Military Tribunals: A Short History. *Military Law Review*. 2021. Vol. 229. Iss. 2. Pp. 159–172.

8. Charter of the International Military Tribunal. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. Pp. 284–300. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (date of access: 12.05.2025).

9. Beigbeder Y. Judging War Crimes and Torture: French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940-2005). Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2006. 377 pp.

10. Charter of the International Military Tribunal for the Far East (26 April 1946). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776-1949)* / comp. by C. I. Bevans. Vol. 4: Multilateral

(1946-1949). Department of State Publication, 1970. Pp. 27–32. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (date of access: 12.05.2025).

11. Arbour L. The Status of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda: Goals and Results. *Hofstra Law & Policy Symposium*. 1999. Vol. 3. Pp. 37–46.

12. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. United Nations, 2009. Pp. 5–14. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (date of access: 12.05.2025).

13. Akhavan P. The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment. *The American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90, Iss. 3. Pp. 501–510.

14. Statute of the International Tribunal for Rwanda. United Nations. URL: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/100131_Statute_en_fr_0.pdf (date of access: 12.05.2025).

15. Statute of the Residual Special Court for Sierra Leone. 2022. Pp. 6–15. URL: <https://rscsl.org/download/the-rscsl-agreement-and-statute/> (date of access: 12.05.2025).

16. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court: The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (date of access: 12.05.2025).

17. Statute of the Special Tribunal for Lebanon. United Nations. Security Council. Attachment: S/RES/1757 (2007). Pp. 12–22. URL: [https://docs.un.org/en/S/%20RES/1757\(2007\)](https://docs.un.org/en/S/%20RES/1757(2007)) (date of access: 12.05.2025).

18. Statute of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals (IRMCT). United Nations. Security Council. S/RES/1966 (2010). pp. 6-17. URL: https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/101222_sc_res1966_statute_en_0.pdf (date of access: 12.05.2025).

СКОЄННЯ РОСІЄЮ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ – ГЕНОЦИДУ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Басиста Ю. О.

*студентка II курсу юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

З початком війни на сході нашої держави 2014 року на території України має місце руйнування міст, масове винищення цивільного

населення, тортури військовополонених, незаконна депортація дітей тощо. А з настанням повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року вказані дії з боку росії, на жаль, набули шалених масштабів та жорстокості. Кожного дня ЗМІ публікують новини про скоєні міжнародні злочини, вчинені країною-агресором, зокрема, про прояви злочину геноциду.

З позиції історії концепція злочину геноциду була запроваджена у 1944 році польським юристом Рафаелем Лемкіним як відповідь на злочини проти єврейського народу під час Другої світової війни та визнавала поняття геноцид як систематичне знищення національних, етнічних, расових і релігійних груп, що становить значну загрозу міжнародному порядку та безпеці [1, с. 43]. Згодом, 11 грудня 1946 року у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН геноцид був офіційно визнаний міжнародним злочином. А через два роки був прийнятий міжнародний договір – «Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», де зазначається, що геноцид – це діяння, вчинене наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [2]. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду, а саме у статті 5 окрема увага зосереджена на тому, що злочин геноциду кваліфікується, як найбільш тяжкий злочин, який викликає занепокоєння всього міжнародного співтовариства, тому підпадає під юрисдикцію суду [3].

Україна, у свою чергу, визнала, підписала та ратифікувала вищевказані міжнародні документи. Крім цього, Кримінальний Кодекс України містить окрему статтю 442 приділену геноциду та призначення покарання за даний злочин [4]. Отже, дані офіційні джерела демонструють, наскільки є важливими питання покарання за злочин геноциду.

Офіс Генпрокурора України разом з міжнародними партнерами ведуть розслідування злочинів, вчинених рф проти України та українського народу. Одним з головних напрямків є – злочини геноциду [5]. Найболючішими прикладами є ситуація у містах Буча, Бахмут, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянка, Гостомель та багатьох інших населених пунктах на території України, де були численні випадки вбивства цивільного населення. Крім цього, у ЗМІ ширяться відео, де російські солдати розстрілюють українських військовополонених, зокрема, солдата роти вогневої підтримки 163-го батальйону Територіальної оборони міста Ніжин 119-ї бригади сил ТРО – Мацієвського Олександра Ігоровича, який відомий своїми останніми словами «Слава Україні!». З кожним днем ситуація та проблематика геноциду українського населення поширюється, що дуже прикро. Після таких шокуючих новин лише 7 країн: Польща, Естонія,

Латвія, Канада, Литва, Чехія та Ірландія визнали скоєння росією злочину геноциду українського народу. Увесь світ бачить, як у XXI ст. постає проблема геноциду та більшість країн утримуються від офіційного визнання даних дій геноцидом. Однак, якщо у даний час не вирішити дану проблематику, то вказаний міжнародний злочин буде поширюватись не тільки у межах нашої держави. Тому варто негайно протидіяти цьому аби уникнути поширенню даної проблеми.

Науковці А. В. Боровик та Д. Я. Мазепа детально дослідивши дану проблематику виділили наступні ознаки геноциду в діях росії проти України під час російсько-української війни:

1. цілеспрямовані обстріли критичної цивільної інфраструктури;
2. переслідування та знищення проукраїнських громадян, учасників АТО та членів їх сімей, волонтерів на окупованих українських територіях;
3. фізичне знищення українців (масове здійснення тортур і страт українських військовополонених);
4. впровадження російської системи навчання на окупованих територіях, викрадення та депортація дітей на територію РФ;
5. знищення та пограбування об'єктів культурної спадщини, вилучення з бібліотек українських книг [1, с. 45].

До вказаного переліку варто додати наступні ознаки: свідоме блокування постачання медикаментів, харчування, води та електроенергії цивільному населенню, що призводить до тяжкої смерті цивільних осіб; свідоме замінування лісів та доріг, що створює умови для постійної загрози для життя; сексуальне насильство над усіма, у тому числі, над жінками, чоловіками та дітьми; переслідування та пряма заборона використання української мови та символіки.

Слід додати, що для нашої держави важливе визнання не лише на словах перед країнами, але й притягнення до відповідальності згідно з усіма нормами міжнародного права. Відповідно, Україна 26 лютого 2022 року подала позов зі скаргою до суду ООН. В позові йшлося про те, що росія неправдиво звинувачує Україну в «актах геноциду» і про те, що дії рф підпадають під тлумачення геноциду проти українського народу. Восени 2023-го до слухань у цій справі долучилося 32 країни у форматі інтервенцій.

У ході справи росія аргументувала свою позицію наступними словами: «Виступати з заявами про геноцид не суперечить закону, згідно з міжнародним правом і з Конвенцією про геноцид... Жоден з виступів або документів, що викладають офіційну позицію РФ, не містили посилань на Конвенцію про геноцид».

Важливим є те, що Міжнародний суд ООН визнав, що він має юрисдикцію для запиту України «винести рішення та заявити, що немає

достовірних доказів того, що Україна несе відповідальність за вчинення геноциду з порушенням Конвенції про геноцид у Донецькій та Луганській областях України» [6].

Отже, проблематика міжнародного злочину геноциду українського народу є дуже актуальним питанням. Варто, аби більшість держав офіційно визнали дані дії, адже сьогоднішня ситуація демонструє, як в один момент «братні народи» можуть стати «ворогами».

Література:

1. Боровик А. В. Ознаки геноциду в російсько-українській війні XXI ст. кримінально-правовий аспект / А. В. Боровик, Д. Я. Мазепа. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 42–47.

2. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 10.05.2025).

3. Римський статут Міжнародного Кримінального суду. Офіційний переклад Верховна Рада України від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.05.2025).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.05.2025).

5. Україна з партнерами розслідують злочини росіян за трьома напрямками – Костін. *Укрінформ*. 5 травня 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3666608-ofis-genprokurorarozslihue-zlocini-rosian-za-troma-napramkami-kostin.html> (дата звернення 10.05.2025).

6. Суд ООН відхилив заперечення росії і взявся за справу щодо слів Путіна «геноцид на Донбасі». *BBC News Україна*. 02.02.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cgrlv213yq0o> (дата звернення 10.05.2025).

РОЛЬ OSINT У РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Безверха Д. К.

*студентка III курсу Інституту економіки та права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Калюга К. В.

*доктор юридичних наук, професор,
заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу
та криміналістики Інституту економіки та права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Закони та звичаї війни становлять фундаментальну основу міжнародного гуманітарного права, спрямованого на регулювання ведення збройних конфліктів та захист цивільного населення, військовополонених і осіб, які не беруть участі у воєнних діях. Вони ґрунтуються на міжнародних договорах, таких як Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи, Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років, а також на положеннях звичаєвого міжнародного права, що визнаються загальноприйнятими нормами міжнародної спільноти [9-10].

Під час збройної агресії Російської Федерації проти України зафіксовано численні факти порушення цих норм, що проявляються у воєнних злочинах, зокрема навмисних обстрілах цивільних об'єктів, масових вбивствах мирного населення, катуваннях та примусовій депортації. В умовах сучасної гібридної війни, коли інформація стає одним із ключових ресурсів, методи розвідки на основі аналізу відкритих джерел (Open Source Intelligence, OSINT) набувають особливого значення для збору доказової бази та документування злочинів, скоєних російськими військами [8; 13].

Зазначають, що розвідка на основі відкритих джерел (OSINT) є одним із напрямів сучасної розвідувальної діяльності, що передбачає систематичний пошук, відбір, аналіз і використання інформації, отриманої з загальнодоступних джерел. Основною перевагою OSINT є його законність та доступність, що дає змогу вести розслідування без застосування засекречених методів та втручання в приватну інформацію [14].

Законодавче регулювання OSINT залежить від національних та міжнародних правових актів, що визначають допустимі методи збору інформації та межі її використання у кримінальних провадженнях. У сфері воєнних злочинів дані, здобуті OSINT-методами, можуть бути

використані як доказ у міжнародних трибуналах, зокрема в Міжнародному кримінальному суді (МКС), що діє на основі Римського статуту 1998 року. Важливою є також діяльність організацій, що документують воєнні злочини для подальшого їх розгляду у національних судах та міжнародних інституціях, таких як ООН чи Європейський суд з прав людини [12].

У сучасних реаліях OSINT виконує ключову функцію у виявленні та документуванні фактів порушення міжнародного гуманітарного права. Цей метод дозволяє аналізувати відео– та фотоматеріали з місць бойових дій, досліджувати супутникові знімки, відстежувати маршрути військової техніки та ідентифікувати осіб, причетних до злочинів [4].

Серед основних напрямів використання OSINT у розслідуванні воєнних злочинів можна виділити наступні: ідентифікація злочинців – підрозділи української та міжнародної OSINT-спільноти, такі як Bellingcat та Molfar, використовують соціальні мережі та відкриті бази даних для встановлення осіб, що брали участь у злочинах (наприклад, аналітики OSINT ідентифікували російських військових, які перебували у Бучі під час масових розстрілів цивільних); документування воєнних злочинів, це використання супутникових знімків, відео з дронів та матеріалів із соціальних мереж, що дозволяє фіксувати моменти обстрілів житлових районів, застосування забороненої зброї та руйнування цивільної інфраструктури; аналіз інформаційних потоків – OSINT-спеціалісти моніторять російські пропагандистські ресурси, форуми та групи в соціальних мережах для виявлення фейкових новин та дезінформації, що є частиною інформаційної війни. Одним із знакових прикладів ефективності OSINT є розслідування підриву Каховської ГЕС у червні 2023 року. Аналітики OSINT використали супутникові знімки, фотографії, відео та спростували версію, яку просувала російська пропаганда [3].

Передостанне, на що ми хочемо сфокусувати увагу, це основні методи OSINT, що є результативними у розкритті та розслідуванні воєнних злочинів:

- GEOINT (геопросторова розвідка) – аналіз супутникових знімків, карт та геолокаційних даних для ідентифікації місць військових злочинів;

- SIGINT (розвідка сигналів) – моніторинг відкритих комунікаційних каналів, аналіз радіоперехоплень та електронних повідомлень;

- HUMINT (агентурна розвідка) – збір інформації через безпосереднє спілкування зі свідками та жертвами воєнних злочинів;

- SOCMINT (розвідка соціальних мереж) – аналіз контенту, опублікованого у соціальних мережах, що містить інформацію про військові дії тощо [1; 6].

Загалом, застосування методів OSINT (Open Source Intelligence) у розслідуванні порушень законів та звичаїв війни сприяє оперативному отриманню великого обсягу інформації з відкритих джерел, що має важливе значення для документування воєнних злочинів, встановлення фактів їх вчинення та ідентифікації винних осіб. Однак, поряд із позитивними аспектами використання OSINT, існують суттєві виклики та ризики, які необхідно враховувати під час його практичного застосування.

Одним із ключових викликів є загроза поширення дезінформації, що може бути результатом навмисних інформаційних операцій з боку воюючих сторін або неконтрольованого розповсюдження недостовірних відомостей у медіапросторі. Відтак, важливим завданням OSINT-аналітиків є не лише збір даних, але й їхня ретельна верифікація шляхом перехресного аналізу різних джерел, використання методів цифрової криміналістики та застосування алгоритмів автоматизованого аналізу інформації.

Другим аспектом, що потребує уваги, є юридичні обмеження щодо використання отриманої інформації у правозастосовній практиці. Хоча OSINT є ефективним інструментом для розслідувань, інформація, отримана з відкритих джерел, має відповідати міжнародним стандартам доказування та бути належним чином задокументованою для подальшого використання у кримінальному провадженні. Особливо це актуально в контексті міжнародних трибуналів та національних судових органів, які можуть вимагати підтвердження автентичності цифрових доказів [7].

Крім того, важливо враховувати етичні аспекти збору інформації. Так, OSINT-аналітики та правоохоронні органи повинні дотримуватися прав людини, зокрема права на приватність, а також принципів належного зберігання й обробки персональних даних, щоб уникнути зловживань та порушень правових норм. На шляху ефективного застосування OSINT-методів, необхідно дотримуватися наступних рекомендацій: запровадження стандартизованих процедур перевірки достовірності отриманої інформації, використання штучного інтелекту та аналітичних алгоритмів для оцінки ризику дезінформації; удосконалення правового регулювання OSINT-розслідувань – внесення змін до національного та міжнародного законодавства з метою визначення статусу OSINT-даних як доказової бази у кримінальних провадженнях та міжнародних судах; створення освітніх програм для фахівців у сфері цифрових розслідувань, розвідки з відкритих джерел та кібербезпеки, що включатимуть як технічні аспекти роботи, так і правові та етичні питання; співпраця з міжнародними організаціями, такими як Інтерпол, Європол, ООН та Міжнародний кримінальний суд, для обміну

досвідом, координації розслідувань воєнних злочинів та спільного використання OSINT-інструментів; вдосконалення механізмів інформаційної безпеки – розробка національних стратегій кіберзахисту та інформаційної протидії, що запобігатимуть маніпуляціям з відкритими даними та використанню OSINT у шкідливих цілях [2; 5; 11].

З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій та збільшення кількості відкритих джерел інформації, OSINT відіграватиме дедалі важливішу роль у документуванні воєнних злочинів та притягненні винних до відповідальності. Впровадження зазначених рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності та легітимності OSINT-методів у розслідуванні порушень законів та звичаїв війни.

Література:

1. Cherkasets P. OSINT What is OSINT? Are there other intelligence gathering disciplines? *Osintteam*. URL: https://osintteam.com/what-is-osint/?utm_source=chatgpt.com.

2. Europol sets up OSINT taskforce to support investigations into war crimes committed in Ukraine. *Europol*. URL: https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europol-sets-osint-taskforce-to-support-investigations-war-crimes-committed-in-ukraine?utm_source=chatgpt.com.

3. Higgins E. Russia's Bucha 'Facts' Versus the Evidence. *Bellingcat*. URL: https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/?utm_source=chatgpt.com.

4. Hlamazda V. Важливість OSINT у документуванні воєнних злочинів в Україні. *Освітній дім прав людини. Чернівці*. URL: https://ehrh.org/vazhlyvist-osint-u-dokumentuvanni-voyennyh-zlochyniv-v-ukrayini/?utm_source=chatgpt.com.

5. Interview Integrating OSINT into Justice Processes a Bellingcat initiative explores the admissibility and weight of open source evidence in the prosecution of war crimes. *Institute for War&Peace reporting*. URL: https://iwpr.net/global-voices/integrating-osint-justice-processes?utm_source=chatgpt.com.

6. List of intelligence gathering disciplines. *The Free Encyclopedia. Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_intelligence_gathering_disciplines.

7. Ukraine conflict: How can open-source intelligence help prove war crimes? *Thomson Reuters Foundation*. URL: https://www.context.news/ai/how-can-open-source-intelligence-help-prove-war-crimes?utm_source=chatgpt.com.

8. Діяльність міжнародних правозахисних організацій та іноземних урядів з документування та висвітлення воєнних злочинів і злочинів

проти людяності, які вчинила Російська Федерація в Україні. *НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/diyalnist-mizhnarodnykh-pravozakhysnykh-orhanizatsiy-ta-inozemnykh-uryadiv?utm_source=chatgpt.com.

9. Задорожній О. В. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т.* / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

10. Закони та звичаї війни. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. 744 с.

11. Зоренко Д. С., Лех Р. В., Кулик Д. О., Червяков О. І. та ін. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації: практичний посібник; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НІОУ ім. Ярослава Мудрого. 4-е вид. Харків: ПІОК для СБ України, 2023. 36 с.

12. OSINT-браузер «The Hound»: що це таке і як це допомагатиме розслідуванню міжнародних злочинів, скоєних в Україні? *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: https://www.irf.ua/osint-brauzer-the-hound-shho-cze-take-i-yak-cze-dopomagatyme-rozsliduvannyu-mizhnarodnyh-zlochyniv-skoenyh-v-ukrayini/?utm_source=chatgpt.com.

13. Розслідування воєнних злочинів: пошук у відкритих джерелах. Global Investigative Journalism Network. URL: https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-posuk-u-vidkritih-dzherelah/?utm_source=chatgpt.com.

14. Що таке OSINT (Open Source Intelligence, розвідка на основі відкритих джерел)? *The transmitted*. URL: https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-osint-open-source-intelligence-rozvidka-na-osnovi-vidkrytyh-dzherel/?utm_source=chatgpt.com.

ВИДИ ПОКАРАНЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Завацька В. А.

*аспірант кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Поняття «військового кримінального правопорушення» базується на загальному визначенні кримінального правопорушення, наведеному в

Кримінальному кодексі України, та має специфічні характеристики, визначені в його статті 401 [1]. Військовими кримінальними правопорушеннями вважаються злочини, спрямовані проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, які вчиняють військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. Основними ознаками таких правопорушень є особливий об'єкт посягання, яким є порядок проходження або припинення військової служби, спеціальний суб'єкт – військовослужбовець або військовозобов'язаний під час навчальних, перевірочних чи спеціальних зборів, а також кримінальна протиправність, що означає, що діяння визнається військовим злочином лише в тому випадку, якщо воно передбачене розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу.

Залежно від об'єкта посягання військові кримінальні правопорушення поділяють на кілька груп. До першої відносять правопорушення проти порядку підлеглих та військової честі, такі як непокоря чи опір начальнику. Друга група охоплює злочини проти порядку проходження військової служби, зокрема самовільне залишення частини або дезертирство. До третьої групи належать правопорушення, пов'язані з незаконним використанням або пошкодженням військового майна, а четверта включає порушення правил експлуатації військової техніки. Окремо виділяють злочини, що посягають на порядок несення бойового чергування, військові посадові злочини, а також правопорушення, пов'язані з розголошенням військової таємниці. Особливе місце займають злочини, пов'язані з порушенням порядку несення служби на полі бою та в зоні бойових дій, оскільки вони безпосередньо впливають на ефективність бойових операцій.

Таким чином, військові кримінальні правопорушення становлять особливу категорію злочинів, оскільки їх вчинення може призвести до серйозних наслідків для боєздатності армії та національної безпеки загалом. Саме тому держава здійснює посилений контроль за дотриманням військової дисципліни та застосовує спеціальні санкції для запобігання подібним злочинам.

Водночас через специфіку військової служби покарання для військовослужбовців мають свої особливості. Для злочинів, передбачених статтями 402–435 КК України, передбачено позбавлення волі, а в деяких випадках – штраф як додаткове покарання. Спеціальні види покарань для військових включають позбавлення військового звання (ст. 54), службові обмеження (ст. 58), арешт на гауптвахті (ст. 60) та тримання в дисциплінарному батальйоні (ст. 62). Тримання в дисциплінарному батальйоні призначається лише строковикам, тоді як службові обмеження їх не стосуються.

Спеціальні покарання поділяються на основні та додаткові. До основних належать службові обмеження, арешт і тримання в дисциплінарному батальйоні, тоді як позбавлення військового звання є додатковим.

Санкції за військові кримінальні правопорушення в Україні передбачені Кримінальним кодексом України (ККУ) і поділяються на кілька видів залежно від характеру правопорушення, його тяжкості та обставин вчинення.

Санкції за військові кримінальні правопорушення є важливим елементом забезпечення військової дисципліни та правопорядку. Основними видами покарань, що застосовуються до військовослужбовців, є позбавлення волі, арешт з утриманням на гауптвахті, службові обмеження, штраф та позбавлення військового звання.

Позбавлення волі є найсуворішим видом покарання та застосовується за тяжкі злочини, передбачає повну ізоляцію від суспільства. Позбавлення волі передбачено санкціями статей 402-409, 411-412, 414, 425-427 КК України. Позбавлення волі є виправданою санкцією для військових злочинів, особливо під час воєнного стану. Судова практика свідчить, що до 2022 року, коли за ч. 1 ст. 402 КК України передбачалася можливість альтернативного покарання, середній строк позбавлення волі становив два роки. Водночас із 2022 року, незважаючи на застосування ч. 4 ст. 402 КК України, яка передбачає безальтернативне позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, фактичні строки покарання знижено до 1 року 11 місяців через затвердження угод про визнання винуватості. Така судова практика свідчить про зміщення акценту з суспільної небезпечності діяння на кадрові потреби Збройних Сил України [2].

Арешт з утриманням на гауптвахті є спеціальним видом покарання, застосовуваним виключно до військовослужбовців, регулюється ст. 51 та 60 КК України і виконується лише на гауптвахті. Такий вид покарання передбачений с. 406 та 413 КК України. Він призначається за ч. 1 ст. 406 та ч. 2 ст. 413 КК України на строк до 6 місяців, при цьому середня тривалість такого покарання за судовою практикою становить 5 місяців. Даний вид покарання застосовується лише до двох складів злочинів і є відносно м'якою санкцією. Однак відсутність детального регулювання умов утримання жінок на гауптвахті створює правову прогалину, яку варто врегулювати шляхом внесення змін до Дисциплінарного статуту ЗСУ. Доцільним є також розширення застосування гауптвахті як покарання за злочини невеликої тяжкості, що дозволило б уникати надмірного застосування позбавлення волі.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України) застосовуються виключно до контрактників і передбачають обмеження їхнього правового статусу в межах військової служби. Застосовується за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 402–404, 407, 411,412,414, 425, 426 КК України. Вони можуть замінювати обмеження або позбавлення волі, а строки перераховуються за формулою: три дні обмежень дорівнюють одному дню позбавлення волі. Судова практика свідчить про збільшення середнього строку цього покарання після 2022 року – з 1 року до 1 року 2 місяців, а також підвищення розміру відрахувань із грошового забезпечення військовослужбовців з 10% до 16,7%. Службові обмеження є дієвою альтернативою позбавленню волі та застосовуються виключно до контрактників. Під час воєнного стану їх роль зросла, що підтверджує збільшення середнього строку покарання та розміру відрахувань. Проте необхідно врегулювати питання мінімального прожиткового мінімуму для військових, щоб запобігти надмірному фінансовому навантаженню [2].

Штраф є грошовим стягненням, яке накладається судом залежно від тяжкості правопорушення та матеріального стану винного. Застосовується за кримінальне правопорушення, передбачене, ст. 407, 412, 425,426 КК України. Судова практика демонструє, що середній розмір штрафу до 2022 року становив 54 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян (на 46% менше від максимальної межі), тоді як після 2022 року – 2040 неоподатковуваних мінімумів, що становить 49% від найвищої межі санкції. Таким чином, зміни у розмірі штрафів залишаються пропорційними. Доцільним є розширення застосування штрафу до військових злочинів невеликої тяжкості, що дозволило б уникати надмірного використання позбавлення волі чи службових обмежень.

Позбавлення військового звання (ст. 54 КК України) є найсуворішим дисциплінарним покаранням і застосовується за особливо тяжкі злочини, такі як державна зрада, за розсудом суду. Це додаткове покарання, що тягне за собою втрату відповідних пільг та привілеїв, і може поєднуватися з позбавленням волі.

Загалом кримінально-правові заходи щодо військовослужбовців в умовах воєнного стану зазнали змін, спрямованих на збереження кадрового потенціалу ЗСУ. Водночас важливим є дотримання балансу між посиленням відповідальності та забезпеченням соціального захисту військовослужбовців, щоб заходи кримінально-правового впливу не призводили до демотивації та зниження боєздатності особового складу.

Таким чином, військові кримінальні правопорушення є особливою категорією злочинів, оскільки вони безпосередньо впливають на боєздатність Збройних Сил України та національну безпеку.

У Кримінальному кодексі України визначено спеціальні види покарань для військовослужбовців, зокрема позбавлення волі, арешт на гауптвахті, службові обмеження, штраф та позбавлення військового звання, що обумовлено специфікою військової служби. Аналіз судової практики свідчить про тенденцію до пом'якшення покарань, зокрема через застосування угод про визнання винуватості, що може нівелювати превентивний ефект кримінальної відповідальності. Доцільним є внесення змін до законодавства з метою обмеження можливості застосування ст. 69 КК України щодо злочинів, які підривають військову дисципліну, таких як дезертирство чи непокоря.

Недостатнє регулювання умов утримання на гауптвахті, особливо для жінок, вимагає внесення змін до Дисциплінарного статуту ЗСУ для усунення правових прогалин. Також необхідним є розширення застосування арешту на гауптвахті для військових правопорушень невеликої тяжкості як альтернативи позбавленню волі.

Варто переглянути підхід до службових обмежень, зокрема встановити мінімальний рівень грошового забезпечення військовослужбовців, щоб уникнути надмірного фінансового навантаження. Доцільно розширити застосування штрафу як альтернативного покарання для військових злочинів, які не становлять значної суспільної небезпеки, що сприятиме збереженню кадрового потенціалу армії.

Позбавлення військового звання варто зробити обов'язковим для осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі військові злочини, що забезпечить невідворотність відповідальності та посилить дисципліну. Таким чином, кримінально-правова політика у сфері військових правопорушень потребує вдосконалення для досягнення оптимального балансу між суворістю покарань і необхідністю підтримання кадрового складу Збройних Сил України.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 9 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

2. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2025).

ЧИ СТАНОВЛЯТЬ ВІДОМОСТІ, ЩО МІСТЯТЬСЯ У ПРОТОКОЛАХ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ, ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ?

Кравчук І. І.

*аспірант Національної академії внутрішніх справ,
керівник підрозділу детективів
Національного антикорупційного бюро України
м. Київ, Україна*

Проблематика співвідношення режиму секретності та кримінального процесу набуває особливої актуальності в контексті використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Зокрема, постає питання: чи є інформація, зафіксована в протоколах контролю за вчиненням злочину (одного з видів НСРД, передбаченого ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), такою, що становить державну таємницю? Відповідь на це питання має важливе значення для забезпечення балансу між потребою у таємності методів правоохоронної діяльності та забезпеченням прав учасників кримінального провадження.

Згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України, НСРД – це слідчі дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених законом [1]. Протокол контролю за вчиненням злочину, як результат такої дії, формально підпадає під категорію даних, що «не підлягають розголошенню».

Основним нормативним актом, що регулює режим державної таємниці, є Закон України «Про державну таємницю». Стаття 8 цього Закону містить перелік категорій інформації, яка може бути віднесена до державної таємниці, включаючи дані про форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності [2]. Враховуючи, що НСРД мають спільні риси з оперативно-розшуковими заходами, які передували впровадженню цього інституту в КПК, положення закону обґрунтовано поширюються і на них.

Окремим підзаконним актом, який конкретизує зазначені положення, є Звід відомостей, що становлять державну таємницю. У ньому передбачено, що інформація про факт або методи проведення НСРД, а також дані про осіб, залучених до їх виконання, підлягає засекречуванню [3]. Таким чином, нормативні підстави для засекречення матеріалів НСРД дійсно існують: закон прямо забороняє їх розголошення, а підзаконні акти відносять їх до потенційно секретної інформації.

Попри наявність формальних підстав для засекречування, постає питання щодо обґрунтованості застосування режиму держтаємниці до

кожного без винятку протоколу контролю. Наприклад, ч. 4 ст. 271 КПК передбачає, що у разі, якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, складається протокол у присутності відповідної особи. Утім, на практиці правоохоронці не складають протокол у такий спосіб, що призводить до неоднозначної судової практики. Верховний Суд у деяких випадках визнає такі протоколи недопустимими доказами, посилаючись на порушення ч. 4 ст. 271 КПК, а в інших – приймає їх, якщо відкрите фіксування здійснювалося шляхом інших слідчих дій (обшук, огляд, освідування тощо).

Отже, з погляду формального законодавства, інформація, що міститься в протоколах контролю за вчиненням злочину, підпадає під режим секретності. Факт здійснення НСРД та методи її проведення віднесені до категорії таємної інформації [1; 2]. Працівники правоохоронних органів зобов'язані зберігати таємницю та несуть відповідальність за її розголошення. На практиці це означає, що протоколи НСРД позначаються грифом «Таємно» та зберігаються в умовах режимно-секретних підрозділів.

Разом із тим, не вся інформація, викладена в протоколі контролю, становить державну таємницю. Переважно такі документи містять лише опис фактичних дій, що мають доказове значення, без згадки про спеціальні методи або засоби. У таких випадках секретність виглядає формальною. Як правило, протокол повністю розсекречується без вилучення жодного фрагмента. Це свідчить про відсутність у ньому дійсно чутливих відомостей.

У процесуальному вимірі надмірна секретність ускладнює реалізацію прав сторони захисту, включно з ознайомленням із доказами, поданням заперечень, формуванням правової позиції. Така практика може порушувати принципи змагальності та рівності сторін.

Науковці звертають увагу на те, що чинне законодавче визначення відомостей, які не підлягають розголошенню, є надмірно широким і створює ризики необґрунтованого обмеження доступу. Так, Д. Б. Сергєєва наголошує, що відсутність чітких критеріїв щодо засекречування призводить до формального підходу, незалежно від фактичного змісту документів [4]. Авторка підкреслює потребу чіткого окреслення, яка саме інформація має бути засекреченою (зокрема, тактичні прийоми, агентура), а яка – підлягає розкриттю після завершення негласної фази.

Відповідно до міжнародних стандартів, обмеження доступу до інформації повинно відповідати «триклядовому тесту»: 1) інформація має належати до категорії, визначеної законом; 2) її розголошення повинно створювати істотну загрозу законно захищеним інтересам; 3) шкода від розголошення повинна переважати суспільний інтерес

у доступі до такої інформації. У випадку з протоколами контролю за вчиненням злочину не завжди можна обґрунтовано стверджувати, що всі три умови дотримані. Часто шкода є мінімальною, тоді як суспільний інтерес у прозорості кримінального провадження – значним.

Таким чином, протоколи контролю за вчиненням злочину юридично можуть бути віднесені до категорії документів, що містять державну таємницю. Водночас, на практиці переважна більшість з них не містить інформації, яка об'єктивно потребує засекречення. Це породжує проблему формального засекречування матеріалів НСРД, що, у свою чергу, може необґрунтовано обмежувати процесуальні права сторін. Потребує перегляду чинна практика автоматичного присвоєння грифу секретності всім без винятку документам, пов'язаним із НСРД. Оптимальним шляхом є законодавче уточнення переліку відомостей, які дійсно становлять державну таємницю, задля досягнення балансу між інтересами кримінального процесу та вимогами національної безпеки.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

2. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

3. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.1998 р. № 939: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/939-98-п#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

4. Сергєєва Д. Б. Проблемні аспекти законодавчого визначення відомостей щодо НСРД, які не підлягають розголошенню. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 96–102.

НАПРЯМ 9. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СТАТУСУ СПЕЦІАЛЬНИХ МІСІЙ В УКРАЇНІ

Волошин Х. А.

*аспірантка кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Спеціальні місії (анг. *special missions*) виступають найдавнішою формою дипломатичних відносин, здійснюючи важливу роль як у налагодженні, так і подальшому їх розвитку. Широке їх застосування на практиці, підняло важливе питання не тільки щодо їх міжнародно-правового регулювання, але й відповідного закріплення правового статусу на національному рівні.

Варто нагадати, що основними джерелами міжнародного права, які регулюють діяльність *ad hoc* місій, є Конвенція про спеціальні місії 1969 року [1, с. 231] та норми міжнародного звичаєвого права. Конвенція про спеціальні місії на жаль не отримала загального визнання, так як її ратифікували лише 40 держав, але вона залишається базовим міжнародним актом, яким визначено статус спеціальних місій у міжнародному праві [2].

Оскільки дипломатична діяльність здійснюється відповідними органами держав, то очевидно, що в правовій організації функціонування спеціальних місій значну роль займає і внутрішньодержавне законодавство, що відноситься до сфери зовнішніх зносин. Враховуючи те, що кількість держав, які підписали та ратифікували конвенцію є незначною, відповідно і невелика кількість держав на національному рівні врегулювали діяльність *ad hoc* місій, або в загальних рисах визначили лише окремі правові аспекти їх функціонування.

Можна відзначити низку держав, які не мають спеціального законодавства, але положення Конвенції про спеціальні місії та/або міжнародне звичаєве право безпосередньо імplementовані в національному законодавстві Австрії, Великобританії, Естонії, Італії, Канаді, Ірландії, Нідерландах, Словенії, Швейцарії, Мексиці, Чеській Республіці. Ряд інших держав, таких як Албанія, Андорра, Вірменія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Данія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Мальта, Молдова, Норвегія,

Румунія, Сербія, Швеція, Білорусь, США також не мають спеціального законодавства про спеціальні місії, але застосовують інші нормативні акти, які частково відносяться до них. Лише Фінляндія, Іспанія та Ізраїль мають спеціальні національні закони, що стосуються саме привілеїв та імунітетів спеціальних місій [3].

Україна, яка стала незалежною державою, у Декларації про державний суверенітет підтвердила, що як суб'єкт міжнародного права вона здійснює безпосередні зносини з іншими державами, виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [4, с. 429].

Одночасно з розвитком дипломатичних зносин України з іншими суб'єктами міжнародного права відбувся і процес формування правових норм, які регулюють діяльність вітчизняних органів зовнішніх зносин. Тут слід визнати, що норм, які безпосередньо стосуються діяльності спеціальних місій, було порівняно небагато, причому не тільки в перший період існування нашої держави, але така тенденція простежується і на сучасному етапі функціонування *ad hoc* місій.

Базовим нормативним актом, яким регулюється діяльність органів зовнішніх зносин нашої держави, є Закон України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 року. Цим документом визначено, що у системі органів дипломатичної служби можуть утворюватися спеціальні місії, а також делегації на сесії статутних органів міжнародних організацій, статус, завдання та функції яких залежно від рівня місії визначаються відповідно Президентом України або Міністром закордонних справ України. Спеціальні місії є тимчасовими місіями, що за своїм характером представляють Україну і направляються Україною до іншої держави за її згодою для спільного розгляду з цією державою певних питань або для виконання щодо неї певного завдання [5, с. 291]. Подібне визначення міститься саме у статті 1 Конвенції про спеціальні місії, згідно якої «спеціальна місія» – це тимчасова місія, що за своїм характером представляє державу та направляється однією державою до іншої за згодою останньої для розгляду з нею певних питань або виконання щодо неї певного завдання [1, с. 231]. Конвенція не уточнює, які саме завдання повинна виконувати спеціальна місія. А відтак, на наш погляд, така прогалина може бути заповнена на рівні окремого закону держави.

Але єдиного закону, який би визначав статус спеціальних місій, на сьогодні в Україні не прийнято. Хоча в минулому році були зроблені перші кроки до законодавчого закріплення правового статусу спеціальних місій. Так, було підготовлено і внесено Проект Закону

України від 20 березня 2024 року №11103 «Про спеціальні місії України». Вказаний законопроект був одержаний Верховною Радою України, переданий на розгляд до Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, а 27 березня того року вже був відкликаний.

Слід зазначити, що проект закону складався з Преамбули і 14 статей, в якому визначено організаційно-правові засади, завдання спеціальних місій, що здійснюють представництво України за кордоном, гарантуючи забезпечення єдності зовнішньополітичного курсу держави, посилення координації діяльності державних органів у сфері зовнішніх зносин. Окрім того, законопроектом було передбачено відповідні положення щодо діяльності спеціальних місій України, а саме в ньому міститься: поняття спеціальної місії, правова основа їх здійснення, направлення, склад та його соціальне і медичне забезпечення, інформування про склад, функції та загальні переваги спеціальної місії, закінчення їх функцій, звітування щодо діяльності, засади фінансування, заборона представляти Україну та прикінцеві положення.

Враховуючи те, що Конвенція про спеціальні місії 1969 року не зазначає конкретні функції спеціальної місії, а тільки виділяє, що вони визначаються за взаємною згодою між посилаючою державою і приймаючою державою [1, с. 231]. Відповідно проект закону містить перелік функцій спеціальної місії України, які можуть мати місце за взаємною згодою між Україною і приймаючою державою та/або міжнародною організацією. Ними є наступні: проведення переговорів, участь у підготовці укладення міжнародних договорів України з державою перебування або міжнародною організацією; поширення інформації про Україну в державі перебування або міжнародній організації; виявлення загроз і викликів національним інтересам України, загроз правам та інтересам громадян і юридичних осіб України у державі перебування або міжнародній організації, забезпечення протидії таким загрозам; забезпечення розвитку зв'язків із державою перебування або міжнародною організацією; сприяння експорту продукції українського походження, залученню інвестицій в Україну; участь у підготовці пропозицій щодо розвитку політичних, економічних, гуманітарних, культурних, наукових та інших зв'язків України з державою перебування або міжнародною організацією; виконання директив у державі перебування та/або під час участі у спільних заходах із міжнародною організацією; інші функції відповідно до потреб України. Окрім того відзначено, що спеціальні місії України можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [6]. Передбачений у проекті закону перелік основних функцій спеціальної місії значно розширює можливості маневру у

дипломатичній діяльності і дозволяє в майбутньому більш ретельно враховувати їх при формуванні місій *ad hoc*. А відтак, під час підготовки нового проекту Закону «Про спеціальні місії України» варто було б врахувати ряд положень законів про привілеї і імунітети спеціальних місій, які прийняті Ізраїлем, Іспанією і Фінляндією.

Отож, незважаючи на те, що цей законопроект не був схвалений і містить певні недоліки, тим не менш, він є першою спробою систематизації правових норм, які регулюють діяльність спеціальних місій України. В умовах російсько-української війни прийняття такого закону є вкрай необхідним і актуальним. Вважаємо, що в найближчому майбутньому буде закріплено на національному рівні статус спеціальних місій, які є найдієвішим способом вирішення низки важливих питань в контексті російської агресії.

Література:

1. Convention on Special Missions. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 8 December 1969. United Nations. *Treaty Series*. 1985. Vol. 1400. P. 231–245.

2. Status of the Convention on special missions. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-9&chapter=3&clang=en (Last accessed: 24.04.2025).

3. CAHDI (2019)5 prov., 2019. *Replies by States to the questionnaire on «Immunities of special missions»*. Directorate of Legal Advice and Public International Law. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2 January 2019. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/cahdi-2019-5-prov-bil-replies-by-states-to-the-questionnaire-on-immuni/168090fd59> (Last accessed: 24.04.2025).

4. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки від 16.07.1990 № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

5. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018. № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 26. Ст. 219.

6. Про спеціальні місії України: Проект Закону від 20.03.2024 року № 11103. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43873> (Дата звернення: 24.04.2025).

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ

Заїка І. В.

*аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інститут права
Сумського державного університету
м. Суми, Україна*

Земельні ресурси є фундаментом сталого розвитку суспільства, що гарантує продовольчу безпеку, екологічну рівновагу та економічне процвітання. Проте, посилення антропогенного впливу провокує деградацію ґрунтів, скорочення біологічного різноманіття та зміни клімату. Прикладом цього є дані Дежкомзему України, що близько 57,5% земель сільськогосподарського призначення нашої країни зазнають ерозії, і цей процес триває [1, с. 8].

У умовах глобалізації та інтенсифікації використання земель зростає потреба у виробленні універсальних міжнародних стандартів для контролю за використанням та охороною земель, які формуються через систему міжнародних угод, декларацій, директив та рекомендацій, які встановлюють принципи, вимоги та механізми регулювання земельних відносин на глобальному рівні. Ці стандарти покликані забезпечити уніфікований підхід до вирішення проблем деградації земель, опустелювання, забруднення ґрунтів та інших негативних наслідків антропогенного впливу.

Становлення міжнародно-правових засад захисту земель відбувалося поступово, демонструючи трансформацію суспільних поглядів на цінність земельних ресурсів та з огляду на небезпеки, що виникають внаслідок їхнього нерозумного використання.

Першим важливим кроком у формуванні міжнародної політики щодо охорони земель стала Стокгольмська декларація про навколишнє середовище 1972 року, де було визнано потребу збереження земельних ресурсів для майбутніх поколінь [2]. Втім, спеціалізовані міжнародні механізми контролю за використанням земель почали створюватись пізніше, коли проблема деградації земель почала набувати глобального масштабу.

Значним кроком у становленні міжнародних норм щодо охорони земель стало ухвалення у 1982 році Всесвітньої хартії природи. Цей документ проголосив основні положення щодо збереження природних багатств, серед яких – й земельні ресурси [3]. Подальший розвиток міжнародного права у сфері охорони земель був тісно пов'язаний з

діяльністю Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, яка відбулася у 1992 році в Ріо-де-Жанейро. На цій конференції було прийнято низку документів, які заклали фундамент сучасного бачення контролю за використанням земельних ресурсів [5].

Крім тих міжнародних конвенцій, які встановлюють юридичні зобов'язання, значну роль у формуванні стандартів контролю за використанням земельних ресурсів відіграють документи, що мають рекомендаційний характер, які розроблені міжнародними організаціями.

Окрім юридично обов'язкових міжнародних конвенцій, значний внесок у визначення стандартів контролю за використанням земель відіграють рекомендаційні документи, укладені міжнародними організаціями.

Одним із найважливіших з-поміж документів є Добровільні керівні принципи відповідального управління володінням і користуванням земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки. Цей документ було розроблено Комітетом ООН з питань продовольчої безпеки та схвалено Генасамблеєю ООН 21 грудня 2012 року [6]. Ці принципи визначають стандарти відповідального управління земельними ресурсами, включаючи забезпечення прав на землю, доступ до земельних ресурсів, справедливий розподіл земель та їх захист. Вони являють собою перший міжнародний документ, що застосовує підхід, заснований на правах людини, до управління землею, рибальством та лісами [7].

Впровадження міжнародних стандартів у сфері контролю за використанням та збереженням земельних ресурсів забезпечується через діяльність ряду міжнародних організацій та інституцій.

Головуючу роль у цій галузі відіграє Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), яка розробляє стандарти та керівні принципи щодо сталого управління земельними ресурсами, здійснює моніторинг стану земель у світі та надає технічну допомогу країнам у впровадженні заходів з охорони земель.

Конвенція ООН 1994 року з протидії опустелюванню має власний інституційний механізм, що включає Конференцію Сторін, Секретаріат, Комітет з науки й техніки та Комітет з розгляду виконання Конвенції (UNCCD). Ці структури забезпечують контроль за дотриманням вимог Конвенції, формулювання наукових рекомендацій та підтримку країн у зусиллях з протидії опустелюванню [8].

Однією з ключових тенденцій, що формують міжнародні стандарти землекористування, є їх включення у більш широкий спектр стратегій, орієнтованих на сталий розвиток. Зокрема, Цілі сталого розвитку ООН, затверджені у 2015 році, містять ціль 15.3, яка встановлює мету досягнення нейтрального рівня деградації земель до 2030 року [9].

Міжнародні стандарти контролю за використанням та охороною земель формують комплексну систему норм, рекомендацій та механізмів, спрямованих на забезпечення сталого управління земельними ресурсами в глобальному масштабі.

Сучасні міжнародні стандарти контролю за використанням земель приділяють значну увагу економічним аспектам охорони земельних ресурсів, визнаючи необхідність створення економічних стимулів для сталого землекористування. Наприклад, впровадження економічних механізмів стимулювання сталого землекористування, таких як плата за екосистемні послуги, субсидії для впровадження екологічно безпечних практик землекористування.

Важливим аспектом імплементації міжнародних стандартів у вітчизняне законодавство є створення та розбудова національних систем моніторингу земель, що дозволяють оцінювати стан земельних ресурсів, виявляти негативні процеси та контролювати ефективність заходів з охорони земель.

В Україні над адаптацією вітчизняного земельного законодавства до міжнародних норм та директив Європейського Союзу працює низка наукових установ. Серед них важливу роль відіграють ключові установи: Інститут охорони ґрунтів України, Національна академія аграрних наук України, Національний університет біоресурсів і природокористування України та ін.

Ефективне впровадження міжнародних стандартів контролю за використанням і охороною земель потребує злагоджених дій міжнародної спільноти, урядових структур, місцевих громад, бізнесу та громадянського суспільства.

Міжнародні норми та стандарти, що регулюють використання та охорону земель, еволюціонували від декларацій про необхідність захисту природних ресурсів до комплексних систем регулювання землекористування та боротьби з деградацією ґрунтів.

Зважаючи на здобутки, впровадження міжнародних норм, продовжують існувати перепони, це, зокрема, фрагментарність міжнародно-правового регулювання, необов'язковість багатьох стандартів та обмежене фінансування заходів з охорони земель.

Література:

1. Періодична доповідь про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення України за результатами X туру (2011–2015 роки) агрохімічного обстеження земель. Київ: Держ. установа «Ін-т охорони ґрунтів України», 2020. URL: https://www.iogu.gov.ua/literature/periodically/3_2020.pdf (дата звернення: 01.05.2025).

2. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 16.06.1972. URL: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 01.05.2025).

3. Всесвітня Хартія природи: Хартія Орг. Об'єдн. Націй від 01.01.1982. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu82306?ed=1982_01_0 (дата звернення: 01.05.2025).

4. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред.кол. Ю. С. Шемшученко (відп.ред). Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана., 2006. Т. 1.

5. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток : від 14.06.1992. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/giodecl.shtml (дата звернення: 01.05.2025).

6. Добровільні керівні принципи відповідального управління володінням і користуванням земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки від 21.12.2012. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/658f22a8-9625-4095-9a6b-391a26af3212/content> (дата звернення: 01.05.2025).

7. Відповідальне управління природними ресурсами: шлях до продовольчої безпеки. *Екодія*. URL: <https://ecoaction.org.ua/vidpovidalne-upravlinnia-pryrodnumu-resursamy.html> (дата звернення: 01.05.2025).

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 17.06.1994: станом на 4 лип. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text (дата звернення: 01.05.2025).

9. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція від 25.09.2015 № 70/1. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf> (дата звернення: 01.05.2025).

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЯК СПОСІБ УНИКНЕННЯ СПОТВОРЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ

Скундзя М. М.

*аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Конкуренція як явище є важливим елементом сучасної економіки. Посилення економічних відносин між країнами, глобалізація та інтеграційні процеси в світі значно підсилюють роль держави та її вплив на конкуренцію, адже держава є не тільки арбітром і регулятором, але може безпосередньо своїми діями впливати на конкуренцію збалансовуючи її або спотворюючи. Традиційно, правовідносини в сфері конкуренції віднесені до питань приватно-правового регулювання, оскільки вважається, що конкуренція виникає саме між підприємствами, при цьому роль держави в цьому процесі є контролюючою та регулюючою, спрямованою на забезпечення та пошуку певного «балансу» та уникнення спотворення конкуренції чи виникнення надмірних переваг у суб'єктів господарювання, що може вплинути на рівень конкуренції. Однак, з розвитком економіки, очевидно, що держава може виступати також суб'єктом правовідносин в сфері конкуренції і також спотворювати конкуренцію шляхом надання переваг або створення певних можливостей для деяких суб'єктів господарювання. Саме тому питання прямого чи опосередкованого втручання держави в нормальні конкурентні правовідносини між суб'єктами господарювання є особливо актуальним та таким, що потребує додаткового аналізу та належного рівня правового регулювання.

Одним з методів впливу держави на конкуренцію є надання державної допомоги суб'єктам господарювання, коли така допомога може вплинути на конкуренцію на окремих ринках. Питання правового регулювання та контролю щодо процесу надання державної допомоги є особливо актуальним в Європейському Союзі (ЄС), оскільки наднаціональна модель інтеграції економік потребує спільного підходу та спільних правил регулювання негативних для конкуренції явищ, в тому числі і державної допомоги, якщо вона спричиняє спотворення конкуренції. В результаті тривалого узгодження питання контролю над державною допомогою віднесено до компетенції органів управління ЄС, а саме Європейської Комісії (надалі – «Комісія»), Рада ЄС та Суд ЄС, до компетенції якого віднесені виключні повноваження перегляду рішень

Комісії. Паралельно, законодавство країн-членів може передбачати відповідні норми щодо врегулювання надання державної допомоги, якщо такі норми по-перше не суперечать загальним нормам *Acquis Communautaire*, по-друге гармонійно доповнюють, по-третє визначають процедури та способи захисту, які постраждала сторона не може реалізувати через органи ЄС.

Правове регулювання контролю над наданням державної допомоги визначено в Договорі про функціонування Європейського союзу (надалі – «ДФЄС»). Відповідно до ст. 107 ДФЄС допомога, яку в будь-якій формі надає держава-член або яку надано за рахунок державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію, надаючи переваги певним суб'єктам господарювання або виробництву певних товарів, є несумісною з внутрішнім ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами-членами. Разом з тим ст. 107-108 ДФЄС містить винятки, за якими надання державної допомоги за умови дотримання певних вимог вважається сумісним з правилами внутрішнього ринку ЄС. До таких випадків відносяться надання соціальної допомоги, допомога з метою усунення наслідків стихійного лиха або наслідків надзвичайних ситуацій, стимулювання регіонів з високим рівнем безробіття чи низьким рівнем життя, розвитку культури чи культурної спадщини тощо [3, с. 91]. Також, п. (е) ч.3 ст. 107 ДФЄС передбачає можливість визначати інші категорії державної допомоги за рішенням Ради ЄС чи Комісії державною допомогою, яка сумісна з правилами спільного ринку ЄС, що надає більше гнучкості та варіативності застосування ст. 107 ДФЄС, можливості оцінки надання державної допомоги, застосовуючи принцип *de minimis* для загальної оцінки впливу державної допомоги на спотворення конкуренції. Іншими словами, ст.107 ДФЄС зумовлює можливість Комісії з урахуванням ДФЄС та прийнятих актах *Acquis* ЄС відповідними рішеннями самостійно визначати та встановлювати відповідність наданої державної допомоги правилам спільного ринку, а Раді ЄС самостійно визначати можливості встановлювати додаткові виключення щодо заборони державної допомоги, наприклад п. 9. ст. 4 Директиви Ради ЄС №2018/2001 від 11.12.2018 про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел [2, с. 15].

Державна допомога суб'єктам господарювання може бути реалізована шляхом надання прямої допомоги, наприклад фінансування чи спільне з суб'єктом господарювання фінансування, виділення грантових коштів чи субвенцій з державних бюджетів. За даними Європейської комісії розмір державної допомоги наданої суб'єктам господарювання за 2022 рік становив 228 мільярдів євро (1,43% ВВП ЄС), при цьому 123 мільярди з якої надано у формі прямої фінансової

допомоги суб'єктам господарювання [9, с. 1]. Таким чином, обсяг державної допомоги в ЄС є значною і дійсно може впливати на конкуренцію. Значною мірою, державна допомога з 2020 року по сьогодні надається суб'єктам господарювання у зв'язку з подоланням наслідків COVID-19 або з метою підтримки економіки внаслідок агресії росії проти України. Однак в більшості випадків, державна допомога стосується енергетичної безпеки, сфери економіки, які можуть постраждати внаслідок втрати дешевих енергоресурсів. Наприклад, повідомлення, що надіслано Чехією Комісії щодо державної допомоги в сумі 278 млн. євро для підтримки оператора постачання електроенергії чи повідомлення, що надіслано Фінляндією щодо надання індивідуально гранту на 26.8 млн для розвитку гідроелектрогенерації місцевої компанії [10, с. 4].

З метою регулювання та контролю над наданням державної допомоги в ЄС існують певні процедури. Зокрема, відповідно до ст. 108 ДФЄС кожна держава-член ЄС повинна повідомляти Комісію про надання нової державної допомоги або змін в державній допомозі на розгляд Комісії. Комісія має право погодити надання державної допомоги, якщо така допомога сумісна з правилами внутрішнього ринку або відмовити у наданні дозволу, відповідно в держави-заявника залишається можливість оскаржити рішення Комісії в Суді ЄС. Слід зауважити, що крім блокових виключень щодо надання державної допомоги, що передбачені Регламентом Комісії 651/2004 від 17 червня 2014 року про оголошення певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком відповідно до статей 107 та 108 Договору та ст. 107 ДФЄС державна допомога, яка надається суб'єктам господарювання в сумі до 200 тис євро протягом 3х років не потребує додаткового повідомлення Комісії та врегулювання, оскільки підпадає під принцип *de minimis* і вважається несуттєвою та такою, що не може суттєво вплинути на конкуренцію [4, с. 21]. До повноважень Комісії віднесено можливість розгляду звернення та прийняття рішення за принципом відсутності заперечень. Однак, Комісія може також ініціювати розслідування з метою перевірки відповідності наданої державної допомоги вимогам ДФЄС та інших актів вторинного права ЄС.

Право на звернення до Комісії має будь-яка держава чи особа, права та інтереси якої вважаються порушеними у зв'язку з наданням державної допомоги. Відповідно до принципу єдиного економічного суб'єкта господарювання в праві ЄС визначення суб'єкта господарювання здійснюється не за формальним наслідком реєстрації, а за автономністю та можливістю вчинення дій, що можуть характеризувати діяльність суб'єкта як комерційну. З цієї точки зору фізичні особи, які самостійно здійснюють господарську діяльність чи незалежну професійну

діяльність з реєстрацією у відповідних реєстрах чи без такої можуть вважатись суб'єктами господарювання в тому числі для визначення правомірності надання таким суб'єктам державної допомоги.

Незважаючи на наявність розвинутої системи контролю над дотриманням вимог щодо державної допомоги та уникнення спотворення конкуренції на рівні органів ЄС, суб'єкт господарювання має можливість звернутись до національних судових органів з метою захисту власних прав та законних інтересів, якщо мало місце їх порушення внаслідок надання державної допомоги. Так, особа чиї права було порушено може звернутись до суду з вимогою припинення надання державної допомоги, відшкодування збитків тощо, незважаючи на наявність чи відсутність розслідування Комісією. Така процедура дозволяє постраждалим особам мати додаткові способи захисту, які можуть застосовуватись конкретно щодо певного суб'єкта господарювання без необхідності здійснення оцінки впливу державної допомоги на певний товарний чи регіональний ринок та без врахування принципу *de minimis*.

Таким чином, модель правового регулювання державної допомоги в Європейському Союзі передбачає наявність відповідної компетенції органів ЄС щодо контролю та врегулювання державної допомоги. Така модель сформувалась в процесі інтеграції економік членів ЄС в єдиний спільний ринок, що зумовило необхідність застосування спільних та єдиних правил, в тому числі щодо питання правового регулювання державної допомоги. Така специфічна процедура регулювання державної допомоги є досить унікальною та в повній мірі ревізованою тільки в рамках ЄС. Питання регулювання надання державної допомоги особливо актуально з точки зору євроінтеграційний процесів України. Відповідно, з набуттям повноцінного членства в Європейському Союзі правила регулювання державної допомоги мають бути імplementовані також і в законодавство України.

Література:

1. Борсук Н., Кулага Е. Проблеми правового регулювання суб'єктам господарювання у контексті відповідності *Aquis ЄС*. *Право України*. 2021. № 11. Ст. 155–166.

2. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018 року про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-18#n603.

3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.

4. Смірнова К. В. Основи права конкуренції Європейського Союзу та «європеїзація» конкуренційного права України: навч. посіб./ К.: ВПЦ «Київський університет», 2021. 223 с.

5. Council Resolution (EU) 2015/1589 of 13 July 2015 laying down detailed rules for the application of Article 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2015.248.01.0009.01.ENG.

6. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/651/oj/eng>.

7. Communication from the Commission Temporary Crisis Framework for State Aid measures to support the economy following the aggression against Ukraine by Russia. URL: 2022/C 131 I/01 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.CI.2022.131.01.0001.01.ENG>

8. Czechia – Modernisation Fund/TCTF: Aid for energy storage. URL: <https://competition-cases.ec.europa.eu/cases/SA.117215>

9. European commission official website. Scoreboard State Aid data – New dissemination tool for statistics (2000-2023). URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/scoreboard/scoreboard-state-aid-data_en.

10. State Aid SA.101183 (2021/N) – Finland – Individual aid for pumped. hydroelectricity storage facility investment to Suomen Energiavarasto. URL: <https://competition-cases.ec.europa.eu/cases/SA.101183>.

11. P. Werner, V. Verounden. EU State aid control. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=JaVMEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT15&dq=state+aid+control+measures+in+eu&ots=cX1I3wZ5OA&sig=OfiUwUzk9G4zIcn06snVlcIvJf4&redir_esc=y#v=onepage&q=state%20aid%20control%20measures%20in%20eu&f=false.

НОТАТКИ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

*Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
до Дня науки*

м. Київ, 15 травня 2025 року

*Матеріали друкуються в авторській редакції.
Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр,
прізвищ тощо несуть автори.*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 16.06.2025 р. Формат 60 × 84 / 16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 12,32. Наклад 100. Замовлення № 052-0725.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7653 від 18.08.2022 р.